

EUROPESE HISTORISCHE HANDELSARCHIEVEN
UNESCO “Memory of the World”

Vijfhonderdste verjaardag van de geboorte van Simón Ruiz 1525-2025

Archivo *ASR*
Simón Ruiz

Antonio Sánchez del Barrio
(Redactie)

Paul van den Broeck
(Coördinatie)

**EUROPESE HISTORISCHE HANDELSARCHIEVEN
UNESCO “MEMORY OF THE WORLD”**

Natalie De Bruyn
Ron Guleij
Álvaro Rodríguez Sarmentero
Antonio Sánchez del Barrio
Kristof Selleslach
Andrea Zappulli
(Teksten)

Fundación Museo de las Ferias – Simón Ruiz Archief
Medina del Campo
2025

Uitgever

Fundación Museo de las Ferias – Simón Ruiz Archief

Sponsorende instellingen

Ministerie van Cultuur, Spaanse regering

Junta de Castilla y León

Stadsbestuur van Medina del Campo

Redactie

Antonio Sánchez del Barrio

Coördinatie

Paul van den Broeck

Inleidende teksten

Iris Kockelbergh

Directeur Museum Plantin-Moretus

Tom De Smet

Directeur Archieven, Dienstverlening en Innovatie. Nationaal Archief Den Haag

Marie Juliette Marinus

Directeur Felixarchief en stadsarchivaris Antwerpen

Orazio Abbamonte

Voorzitter van de *Fondazione Banco di Napoli*

Guzmán Gómez Alonso

Burgemeester van Medina del Campo en Voorzitter van de Simón Ruiz Stichting

Teksten

Kristof Selleslach

Conservator archieven Museum Plantin-Moretus

Ron Guleij

Collectiespecialist Cartografie. Nationaal Archief Nederland

Natalie De Bruyn

Consulent/leidinggevende van het team inhoudelijk beheer, FelixArchief stad Antwerpen

Andrea Zappulli

Archivaris van het Historisch Archief van de *Banco di Napoli*

Antonio Sánchez del Barrio

Directeur van de Fundación Museo de las Ferias – Simón Ruiz Archief

Álvaro Rodríguez Sarmentero

Hoofd Programmering bij het Adjunct-Directoraat-Generaal Staatsarchieven, Ministerie van Cultuur

Vertalingen

Paul van den Broeck

- Nederlands naar Spaans en Nederlands naar Engels: teksten van het Museum Plantin-Moretus, het archief van de Nederlandse Oost-Indische Compagnie en het FelixArchief
- Spaans naar Nederlands: teksten van het Simón Ruiz Archief
- Spaans naar Engels: teksten van het Simón Ruiz Archief
- Engels naar Nederlands: teksten van het archief van de *Banco di Napoli*

Claudio Marsilio

- Italiaans naar Engels: teksten van het archief van de *Banco di Napoli*
- Italiaans naar Spaans: teksten van het archief van de *Banco di Napoli*
- Spaans naar Italiaans: teksten van het Simón het Simón Ruiz Archief
- Engels naar Italiaans: teksten van het Museum Plantin-Moretus, het archief van de Nederlandse Oost-Indische Compagnie en het FelixArchief

Fotomateriaal

- Museum Plantin-Moretus. Antwerpen: Ans Brys, pp. 16-49, behalve: Filip Dujardin, p. 34; Bart Huysmans & Michel Wuyts, pp. 28, 30 en 33; Michel Wuyts, p. 24
- Nationaal Archief van Nederland: pp. 56-88
- FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen: pp. 102-131
- Archief van de *Banco di Napoli*: Michele de Filippo, pp. 140-163
- Simón Ruiz Archief: fotoarchief van de Fundación Museo de las Ferias, pp. 168-199 (behalve foto p. 198, met dank aan het Museo Nacional del Prado)

Layout

Editorial Gráficas Maxtor

© Teksten: de auteurs

© Fotomateriaal: de eigenaars

© Deze uitgave: Fundación Museo de las Ferias – Simón Ruiz Archief

ISBN: 978-84-09-84700-6

Het reproduceren van teksten en foto's is verboden zonder voorafgaande toestemming van de respectieve auteurs of eigenaars, in overeenstemming met de huidige wetgeving.

Deze uitgave heeft financiële steun ontvangen van: “NextGenerationEU Recovery, Transformation, and Resilience Plan” (Ministerie van Cultuur, Spaanse regering); “Projecten voor het beheer van cultureel erfgoed in Castilië en León” (Regionale regering van Castilla y León, Departement Cultuur, Toerisme en Sport), en het stadsbestuur van Medina del Campo (samenwerkingsovereenkomst met de Fundación Museo de las Ferias – Simón Ruiz Archief).

Inleiding	9
Antonio Sánchez del Barrio	
Drukkerijerfgoed van wereldbelang. Het bedrijfsarchief van de Officina Plantiniana	17
Kristof Selleslach	
Het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie	57
Ron Guleij	
Handelshuizen samengebracht in de Insolvente Boedelskamer	103
Natalie De Bruyn	
Het historisch archief van de Bank van Napels	141
Andrea Zappulli	
Het Simón Ruiz Archief	169
Antonio Sánchez del Barrio en Álvaro Rodríguez Sarmentero	

“Archieven leggen besluiten, handelingen en herinneringen vast. Archieven zijn uniek en onvervangbaar erfgoed, doorgegeven van generatie op generatie. Archieven worden vanaf hun vorming zo beheerd, dat zij hun waarde en betekenis behouden. Zij zijn gezaghebbende bronnen van informatie, die verantwoord en transparant bestuurlijk handelen ondersteunen. Zij spelen een wezenlijke rol in de ontwikkeling van de samenleving door het veiligstellen van en het bijdragen aan individueel en gemeenschappelijk geheugen. Vrije toegang tot archieven verrijkt onze kennis van de samenleving, bevordert democratie, beschermt burgerrechten en verhoogt de kwaliteit van het leven.”

“Universele verklaring voor archieven”, aangenomen door de International Council on Archives (ICA) en UNESCO in 2011

Bijna twintig jaar geleden begonnen we aan een boekproject met als belangrijkste doel het voorstellen van in vrijwel opeenvolgende periodes van het historische erfgoed – zowel architectonisch, artistiek als documentair – dat tot op de dag van vandaag voortleeft, van drie grote figuren uit de geschiedenis van de Europese handel en financiën: Francesco di Marco Datini (1335-1410), Jacob Fugger (1459-1525) en Simón Ruiz (1525-1597). Het resultaat van dat project was de publicatie van een zorgvuldig uitgegeven boek (tweetalig, in het Spaans en het Engels) waaraan vooraanstaande historici hebben meegewerkt, zowel universiteits-professoren als deskundigen verbonden aan de instellingen die eigenaar zijn van het historische erfgoed. Zij brachten allemaal de verrassende banden aan het licht tussen de voornoemde handelaars en het culturele erfgoed dat zij bij hun overlijden hebben nagelaten en dat tot op de dag van vandaag voortleeft.

Met het idee in het achterhoofd om dit soort historische nalatenschappen met betrekking tot de geschiedenis van de handel in het algemeen gezamenlijk voor te stellen, ontstond eind 2022 het concept om aan andere Europese instellingen een nieuw boekproject voor te stellen, in dit geval in het kader van de internationale promotieplannen die toen door het Simón Ruiz Archief werden ontwikkeld. Dit gebeurde enkele maanden vóórdat de lijst met nieuwe inschrijvingen in het “Memory of the World Register” van UNESCO openbaar werd gemaakt, waaronder de kandidatuur van ons archief. Toen deze onderscheiding in mei 2023 werd toegekend, werd het idee geformaliseerd om andere grote historische archieven van commerciële aard en met een Europese, zelfs mondiale uitstraling, die in voorgaande jaren ook door UNESCO als “Memory of the World” waren erkend, uit te nodigen om aan het project deel te nemen. Op basis van het jaar van opname in dit internationale register werd in deze volgorde contact opgenomen met: het Archief van de *Officina Plantiniana* (Plantin-Moretus Museum, Antwerpen, Werelderfgoed sinds 2001); de Verenigde Oost-Indische Compagnie (Nationaal Archief van Nederland, Den Haag, sinds 2003); de Insolvente Boedelskamer (FelixArchief, Antwerpen, sinds 2009), en het Apodissario-fonds van het Archief van de Stichting van de Bank van Napels, dat in 2023 door de UNESCO werd opgenomen, net als in ons geval (in deze uitgave verschijnen ze precies in deze chronologische volgorde).

De eerste institutionele ontmoetingen met de verantwoordelijken van de genoemde archieven vonden plaats tussen mei en juni 2023 en al snel werd overeengekomen dat elke instelling de studie van haar eigen archief op zich zou nemen, met medewerking van een eigen expert. Zo kon een spannend project van start gaan, waarbij de meertalige uitgave een sleutelrol speelde: in het Nederlands, Italiaans en Spaans, in overeenstemming met de oorsprong van de respectieve deelnemende archieven, en ook in het Engels als meest internationaal verspreide taal. Zo begon de lange fase van het schrijven van teksten en de daaropvolgende vertalingen naar de voorgestelde talen, het verzamelen en selecteren van afbeeldingen en, maanden later, het coördineren van artikelen en institutionele presentaties tot aan de grafische opmaak en de definitieve uitgave in digitale en gedrukte versie.

Alle genoemde archieven voldeden ruimschoots aan deze criteria: ze waren van commerciële of financiële aard, hadden een eeuwenlange geschiedenis, hadden een internationale reikwijdte en betekenis, en genoten de hoogste institutionele erkenning van de UNESCO. Het archief van de *Officina Plantiniana*, het enige vrijwel volledig bewaard gebleven archief van een drukkerij en uitgeverij uit de pre-industriële tijd, opgericht door Christoffel Plantijn in de stad aan de Schelde; de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), waarvan de documenten – net als de multinationale specerijenimporteur zelf – verder reiken dan diegenen die in de administratieve hoofdstad van Nederland worden bewaard; het archief van de Insolvente Boedelskamer van Antwerpen, een uitstekend voorbeeld van het bewaren van documentatie van grote en kleine handelsondernemingen in de economische hoofdstad van het Europa van de 16de eeuw; het Apodissario Archief van de Bank van Napels, dat de financiële transacties bevat van de acht openbare banken die tussen de 16de en 19de eeuw in deze Italiaanse stad actief waren; en het Simón Ruiz Archief, het documentair erfgoed van een internationale Spaanse koopman-bankier uit de 16de eeuw dat tot op de dag van vandaag bewaard is gebleven.

Er zijn dus vijf archieven die – elk in hun eigen domein en specialiteit – wereldwijd toonaangevend zijn voor de handelsgeschiedenis. In dit geval willen we hun specifieke geschiedenis parallel en vergelijkend aan het licht brengen: enerzijds hun verschillende oorsprong, hun evolutie door de eeuwen heen, de verschillende problemen die ze elk hebben moeten overwinnen – sommige daarvan werkelijk verbazingwekkend – om te kunnen voortbestaan en om hun goede staat, beschrijving en toegankelijkheid voor het publiek tot op vandaag te hebben bewerkstelligd; en anderzijds een beknopte samenvatting van de collecties waaruit elk archief bestaat. Dit alles met in het achterhoofd dat het documentaire erfgoed vaak het minst gewaardeerde onderdeel van het historische erfgoed is geweest en daarom het moeilijkst te bewaren en vrij toegankelijk te maken.

Het is niet meer dan terecht om deze inleiding af te sluiten met een oprechte dankbetuiging aan de instellingen die dit project met hun steun mogelijk hebben gemaakt. In de eerste plaats de steun uit het “Plan voor herstel, transformatie en veerkracht” van het Spaanse Ministerie van Cultuur (Adjunct-directoraat-generaal Staatsarchieven), met middelen van de Europese Unie (2022-2023), waardoor de eerste werkzaamheden voor het opstellen en internationaal verspreiden van het Simón Ruiz Archief konden worden uitgevoerd. Evenzo zijn de uiteindelijke vertaal-, redactie- en publicatiewerkzaamheden, in de vier versies, mogelijk gemaakt door de opname van het project in het “Integrale Strategische Plan” voor de renovatie van de Fundación Museo de las Ferias – Archivo Simón Ruiz, opgenomen in de “Projecten voor het beheer van het cultureel erfgoed van Castilla y León (2024-2025)”, onder auspiciën van de regionale regering van Castilla y León, waaraan in ons geval ook het stadsbestuur van Medina del Campo heeft meegewerkt. Hopelijk vormen al deze gezamenlijke institutionele inspanningen de eerste schakel in een breder programma voor internationale culturele uitwisseling dat op korte en middellange termijn tot doel heeft de documentaire nalatenschappen van de deelnemende archieven te bestuderen en te verspreiden.

Antonio Sánchez del Barrio

+ R^{do} admodum in Or

Est libere et quodlibet R^{do}
tamquam causa et veritas pro
non potest in illis de quibus
de quibus et tamquam et praestit
suffraganeis personis pro bi
anaribus subteris hanc
proboque videmus. pariter
ut neque alium iniqua
lucis primati causa: mult
sumptibus granarum super
mando

Museum
Plantin-Moretus

Het archief van de *Officina Plantiniana*

Ingeschreven in het UNESCO-register
“Memory of the World” op 4 september 2001

Het archief van de *Officina Plantiniana* vandaag en morgen

Museum Plantin-Moretus is werelderfgoed in al zijn facetten. Het is de enige nog bewaarde pré-industriële drukkerij ter wereld en dankt haar belang aan het feit dat de *Officina Plantiniana* de grootste drukkerij en uitgeverij van die tijd was. In 1555 door Christoffel Plantin opgericht tijdens een van de meest turbulente periodes van de Lage Landen – groeide de *Officina* uit tot het kloppende hart van het humanisme in de Lage Landen. Plantin zijn bedrijf is ook het eerste voorbeeld van een kapitalistische industriële onderneming in de typografische sector waarvan de productie dankzij een goed ontwikkeld distributienetwerk zijn afzet vond, tot in Noord-Afrika, Amerika en het Oosten. De drukkerij/uitgeverij werd tot 1876 voortgezet door zijn nazaten, de Moretussen, wat de site tot een unieke getuige maakt van 300 jaar woon- en werkcultuur.

Het archief, sinds 2001 *Memory of the World*, geeft informatie over de geschiedenis van de boekdrukkunst geschiedenis, over economische en sociaal-economische geschiedenis en over humanisme en contrareformatie, de ontwikkeling van de wetenschap, de arbeidsomstandigheden in de *Officina*, de sociale organisatie en de positie van vrouwen en de gemiddelde man en de leefcultuur van 1555 tot 1876.

Het woonhuis en het drukkersbedrijf zijn sinds 2005 *UNESCO-werelderfgoed*. Plantin huisde in 1576 zijn bedrijf op deze site in en de *Officina Plantiniana* bleef de volgende 300 jaar op deze site in bedrijf, waardoor alle getuigen van het belang van het bedrijf hier waard bleven. In 1876 werd het complex opengesteld als museum. Het museumteam is al bijna 150 jaar de behoeder van deze erfenis, de focus ligt daarbij op het bewaren, inventariseren en onderzoeken. Maar deze erfenis mag geen dode materie zijn, we kunnen ze maar behoeden voor de volgende generaties als we ze levendig en relevant houden voor onze huidige erfgoedgemeenschappen.

De collecties zijn één geheel, de complementariteit van onze collecties verhoogt de relevantie voor de bezoekers en voor wetenschappelijk onderzoek. Het huis en archief herbergen een schat aan verhalen over leven en werken, over erfgoedtradities die tot op vandaag doorleven. Wat er vandaag gebeurt in onze maatschappij, beïnvloed hoe wij betekenis geven aan de wijze waarop we de collecties in de permanente presentatie, via onze sociale media in tentoonstellingen inzetten. Via storytelling brengen we naast het verhaal van de grote figuren ook de kleine verhalen uit het dagelijkse leven. Door deze herkenbare thema's kunnen ons superdiverse publiek nauwer betrekken: welke verhalen en stemmen willen ze horen, welke verhalen willen zij daaraan toevoegen. Voor onze participatieve projecten nodigen we jongeren, nieuwkomers, kansarmen, de creatieve industrie, onze vrijwilligers én specialisten mee uit aan tafel. Zo houden we de vinger aan de pols en betreden we nieuwe.

Participatie beperkt zich niet tot het ontsluiten van onze collecties voor het brede publiek. Vrijwilligers krijgen de kans mee te sturen op de planning en projecten in alle geledingen van de werking (erfgoedzorg, registratie, onderzoek, drukdemo's, workshops ...). We zetten burgerwetenschapsprojecten op om onze archiefdocumenten te transcriberen en te ontsluiten voor niet-specialisten. Door het archief (en de andere collecties) versneld te digitaliseren kan het rijke archief ingezet worden door leraren, zoals bijvoorbeeld het bedrijfsarchief voor de les economie, de typografische collectie voor de opleiding typografie, ...

Het is een constante bezorgdheid om het archief zo breed mogelijk te ontsluiten voor een heel divers publiek. De eerste resultaten hiervan tonen we in 2025 in onze projecten rond de vrouwelijke ondernemers van dit huis en in 2026 in de nieuwe vaste museumpresentatie.

Iris Kockelbergh
Directeur Museum Plantin-Moretus

Drukkerijergoed van wereldbelang

Het bedrijfsarchief van de *Officina Plantiniana*

Kristof Selleslach

Conservator archieven. Museum Plantin-Moretus

Alle grote dingen beginnen klein. Toen de Fransman Christoffel Plantijn zich in het midden van de zestiende eeuw in Antwerpen vestigde, begon hij een bescheiden boekbinderij. Al gauw waagde hij zich ook aan drukken en uitgeven, en op enkele jaren tijd bouwde hij de grootste drukkerij en uitgeverij van Europa uit. Gedreven door de faam van de stichter continueerden zijn opvolgers van de familie Moretus de *Officina Plantiniana* gedurende negen generaties. Ze hielden zo goed als alles bij. De papieren neerslag van ruim drie eeuwen bedrijfsvoering vormt vandaag een hoogst uniek bedrijfsarchief. Nergens ter wereld werd het archief van een toonaangevende uitgeverij en drukkerij uit de zestiende en zeventiende eeuw zo volledig bewaard als bij de Plantijnse drukkerij. Daarom heeft UNESCO het bedrijfsarchief in 2001 erkend als ‘Memory of the World’.

Christoffel Plantijn: Een selfmade ondernemer met uitstekende connecties

Toen Christoffel Plantijn in 1555 zijn eerste boek drukte, had hij al een heel traject afgelegd. Al op jonge leeftijd verloor de selfmade ondernemer beide ouders. Plantijn werd omstreeks 1520 geboren in het dorpje Saint-Avertin vlak buiten de Franse stad Tours. Zijn moeder overleed aan de pest toen hij nog een kleuter was. Zijn vader Jean werkte als opvoeder en onderwijzer in dienst van welgestelde families. Hij nam de jonge Christoffel mee van werkgever naar werkgever. Zo kwamen vader en zoon in Saint-Just vlakbij Lyon bij de familie Por-

ret terecht. Hier ontmoette hij met Pierre Porret (na 1520–ca. 1595) een boezemvriend voor het leven. Dankzij de brieven van Porret aan Plantijn kunnen we de kinderjaren van Plantijn tot op zekere hoogte reconstrueren.

Na enkele jaren verhuisde vader Plantijn naar een nieuwe werkgever in Parijs. Maar in 1534 begeleidde hij zijn werkgever op een reis naar Lyon. Hij liet zijn veertienjarige zoon Christoffel alleen achter in Parijs met een som geld voor zijn onderhoud. De belofte om terug te keren werd niet ingelost. Christoffel ontving na zekere tijd het slechte nieuws dat zijn vader was overleden. Als jonge tiener stond Plantin er plots helemaal alleen voor. Hij trok naar Normandië. In de stad Caen ging hij in de leer bij Robert Macé, een boekverkoper en boekbinder. Hier ontmoette Plantijn ook zijn echtgenote Jeanne Rivière (†1596). Ze huwden en in het jaar 1547 werd hun eerste dochter Marguérite geboren. Omstreeks 1548 of 1549 verhuisde het gezin naar Antwerpen.

De Scheldestad was tegen het midden van de zestiende eeuw uitgegroeid tot een economische metropool op Europese schaal. In de boekhandel stond Antwerpen aan de top naast Venetië en Parijs. Christoffel Plantijn zag in deze boomende stad kansen om zich professioneel te ontplooiën. Hij vestigde zich eerst als boekbinder in de Lombardenvest. In die tijd kocht een klant bij de boekverkoper doorgaans een boek zonder band. Vervolgens sprak de klant een boekbinder aan om een band naar zijn keuze en binnen zijn budget te maken. Christoffel Plantijn bediende het hogere segment van de boekbanden.

Biblia sacra Hebraice, Chaldaice, Graece, & Latine, Antwerpen, Christoffel Plantijn, 1571-1573, 2o (A 5:1).

Christoffel Plantijn, boekband voor *La institutione di una fanciulla nata nobilmente*, ca. 1555 (O.B 3.8)

Houtblok. Gerard Jansen van Kampen, Drukkersmerk van de *Officina Plantiniana*, ca. 1578 (MPM.HB.08137).

In 1555 maakte Plantijn een carrièreswitch en installeerde hij zich als drukker en uitgever. Al sinds zijn aankomst in Antwerpen koesterde hij deze ambitie. Toen Christoffel Plantijn in 1550 lid werd van de Sint-Lucasgilde van kunstenaars en drukkers, noteerde de secretaris uitdrukkelijk het beroep van drukker achter zijn naam. Het eerste boek dat Plantijn drukte was *La institutione di una fanciulla nata nobilmente* van Giovanni Michele Bruto. Hij drukte deze verhandeling over de opvoeding van adellijke jongedames in samenwerking met zijn Antwerpse collega Joannes Bellerus. Spoedig nadien drukte Plantijn ook voor eigen rekening. Uitgevers hadden in die tijd de gewoonte om zich van elkaar te onderscheiden door middel

van een visueel merk op de titelpagina. Doorgaans was dit drukkensmerk vergezeld met een bijhorende spreuk in het Latijn. Christoffel Plantijn koos voor de Gulden Passer en het devies 'Labore et Constantia'. Het ene been van de passer werkt hard om de cirkel rond te maken ('Labore'), terwijl het andere been standvastig blijft staan ('Constantia').

Enkele jaren lang groeide het boekbedrijf van Christoffel Plantijn gestaag, tot de drukkerij in 1562 abrupt tot stilstand kwam. Tijdens een huiszoeking op bevel van landvoogdes Margaretha van Parma werd een ketters pamflet in de drukkerij aangetroffen. Plantijn verbleef op dat moment al ongeveer zes weken in Parijs voor zaken. Hoewel drie gezellen van zijn afwezigheid hadden gepro-

Moderne afdruk. Gerard Jansen van Kampen, Drukkersmerk van de *Officina Plantiniana*, ca. 1578 (MPM.HB.08137).

fiteerd was Plantijn als meester aansprakelijk. Hij bleef wijselijk in Parijs en liet de storm overwaaien. Intussen stelden Plantijns zakenvrienden zijn drukkerij en bezittingen buiten bereik van een eventuele inbeslagname. Hierbij gingen ze drastisch te werk. Twee zakenpartners gaven zich uit als crediteurs om een openbare verkoop van Plantijns goederen te forceren.

In de herfst van 1563 maakte Christoffel Plantijn een doorstart. Hij ging hiervoor een associatie aan met vier vermogende Antwerpenaars. Eén de vennoten, Cornelis van Bomberghen, had als crediteur opgetreden bij de openbare verkoop. Dit is een sterke aanwijzing dat de gedwongen verkoop opgezet spel was. De zaken liepen goed tot de po-

litieke situatie van de Nederlanden interfereerde. Als reactie op de Beeldenstorm van de protestanten trok de hertog van Alva met een leger naar de Nederlanden om orde op zaken te stellen. Veel protestanten anticipeerden de komst van de nieuwe landvoogd en ontvluchtten de Nederlanden. De vennoten van Plantijn waaronder Cornelis van Bomberghen waren hoofdzakelijk protestants. Zij verlieten het land en de associatie werd ontbonden.

Christoffel Plantijn zette de drukkerij alleen verder en bouwde een gevarieerd uitgeverfonds uit. In zijn carrière van 34 jaar gaf hij ongeveer 2.500 publicaties uit, dat is een gemiddelde van 74 edities per jaar. Ongeveer 35% van zijn edities was religieus van aard. Het gaat onder meer over

Bijbels in diverse talen, theologische werken, en liturgische boeken. Godsdienst had in de zestiende eeuw een heel groot maatschappelijk belang. Bij de uitgeverfondsen van zijn concurrenten nam religie doorgaans ook een belangrijke plaats in. De categorie 'humanisme en literatuur' was met 35% even groot. Voornamelijk klassieke auteurs uit de Oudheid en contemporaine dichters vallen onder deze categorie. De succesauteur binnen deze categorie was de humanist Justus Lipsius (1547–1606). Ongeveer 13% bestond uit overheidsdrukwerk en pamfletten. Christoffel Plantijn was de officiële drukker van verscheidene overheden. Daarnaast publiceerde hij ook pamfletten die vaak de opinie tegen diezelfde overheden vormgaven. De categorie 'wetenschappen' betrof ongeveer 10% van zijn uitgeverfonds. Het gaat om exact-wetenschappelijke uitgaven zoals botanische en anatomische werken, maar ook om aardrijkskunde en geschiedenis. Plantijn gaf de kruidboeken van de drie belangrijkste botanici uit de Lage Landen uit: Rembert Dodoens, Carolus Clusius en Mathias de l'Obel. Vanaf 1579 drukte Plantijn ook de teksten voor de atlanten van de befaamde cartograaf Abraham Ortelius. Ongeveer 7% valt niet in de zojuist gespecificeerde categorieën. Het gaat onder meer om muziekdrukken waaronder het monumentale polyfonische koorboek van de componist Georges de la Hèle.

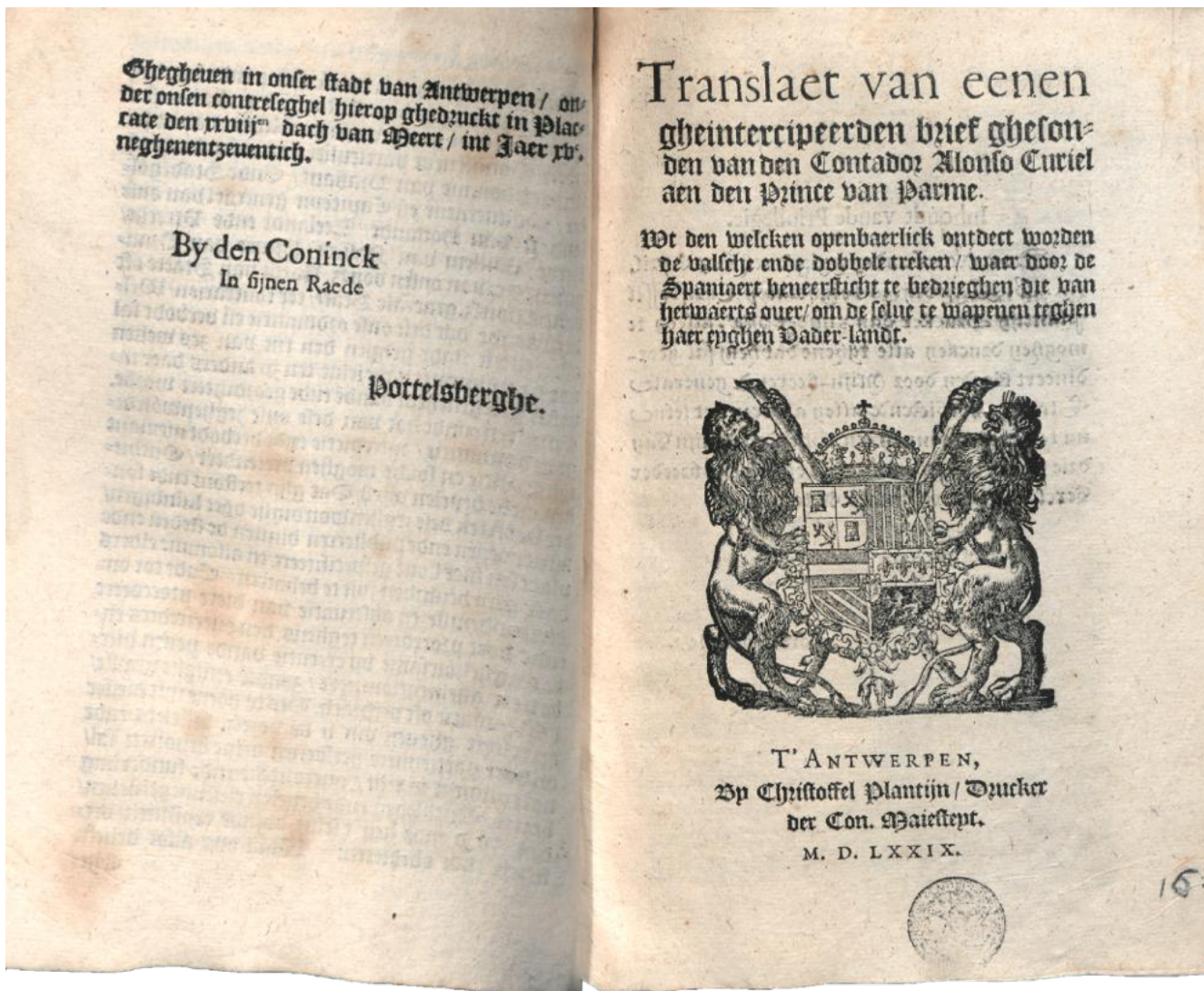
Op zijn hoogtepunt in het jaar 1574 woonde en werkte Christoffel Plantijn in het pand 'De Grote Valk' in de Kammenstraat, in het smalle huizenblok tussen de Bergstraat en de Gierstraat, die toen nog Valkstraat heette. Christoffel Plantijn had toen 16 drukpersen in bedrijf en hij stelde 60 mensen te werk. Buitenshuis werkten nog een twintigtal ambachtshuizen voor hem. Voor die tijd waren dit ontzaglijke aantallen. De vermaarde drukkersfamilie Estienne had in dezelfde periode in Genève nooit meer dan vier drukpersen in gebruik. In de zeventiende eeuw waren drukkerijen in Parijs met meer dan vier persen steeds op één hand te tellen. De schaal van de drukkerij van Plantijn werd pas geëvenaard in de industriële revolutie op het einde van de achttiende eeuw.

In de zomer van 1576 verhuisde Christoffel Plantijn naar de Vrijdagmarkt waar het Museum

Plantin-Moretus vandaag de dag nog steeds is gevestigd. Enkele maanden na de verhuis beleefde de Scheldestad met de Spaanse Furie één van de donkerste bladzijden in haar geschiedenis. Op 4 november 1576 trokken slecht-betaalde soldaten vanuit de citadel de stad in. Gedurende drie dagen trokken de muiters al plunderend en moordend rond in Antwerpen. Onder meer het stadhuis op de Grote Markt ging in vlammen op. Christoffel Plantijn en zijn familie beleefden doodsbang momenten. Tot driemaal toe moesten ze in de drukkerij branden blussen. Wel negen keer kocht Plantijn zijn leven en dat van zijn naasten af met een enorme afkoopsom waarvoor hij zwaar moest lenen. Gelukkig overleefden ze allemaal dit grote onheil. Toen de plundering ophield, vertrok Plantijn naar Frankrijk. Hij was wanhopig op zoek naar vers kapitaal om de drukkerij draaiende te houden en om de leningen terug te betalen. In hoge geldnood verkocht Plantijn zijn filiaal in Parijs aan de boekverkoper Michel Sonnius. Voortaan was Sonnius de exclusieve verdeler van de Plantijnse edities in Parijs. Door de verkoop van het filiaal verloor schoonzoon en filiaalhouder Gilles Beys (ca. 1541–1595) abrupt zijn job en inkomen.

Christoffel Plantijn bouwde uitstekende relaties met verscheidene overheden uit. Hij sloot vriendschappen met hooggeplaatste bestuurders waaronder kardinaal de Granvelle en Gabriel de C̄ayas, de secretaris van Filips II met betrekking tot de Nederlanden. Dankzij zijn goede contacten bewerkstelligde Plantijn in 1570 zijn aanstelling als aartsdrukker van de Spaanse koning. Met de zegen en ondersteuning van Filips II voerde hij in deze periode een titanenwerk uit. De uitgave van de Bijbel in de oorspronkelijke talen werd het meesterwerk bij uitstek van Plantijn. De koning stuurde zijn kapelaan Benito Arias Montano naar Antwerpen die de 'Biblia Regia' vijf jaar lang superviseerde. Tegelijkertijd had Christoffel Plantijn het monopolie verworven op de liturgische boeken voor de Nederlanden en Spanje. Na het Concilie van Trente moesten alle oude misboeken abrupt vervangen worden door de nieuwe Roomse versie. Voor Plantijn was dit een zeer winstgevende zaak.

Toen de opstandige Staten-Generaal in de Nederlanden zich meer en meer aan het Spaanse

Translaet van eenen gheinterciperden brief ghesonden [...] aen den prince van Parme, Antwerpen, Christoffel Plantijn, 1580, 8vo (R 16.27:16).

gezag onttrok, werkte Christoffel Plantijn gewillig met hen mee. De Staten-Generaal stelde hem in 1578 aan als officiële drukker. Sindsdien verzorgde Plantijn al het drukwerk voor de centrale overheid van de opstandige Nederlanden. Tegelijkertijd bleef hij de aartsdrukker van de Spaanse koning Filips II. Deze contradictie veroorzaakte bizarre situaties. In een pamflet uit 1579 gaf Plantijn een zogenaamd onderschepte brief aan landvoogd Alexander Farnese uit. Volgens de titelpagina maakt het pamflet duidelijk dat uit de brief “openbaerlick ontdeect worden de valsche ende dobbhele treken, waer door de Spaniaert beneersticht te bedrieghen die van herwaerts ouer, om de selue te wapenen teghen haer eyghen Vader-landt”. Onder het wapenschild van Filips II tekent Plantijn met zijn gebruikelijke impressum: “T’Antwerpen, By Christoffel

Plantijn, Drucker der Con[incklijcke] Maiesteyt, 1579”. Later werd Plantijn voorzichtiger, en verving hij op de titelpagina van pamfletten zijn naam door de naam van één van zijn werknemers.

In dezelfde periode als de Staten-Generaal stelde ook de Calvinistische Republiek van Antwerpen Plantijn als de officiële stadsdrukker aan. Achteraf na de Val van Antwerpen van 1585 legitimeerde hij zijn collaboratie met de opstandelingen met de uitvlucht dat hij onder dwang verplicht werd om mee te werken. Dit strookt helemaal niet met de werkelijkheid. Uit het rekest en de officiële aanstelling blijkt duidelijk dat Plantijn op zijn eigen verzoek werd aangesteld. Het duurde evenwel nog tot 1581 voordat hij zijn titel van drukker van de Staten-Generaal op de titelpagina’s durfde te vermelden.

De opstandelingen zagen de oorlogskansen keren. Vanaf 1581 heroverde landvoogd Alexander Farnese de ene na de andere stad in Brabant en Vlaanderen. Een vooruitziende Plantijn solliciteerde in de herfst van 1582 voor de vacante post van drukker van de jonge universiteit van Leiden. Christoffel Plantijn had twee redenen om te verhuizen. Ten eerste is het gevaarlijk om op één paard te wedden. Een eventuele belegering van Antwerpen zou hem van zijn afzetmarkt afsluiten. Met de oprichting van een filiaal in Leiden creëerde hij een tweede uitvalsbasis voor zijn drukkerij. Ten tweede gaf de vaste vergoeding als universiteitsdrukker hem financiële zekerheid in economisch moeilijke tijden. Zijn schoonzonen Jan Moretus en Franciscus Raphelengius bleven in Antwerpen achter om daar de drukkerij te laten draaien. In juli 1584 begon Farnese effectief aan de belegering van Antwerpen. De boekproductie werd noodgedwongen terugschroefd. In Leiden daarentegen lag de productie wel op peil. Plantijn drukte van verschillende edities twee versies. De ene variant vermeldde ‘Antwerpen’ als plaats van uitgave, en de andere variant ‘Leiden’. Nochtans werden beide varianten op dezelfde pers gedrukt. Tijdens de Belegering van Antwerpen was dit doorgaans Leiden. Het is in deze stad dat Plantijn ook verscheidene werken van de wiskundige Simon Stevin (1548–1620) uitgaf.

Antwerpen viel in augustus 1585 na ruim een jaar belegering. Christoffel Plantijn besloot om meteen na de Val van Antwerpen terug te keren naar de Scheldestad. Om de frontlijn te vermijden maakte hij een grote omweg langs Hamburg en Frankfurt. Franciscus I Raphelengius (1539–1597) maakte de omgekeerde beweging. Plantijns schoonzoon was intussen tot het calvinisme bekeerd, evenals diens oudste zoon Christoffel Raphelengius en dochter Elisabeth. Zijn echtgenote Marguérite Plantijn (1547–1594) en de zonen Joost en Franciscus junior waren de katholieke Kerk trouw gebleven, maar verhuisden desondanks mee naar Leiden. De religieus verdeelde familie Raphelengius nam er het Plantijnse filiaal over, en leidde deze tak op semi-onafhankelijke wijze.

Na zijn thuiskomst in Antwerpen deden geruchten de ronde dat Christoffel Plantijn in Leiden aan calvinistische rites had deelgenomen. Zijn geestelijke vrienden namen hem in bescherming, en getuigden dat Plantijn steeds het katholieke geloof was trouw gebleven. Klopte dit? Welke religie hing Plantijn in werkelijkheid aan? Om schandalen te vermijden presenteerde Plantijn zich als een vrome katholiek. Maar tal van aanwijzingen geven aan dat hij een aanhanger was van het Huis der Liefde. Deze sektarische geloofsgemeenschap werd geleid door de zelfverklaarde profeet Hendrik Niclaes (ca. 1501–ca. 1580). Hij stichtte de sekte omstreeks 1540 nadat hij enkele mystieke visioenen had ervaren. Geweldloosheid was een belangrijke pijler voor het Huis der Liefde. De sekte was open voor aanhangers van elk geloof, zolang ze het oppergezag en de boodschap van de profeet aanvaardden. Bijgevolg beleden de aanhangers naar buiten toe het courante geloof van de streek waarin ze verbleven. De leer van Hendrik Niclaes steunde voor een belangrijk deel op de Bijbel die hij niet letterlijk maar veeleer spiritueel en allegorisch interpreteerde. Alleen door het geloof zou de mens de staat van ongerepte zuiverheid die aan de Zondeval voorafging terugkrijgen.

Vermoedelijk leerde Plantijn het Huis der Liefde in Parijs kennen. Nadat hij zich in Antwerpen had gevestigd, werd hij lid van de sekte. Hij werkte actief mee aan de propaganda van het Huis der Liefde. Plantijn drukte clandestien enkele geschriften van de profeet in zijn Antwerpse drukkerij. Daarnaast hielp hij ook zijn drukkersgezel Augustijn van Hasselt aan het nodige typografische materiaal om in 1566 in Vianen nabij Utrecht een clandestiene drukpers voor het Huis der Liefde op te zetten. Toen de hertog van Alva in 1567 in de Nederlanden arriveerde, verbrak Plantijn uit veiligheidsoverwegingen alle banden met Hendrik Niclaes. Meer dan tien jaar later knoopte hij terug contacten aan met een afscheuring van het Huis der Liefde. De voormalige volgeling Hendrik Janssen van Barrefelt had een eigen sekte opgericht die hij als een profeet leidde onder de naam Hi l. Plantijn raakte in zijn ban en drukte clandestien enkele van Hi ls geschriften.

De *Officina Plantiniana* onder acht generaties Moretus

Omringt door zijn familie overleed stichter Christoffel Plantijn op 1 juli 1589 omstreeks middernacht in zijn ziekbed. Als langstlevende echtgenote erfde Jeanne Rivière de Plantijnse drukkerij van haar man. Haar vijf dochters en hun echtgenoten regelde na de dood van hun vader in één beweging ook de nalatenschap van hun moeder. De enige zoon die net als zijn vader Christoffel heette was als kleuter al overleden. Daarom lag de erfopvolging niet vast. Als Plantijns jarenlange rechterhand en steunpilaar was Jan I Moretus (1543–1610), de echtgenoot van Martine Plantijn (1550–1616), de voor de hand liggende opvolger. Maar de overige erfgenamen eisten ook hun deel op. Ze gingen niet akkoord met de laatste wil van de stichter die de *Officina Plantiniana* volledig aan Martine en Jan toewees. Met name Gilles Beys koesterde nog een grote wrok tegen Jan Moretus sinds Plantijn zijn filiaal in Parijs had verkocht en hij daardoor zijn betrekking verloor. Hij spoedde zich vanuit Parijs naar Antwerpen om aan de onderhandelingen over de nalatenschap deel te nemen. Na negen maanden onderhandelen sloten de erfgenamen in maart 1590 een overeenkomst over de verdeling. Het definitieve akkoord bepaalde dat Jan en Martine een voorkooprecht op de Plantijnse drukkerij hadden. Bij de uitoefening van dit recht kochten ze de zussen Cathérine, Madeleine en Henriette uit voor het bedrag van 3.600 carolusgulden elk. De oudste zus Marguérite kreeg bij de verdeling de Leidse drukkerij toegewezen die haar echtgenoot Franciscus I Raphelengius (1539–1597) sinds de Val van Antwerpen relatief zelfstandig had geleid. De erfgenamen kwamen ook overeen dat Jeanne Rivière zolang ze leefde op alle titelpagina's vermeld zou blijven. Het impressum luidde in deze periode doorgaans 'ex officina Plantiniana, apud viduam, & Joannem Moretum' (uit de Plantijnse drukkerij, bij de weduwe [van Christoffel Plantijn] en Jan Moretus).

Na de overname van de Plantijnse drukkerij stelde Jan Moretus de Plantijnse privileges veilig. Christoffel Plantijn had dankzij zijn goede overheidsconnecties belangrijke en lucratieve privileges verworven. Met deze octrooien genoot hij het alleenrecht om bijbels, liturgische teksten, en de wer-

ken van auteurs uit de klassieke oudheid te drukken en te verspreiden. Na het overlijden van Plantijn waren de concurrenten in Antwerpen er snel bij om bepaalde privileges in te pikken. Jan Moretus ging de strijd aan met wisselend succes.

In de twintig jaar dat Jan Moretus de Plantijnse drukkerij leidde gaf hij ongeveer 640 edities uit. Hij gaf werken uit over geschiedenis en humanisme, maar de helft van zijn uitgeverfonds was religieus van aard. Nog meer dan bij zijn schoonvader was Justus Lipsius de grote succesauteur. Jan Moretus gaf liefst 62 werken uit van deze humanist uit. Hij onderscheidde zich nog meer dan zijn voorganger door de kwaliteit van het drukwerk. Hij maakte van de verzorgde typografie en correcte tekst het kwaliteitslabel van de Plantijnse drukkerij. Jan Moretus differentieerde ook in de kwaliteit van het papier en drukte een deel van de oplage op luxe-papier. Voor de illustraties in zijn uitgaven zette hij sterk in op verfijnde kopergravures. In tegenstelling tot de grovere houtsneden werden koperplaten gedrukt op een apart type drukpers dat de Plantijnse drukkerij niet in huis had. Daarom sloot Jan Moretus een strategische alliantie met de familie Galle. Het huwelijk van zijn dochter Catharina (°1580) met graveur en prentenuitgever Theodoor Galle (1571–1633) formaliseerde de bestaande samenwerking tussen de drukkerij en het prentenatelier. De hechte familieband tussen de families Moretus en Galle hield een halve eeuw stand.

Twee zonen van Jan en Martine hielpen hun vader in de Plantijnse drukkerij. Balthasar I Moretus (1574–1641) schreef al op jonge leeftijd Neolatijnse gedichten. Hij studeerde een tijdje bij Justus Lipsius aan de Leuvense universiteit. Balthasar hielp zijn vader met de tekstbereiding en correctie in de drukkerij. Hij was geboren met een verlamming aan de rechterkant. Zijn jongere broer Jan II Moretus (1576–1618) hielp zijn vader bij de verkoop in de boekwinkel. Na het overlijden van Jan I Moretus in 1610 kwam de Plantijnse drukkerij in handen van zijn weduwe Martine Plantijn. Zij delegerde de dagelijkse leiding aan haar twee zonen en bleef als stille vennoot aan boord. In 1614 kochten Balthasar en Jan II hun moeder uit. Ze vormden een associatie waarbij Balthasar de drukkerij in De Gulden Passer op de Vrijdagmarkt leidde en Jan

Peter Paul Rubens (ontwerper) & Theodoor Galle (graveur), *Aanbidding door de Koningen*, in: *Missale Romanum*, Antwerpen, weduwe en zonen van Jan I Moretus, 1613, 2o (2 161).

II de verkoop leidde vanuit de boekwinkel in de Kammenstraat.

Het plotse overlijden van Jan II Moretus in 1618 zorgde voor een schok. Balthasar I Moretus voelde zich – vermoedelijk wegens zijn fysieke beperking – niet in staat om de Plantijnse drukkerij alleen te leiden. Daarom nodigde hij zijn zwager Jan van Meurs (1582–1652) uit om de rol van zijn overleden broer over te nemen. Deze Antwerpse uitgever was gehuwd met de zus van Maria de Sweert (1588–1655), de weduwe van Jan II. De associatie met Balthasar Moretus en Jan van Meurs als werkende vennoten en schoonzus Maria de Sweert als stille vennoot liep enkele jaren goed maar strandde in 1629 in een familieruzie. Nadien leidde Balthasar I Moretus de Plantijnse drukkerij alleen, waarbij zijn neef Balthasar II Moretus (1615–1674) hem vanaf 1632 assisteerde. Balthasar I Moretus breid-

de De Gulden Passer in twee bouwfases uit met vleugels in Vlaamse renaissancestijl. De aanbouw bepaalt het huidige uitzicht van de binnentuin.

De Plantijnse drukkerij stond onder Balthasar I Moretus bekend voor het mooi verzorgde barokboek. De bekende barokschilder Peter Paul Rubens (1577–1640) maakte vanaf 1613 talrijke ontwerpen voor gegraveerde titelpagina's en andere boekillustraties. Rubens was een jeugdvriend van Balthasar. Behalve boekillustraties bestelde hij diens atelier ook tientallen portretten van familieleden en auteurs. Deze portretschilderijen hangen na al die eeuwen nog steeds in de woning van de opdrachtgever. De ontwerpen van Rubens gegraveerd in het atelier van de familie Galle tilden de kwaliteit van de illustraties naar een ongenaakbaar niveau. De prachtig verzorgde missalen en brevieren uit de periode van Balthasar I Moretus vormen het toonbeeld van de

samenwerking tussen kunstenaar, graveur, en uitgever. Onder het bewind van Balthasar I Moretus werd de Plantijnse drukkerij ook de voornaamste leverancier van liturgische boeken op de Spaanse markt. De *Officina Plantiniana* drukte de misboeken in Antwerpen en verscheepte ze massaal naar Bilbao en Sevilla. Vanuit deze havensteden verdeelde de kloosterorde van de hiëronymieten de boeken over Spanje en haar kolonies. Gaandeweg werd de Spaanse afzetmarkt een belangrijke en aanhoudende bron van inkomsten voor de Plantijnse drukkerij. Maar ook de thuismarkt voor liturgische boeken had een groot belang. In 1641 slaagden oom en neef Balthasar I en II Moretus erin om het voorouderlijke Plantijnse privilege opnieuw te laten bevestigen en zo voorgoed hun Antwerpse concurrenten uit de liturgische markt te sluiten.

De dag na het overlijden van Balthasar I Moretus in 1641 droeg de Geheime Raad het Plantijnse privilege over op zijn neef en opvolger Balthasar II Moretus. Eerder had zijn oom hem de enige hoop op het voortbestaan van de Plantijnse drukkerij genoemd. De jonge Balthasar had met Jan III Moretus (1610–1663) slechts één broer die evenwel een mentale beperking had. Balthasar II Moretus huwde in 1645 met de bijna achttienjarige Anna Goos (1627–1691), lid van een welstellende familie uit Antwerpen. Het echtpaar kreeg twaalf kinderen waarvan er acht de volwassen leeftijd bereikten. Onder Balthasar II Moretus bereikte de Plantijnse drukkerij haar zeventiende-eeuwse hoogtepunt. Hij gaf nog een laatste reeks van wetenschappelijke en humanistische teksten uit voordat hij de uitgeversstrategie helemaal omgooide. Geleidelijk aan vernauwde hij het ooit zo brede uitgeversfonds van zijn voorouders tot alleen de liturgische edities overbleven. Met de transformatie tot een niche-uitgever probeerde hij het risico van het familiebedrijf zoveel mogelijk te beperken. De specialisatie verlaagde ook de lat voor zijn opvolger. Een alomvattende kennis van het vroegmoderne boekbedrijf was niet langer een vereiste. Balthasar II Moretus was zich goed bewust van de uitdaging om het familiebedrijf over te dragen naar de volgende ge-

neratie. Tijdens zijn leven schreef hij drie verschillende instructies voor zijn toekomstige weduwe en erfgenamen om de overdracht voor te bereiden. De instructies lezen als een ‘how to run the *Officina Plantiniana* for dummies’.

Toen Balthasar II Moretus in 1674 overleed, nam weduwe Anna Goos haar eigen beslissingen met betrekking tot de transfer naar de volgende generatie. Ze organiseerde geen liquidatieveiling voor boekverkopers zoals haar man zaliger in de instructies had geadviseerd. Daarentegen verkocht ze de stockvoorraad gedrukte boeken in bulk in onderhandse overeenkomsten met enkele boekverkopers in binnen- en buitenland. Vanaf 1676 onderhandelde Anna met haar oudste zoon Balthasar III Moretus (1646–1696) over een associatie of overname. Na vijf jaar onderhandelen sloten moeder en zoon een overeenkomst. Balthasar III Moretus nam de Plantijnse drukkerij over met uitzondering van de uitstaande schulden van de boekverkopers. Anna verloor de belangen van haar minderjarige kinderen en zichzelf niet uit het oog. Melchior Moretus (1661–1693) had het recht om in een associatie met zijn oudste broer toe te treden. Zelf behield Anna het recht om boeken van haar zoon tegen dezelfde voorwaarden terug te kopen. Ze had duidelijk de intentie om in de boekhandel actief te blijven.

Balthasar III Moretus bestendigde de strategische omslag van zijn vader. De volgende generaties bleef de *Officina Plantiniana* een niche-uitgever van liturgische edities, hoewel ze nog tot 1705 de ordonnanties van het Antwerpse stadsbestuur drukten. Met Balthasar III steeg de familie Moretus verder op de sociale ladder. Hij was de eerste van zijn geslacht die een grand tour naar Italië maakte. Met deze reis zette hij een trend voor zijn nakomelingen. Belangrijker is dat Balthasar III Moretus erin slaagde om tot de adelstand toe te treden. Vanaf 1692 mochten hij en zijn nakomelingen het predicaat ‘jonkheer’ gebruiken. Zelf heeft hij maar enkele jaren van dit voorrecht mogen genieten. Toen Balthasar III Moretus in 1696 enkele dagen voor zijn vijftigste verjaardag overleed, zorgde zijn weduwe voor de continuïteit. Anna Maria de Neuf

(1654–1714) leidde de *Officina Plantiniana* meer dan tien jaar in afwachting dat haar zonen meerderjarig zouden worden. Haar oudste zoon Balthasar IV Moretus (1679–1730) stapte in 1707 in het familiebedrijf. De jongste zoon Joannes Jacobus Moretus (1690–1757) associeerde zich pas twee jaar na het overlijden van zijn moeder toen hij thuiskwam van zijn grand tour en in het huwelijk was getreden met Theresa Mathilde Schilders (1696–1729).

Vanaf de zesde generatie verminderde het belang van de aloude Plantijnse drukkerij in de samenstelling van het familiale vermogen stelselmatig. De Moretussen huwden vrouwen uit de bovenlaag van de stedelijke elite die aanzienlijke bruidsschatten meebrachten. Balthasar IV en vooral Joannes Jacobus Moretus lieten hun vermogen ook flink groeien dankzij gunstige investeringen in internationale handelscompagnieën. Noem een naam van een handelscompagnie in de achttiende eeuw en de Moretussen waren aandeelhouder: de Oostendse Compagnie, de Zweedse en de Deense Oost-Indische compagnieën, de Compagnie van Triëst en Fiume, en zo verder. Daarom is het geen verrassing dat Joannes Jacobus ook een opportuniteit zag in de South Sea Company. Toen de koers van dit aandeel naar ongekende hoogten steeg, reisde hij met zijn schoonvader in mei 1720 naar Londen om hun investering in de handel van slaafgemaakte mensen van dichtbij op te volgen. Later dat jaar bleek de Zuidzee Bubbels uit te groeien tot het grootste financiële schandaal en zeepbel van de achttiende eeuw.

Net als de eerste generatie zag Joannes Jacobus Moretus het winstgevende perspectief van de kanthandel. Hij exporteerde lokaal geproduceerde kant naar Spanje. Daarnaast bouwde de familie Moretus een enorme vastgoedportefeuille uit. De achttiende-eeuwse Moretussen zetten het voorouderlijke familiebedrijf louter verder omwille van de traditie en de faam van de *Officina Plantiniana*. Het familievermogen was niet langer afhankelijk van de Plantijnse drukkerij. In 1642 schatte Balthasar II Moretus de waarde van het familiebezit op bijna 160.000 carolusgulden. Toen zijn schoon-

dochter Anna Maria de Neuf in 1714 overleed, liet zij 760.000 gulden aan haar erfgenamen na. Haar jongste zoon Joannes Jacobus Moretus slaagde erin om zijn erfdeel tegen 1755 te laten groeien tot bijna 2 miljoen gulden.

Terwijl hun voorouders het boekenvak op de werkvloer van de drukkerij leerden, studeerden de Moretussen aan de universiteiten van Leuven en Dowai. Daarnaast gingen ze in de leer bij handelscompagnieën in Oostende. François Moretus (1760–1814) werd na zijn leertijd zelfs compagnon van de internationale handelsmaatschappij De Grujters, Solvijns & Compagnie. Zijn oom Joannes Josephus Moretus (1727–1806) combineerde de grand tour met bedrijfsbezoeken aan de fabrieken van de Compagnie van Triëst en Fiume aan de Adriatische kust. In Antwerpen breidde diens oudere broer Franciscus Joannes Moretus (1717–1768) het stadspaleis aan de Vrijdagmarkt uit met een nieuwe voorvleugel in neoclassicistische stijl. Kort na de bouw van de voorgevel overleed Franciscus Joannes. Bijna dertig jaar lang leidde zijn weduwe Maria Theresa Borrekens (1728–1797) de Plantijnse drukkerij en beheerde ze de familiale investeringsportefeuille. In de laatste jaren van haar leven maakte ze politieke scharniermomenten in de Oostenrijkse Nederlanden mee zoals de Brabantse Omwenteling (1789) en de Franse bezetting na de Franse Revolutie (1795). Sinds het verlies van hun geprivilegieerde positie op de Spaanse markt in 1764, liep de bedrijvigheid in de Plantijnse drukkerij geleidelijk terug. De Franse revolutionaire tijd maakte het werken en leven lastig voor adellijke drukkers van liturgische boeken. Verscheidene Moretussen vluchtten met hun gezin naar de Republiek en later naar de Duitse gebieden. Pas na de eeuwwisseling kwamen de gevluchte Moretussen opnieuw thuis in Antwerpen. Hun moeder Maria Theresa Borrekens was inmiddels overleden. Haar drie ongehuwde zonen beheerden de drukkerij in de Napoleontische periode. Lange periodes was er helemaal geen activiteit meer in de Plantijnse drukkerij. Eén van de neven van de drie broers, Albert Moretus (1795–1865), maakte in 1828 een doorstart

van de drukkerij en investeerde onder meer in nieuwe lettertypes. De doorstart was van korte duur, na enkele jaren viel de drukkerij opnieuw stil. Toen Albert Moretus in 1865 overleed, deed zijn jongste broer Edward Moretus (1804–1880) een allerlaatste maar halfslachtige poging om de Plantijnse drukkerij uit de lethargie te halen. Na de uitgave van enkele dunne liturgische bijlagen stopten de persen voor goed. Albert en Edward Moretus woonden niet in het stadspaleis aan de Vrijdagmarkt. Ze verkozen hun residenties elders in de stad of in het landelijke Ekeren boven De Gulden Passer. Intussen werd de maatschappij zich meer en meer bewust van de erfgoedwaarde van de site aan de Vrijdagmarkt. Uiteindelijk kon het stadsbestuur van Antwerpen Edward Moretus in 1876 overtuigen om het statige pand en de volledige inboedel aan de stad en de Belgische Staat te verkopen. De stad stelde Max Rooses (1839–1914) als conservator aan, en in augustus 1877 opende het Museum Plantin-Moretus haar deuren. De pas aangestelde conservator wierp zich meteen op de ordening en ontsluiting van het Plantin-Moretusarchief. Dit was het begin van een nieuw hoofdstuk voor het archief.

De papieren neerslag van drie eeuwen drukken

Als het resultaat van drie eeuwen bedrijvigheid documenteert het bedrijfsarchief van de *Officina Plantiniana* de werking van een vroegmoderne drukkerij en uitgeverij. Zeker voor de zestiende eeuw is het archief volstrekt uniek. Van andere uitgeverijen uit deze periode zijn slechts zeer sporadisch fragmenten van hun archiefvorming overgeleverd. Daarentegen onderscheidt het Plantin-Moretusarchief zich omwille van de schaal en betekenis van het bedrijf én van de onwaarschijnlijke volledigheid van het archief. Het bedrijfsarchief belicht drie eeuwen bedrijvigheid in alle aspecten van het boekenvak met een onvoorstelbare rijkdom van gedetailleerde en accurate gegevens. Voor de geschiedenis van de boekdrukkunst in de vroegmoderne tijd is het archief van de *Offici-*

na Plantiniana een evidente en veelgebruikte bron. Maar ook voor andere studiegebieden heeft het archief een hoge relevantie. Als vooraanstaande uitgever van de contrareformatie vormt het archief een waardevolle bron voor kerkhistorici. Ook voor de studie van wetenschapsgeschiedenis en humanisme weten onderzoekers het archief naar waarde te schatten. Daarnaast reflecteert het archief de sociaaleconomische evolutie en de politieke sleutelmomenten van de vroegmoderne Nederlanden. Ook voor de studie van het internationale culturele leven in de tweede helft van de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw is het archief de *place to be*.

Vereenvoudigd archiefschema van het Plantin-Moretusarchief:

1. *Officina Plantiniana*

- 1.1 Briefwisseling
- 1.2 Boekhouding
- 1.3 Drukkerij
- 1.4 Akten en juridische stukken
- 1.5 Overige handelsactiviteiten

2. *Families*

- 2.1 Families Plantin en Moretus
- 2.2 Aanverwante families
- 2.3 Zakenrelaties

De sleutelreeks voor deze studiegebieden is de uitgestrekte correspondentie. Het bedrijfsarchief bevat ruim 150 bundels ingekomen brieven van auteurs, gezagdragers, boekverkopers en andere klanten. De brieven geven een bijzondere inzage in het interne productieproces van boeken van het voorstel voor een boekproject tot de verkoop van het eindproduct. Omwille van de verstrengeling van familie en bedrijf blijft de inhoud niet beperkt tot het zakelijke. De Amsterdamse papierhandelaars Levinus (1640–1688) en Ijsbrand Vincent (1641–1718) onderhielden meer dan een halve eeuw lang een intense correspondentie met drie generaties Moretussen. De aankoop van papier bleef de rode draad in de correspondentie, maar

De oude drukkerij.

geleidelijk aan verruimde de inhoud. De twee families werden goed bevriend en leverden elkaar allerlei diensten. De handelsmetropool Amsterdam was de hub op de wereld. De Vincents verzonden allerhande gebruiksgoederen en luxeproducten naar de Moretussen in Antwerpen, van vers gerookte zalm tot twee paar schaatsen voor de zonen van Balthasar III Moretus. Ze logeerden regelmatig bij elkaar. Ijsbrand Vincent was ook regent en toneelauteur bij het literaire gezelschap *Nil volentibus arduum* in Amsterdam. Hij stuurde gedichten van zijn hand naar de Moretussen met de vraag om ze door een niet nader genoemde Antwerpse componist op muziek te laten stellen.

In de talrijke brieven die Christoffel Plantijn en de Moretussen hebben ontvangen zijn de afzenders aan het woord. Daarnaast bevat het archief van de *Officina Plantiniana* ook een reeks van 55 registerbanden en bundels met concepten en af-

schriften van de uitgaande brieven. Zo kunnen we de twee richtingen van de correspondentie naast elkaar leggen en kennen we vaak ook de antwoorden. Plantijn hield kladversies en afschriften bij van de brieven die hij verstuurd. Onder impuls van kleinzoon Balthasar I Moretus groeide deze reeks uit tot kopieboeken met een index op de namen van afzenders. Eén van de prioriteiten van conservator Max Rooses na de opening van het Museum Plantin-Moretus was de publicatie van de brieven van Christoffel Plantijn. Het eerste deel verscheen al in 1883, en na het overlijden van Rooses zette zijn opvolger Jan Denucé (1878–1944) de reeks verder. Sinds enkele jaren is deze bronnenpublicatie ook online toegankelijk, want de Bodleian Library in Oxford nam het op in haar platform *Early Modern Letters Online*.

De brieven van Christoffel Plantijn verschaffen een schaarse en unieke inblik in de uitdagingen

gen van een zestiende-eeuwse uitgever. In een brief aan Francisco Torres van 3 februari 1576 antwoordde Plantijn op enkele klachten van deze auteur. De theoloog vreesde dat Plantijn alleen de Latijnse vertaling van de werken van paus Clemens I zou drukken en niet de originele Griekse tekst. Daarentegen wilde Plantijn niet wachten tot Torres persoonlijk de gedrukte commentaar op de werken van deze kerkvader uit de eerste eeuw had nagekeken. Torres verbleef immers in Rome zodat het over en weer zenden van de katernen een groot tijdverlies zou betekenen. In deze discussie valt het duidelijk op dat uitgever en auteur verschillende belangen hebben.

De brieven zijn rijk aan woorden, maar ook cijfers zijn informatief. Daarom is het een grote weldaad dat nagenoeg de volledige boekhouding is overgeleverd. De *Officina Plantiniana* hield meerdere reeksen van grootboeken bij afhankelijk van het type klant. Boekverkopers, auteurs, en belangrijke particuliere en institutionele klanten hadden een eigen rekening in één van de 59 grootboeken. Om de paar jaar maakte de Plantijnse drukkerij de balans op. Na de vereffening van de openstaande rekening opende de *Officina* een nieuwe rekening voor de klant. Een lettercode van A tot G duidde de toegekende korting aan die voor de beste klanten kon oplopen tot 30%. De details van de transacties werden in chronologische volgorde geregistreerd in de journalen van de boekhandel. Soms begon de aantekening met ‘estant present en Anvers’, en dan weet je dat de klant die dag fysiek de boekwinkel van de Plantijnse drukkerij had bezocht.

Van 1563 tot 1567 hield Christoffel Plantijn uitzonderlijk een Italiaans dubbele boekhouding bij. In deze periode werkte hij in associatie en moest hij verantwoording aan de stille vennoten afleggen. Plantijn rapporteerde allerlei gegevens over de bedrijfsvoering van de *Officina* in ondersteunende registers. Zijn vennoot Cornelis van Bomberghen verwerkte de gegevens die Plantijn aanleverde in de twee centrale stukken van het Italiaanse boekhoudsysteem. Alleen in deze korte periode hield Plantijn een grootboek per editie bij. In dit grootboek had elke editie van de *Officina Plantiniana* haar eigen rekening waar Plantijn alle kosten met betrekking tot de productie groepeerde. De

gegevens omvatten kosten voor de tekstbereiding, de vervaardiging van illustraties, de aankoop van papier, de betalingen aan letterzetters en drukkers, en zelfs de oplage. Onderzoekers naar de cost accounting van de boekproductie zijn dolgelukkig met dit grootboek en vinden het spijtig dat Plantijn de reeks niet heeft verdergezet na de stopzetting van de associatie.

Voor uitgevers in de zestiende en zeventiende eeuw was de boekenbeurs van Frankfurt een niet te missen evenement. Tweemaal per jaar, in de vastentijd en in september, namen Christoffel Plantijn en later de Moretussen deel aan de Frankfurter Buchmesse. Ze huurden permanent een boekwinkel met magazijn in de Buchgasse. Als ze zelf niet naar Frankfurt reisden, dan vertegenwoordigde een agent de *Officina Plantiniana* op de boekenbeurs. Omwille van het belang hield de *Officina* een aparte boekhouding bij van de transacties die ze op de beurs afsloten. De reeks van 94 ‘cahiers de Francfort’ vormde de spil. De cahiers vermeldde welke boeken iedere handelsrelatie inkocht en leverde en hoeveel dit alles kostte. Ze bevatten vaak vooraan de factuur van de tonnen met boeken die naar Frankfurt werden verzonden, en achteraan de inventaris van de boeken die na afloop van de boekenbeurs werden achtergelaten in hun winkel in Frankfurt. Plantijn startte de reeks in 1565 maar pas vanaf 1586 werden de cahiers ononderbroken bewaard. Toen de Dertigjarige Oorlog in de jaren 1630 het reizen in Duitsland te gevaarlijk maakte, zetten de Moretussen hun fysieke aanwezigheid in Frankfurt geleidelijk aan stop. De *Officina* dreef op de boekenbeurs handel met boekverkopers van Engeland tot Letland. Onderzoekers uit heel Europa bestuderen de transacties in de cahiers om te vernemen welke boeken boekverkopers uit hun land van herkomst in de aanbieding hadden en mee naar huis brachten.

De 141 journalen van de boekhandel en de 94 ‘cahiers de Francfort’ vermelden ook de verkoopprijzen van de boeken. Voor boekverkopers en uitgevers waren detailprijzen waardevolle marktinformatie. Daarom legde de *Officina Plantiniana* catalogi als commerciële instrumenten voor intern gebruik aan waarin ze edities van concurrerende uitgevers met hun detailprijs verzamelden. De belangrijkste

en meest volledige catalogus is het handschrift M 296 dat ongeveer 20.000 edities met hun detailprijs ontsluit. De edities in dit handschrift zijn in heel Europa gepubliceerd tussen 1530 en 1595 en werden gerangschikt per stad. Dankzij de *Early Modern Book Prices* database van het EMOBookTrade project zijn deze boekprijzen ook online toegankelijk en doorzoekbaar in *open access*.

De Latijnse titel van ‘Prototypographus Regius’ (koninklijk aartsdrukker) was geen loze functie. In opdracht van koning Filips II reikte Christoffel Plantijn certificaten uit aan zijn collega-drukkers in de Nederlanden. Uitsluitend erkende drukkers mochten hun vak verder blijven uitoefenen. Plantijn vervulde de opdracht van de koning zeer plichtsbewust. In het certificaat voor zijn Antwerpse collega Jan Verwithagen getuigde Plantijn dat Verwithagen “voor mij was verschenen en [...] zeer deskundig is bevonden in alle vormen van de boekdrukkunst, verstaat vlot Latijn, Nederlands, en een beetje Frans, en hij kan Grieks lezen en zetten”. De certificering van drukkers zadelde Plantijn met een berg extra werk op, net in een periode dat zijn drukpersen overuren maakten. Het bedrijfsarchief van de *Officina Plantiniana* bevat de concepten van de certificaten die Plantijn opstelde. De concepten bevatten unieke biografische en professionele informatie over de meester-drukkers en drukkersgezellen die begin jaren 1570 in de Nederlanden woonden en werkten.

Met behulp van een privilege konden uitgevers hun uitgaven tegen nadruk beschermen. De overheid kende in dit charter een monopolie aan een uitgever of auteur toe om een welbepaald boek binnen een vastomlijnde periode te mogen drukken en verkopen op het grondgebied van die overheid. Het bedrijfsarchief bevat honderden privileges toegekend aan de Plantijnse drukkerij. De perkamenten privileges hebben vaak een imposante maar fragiele lakzegel. De uitgebreide reeks privileges is een volstrekt unieke bron voor de studie van legale aspecten van het vroegmoderne uitgeversvak. Net als de uitgevers uit die tijd halen hedendaagse onderzoekers de legale informatie uit de samenvattingen van de privileges die de uitgevers in hun edities afdrukten. Uit onderzoek blijkt dat de informatie in de gedrukte samenvattingen

vaak niet betrouwbaar is. Christoffel Plantijn verwees in zijn aanvraag voor een privilege op de Nederlandse Bijbelvertaling naar het privilege dat zijn Antwerpse concurrent Hans de Laet (ca. 1525–ca. 1567) voordien heeft gehad. In werkelijkheid heeft De Laet dit privilege nooit bezeten. In zijn edities verwees hij uiterst beknopt naar een reeds vervallen privilege dat verleend was aan de Leuvense drukker Anthoni Maria Bergaigne. Plantijn heeft zich dus zelf in de luren laten leggen. Vergelijkend onderzoek van de authentieke privileges en de gedrukte samenvattingen leert dat het creatief samenvatten van privileges loonde.

Een bijzonder onderdeel van de boekhouding omvat de personeelskosten van de Plantijnse drukkerij. De drukkersgezellen en de letterzetters werden per prestatie betaald. Ze hadden een werkweek van zes dagen, en op zaterdag werden de lonen van de afgelopen week uitbetaald. In de reeks van elf werkliedenboeken had elke drukkersgezelschap en letterzetter zijn eigen rekening. De meester-drukker noteerde week na week de bedragen op de rekening van de werklieden. Hij vermeldde ook de katernen die ze hadden gezet of gedrukt met een beknopte verwijzing naar de auteur, titel, en formaat van de editie. Aan de hand van de werkliedenboeken kan het productieproces van edities nauwgezet gereconstrueerd worden. De aantekeningen onthullen wie welke katern wanneer heeft gezet of gedrukt. Soms viel de productie stil om na een pauze van enkele weken of maanden een doorstart te kennen. De reeks werkliedenboeken loopt zonder onderbreking van de oprichting van de associatie in 1563 tot het jaar 1800.

Een tweede reeks van de loonadministratie presenteert dezelfde informatie in een compleet andere structuur. De zogenaamde ‘sepmaines des compagnons’ of memorialen van de wekelijkse betalingen bevatten per week de betalingen aan de drukkers en de zettters. Week na week worden de werklieden bij naam opgesomd naast het weekloon dat ze ontvingen. Omdat de achttien memorialen een periode van ruim twee eeuwen overspannen, is de reeks een uitstekende bron voor onderzoek naar het loonbeleid van een vroegmoderne drukkerij. In 1653 werd binnen de *Officina Plantiniana* een mutualiteit voor de werklieden opgericht. De Ziekenbus

Privilege toegekend door de Geheime Raad aan Gerard Mercator voor zijn wereldkaart (mappa universalis) voor de periode van 10 jaar, 22 mei 1569 (MPM Arch. 1179, nr. 103).

gaf financiële bijstand aan haar zieke leden en aan de nabestaanden van overleden leden. De bijstand werd gefinancierd door boetes en door bijdragen van de meester en van de werklieden. Ter gelegenheid van de stichting werden de statuten van de Ziekenbus in kalligrafisch schrift neergeschreven en ondertekend door alle toenmalige werklieden. Door de journalen van de Ziekenbus naast de ‘sepmaines’ te leggen kunnen onderzoeksvragen over

absenteïsme en eindeloopbaan beantwoord worden. Aanvullend bevatten de memorialen soms staten met de kosten voor het zetten en drukken van alle edities met het bijhorende oplagecijfer. Gaandeweg werden onder de wekelijkse betaling van de werklieden ook andere uitgaven en inkomsten in verband met de drukkerij genoteerd. Van 1638 tot 1676 bevatten de memorialen achteraan ook beknopte biografische notities over de werklieden.

ORDONNANCIE ENDE COVSTVME DER DRVC

KERIE VAN MEESTER CHRISTOFFEL PLANTIN, GHEORDONNEERT MET
CONSENT VANDEN MEESTER ENDE DE GHESELLEN OM LIEFDE ENDE EENDRACHTICHEYT
met malcanderen te houden, ende om malcanders profijt, vvelcz alle ghesellen die daer
nv zijn, oft comen fullen, schuldich fullen zijn te onderhoudene.

INDEN EERSTEN, Dat niemant malcanderen verlet doen en sal om eenich profijt buyten der
Druczerien te doen, oft doer siecde die van drincken coemt, oft doer drincken, oft andersins,
dan alleenlijcz doer nootfalze, ende als dan sal hy den Meester segghen dathij anders ordonne-
re, opde verbuerte van malcanderen te betalen, dies sal de Meester dat taderdaechs af corté fon-
der eenighe murmuratie, ende de Meester sal daer voor borghe bliuen.

Item, dat gheen setters houden en fullen eenighe pasteyen ouer den naestcomenden sondach oft heyllich
dach na dat die selue ghemacēt zijn, opde verbuerte van een Cruyxlzen biers van drie stuyuers.

Item, dat de setters hun formen fullen leueren ghereet snoenens ten xij. huere, ende alst root en svart
is ten xj huere, oft daer na, opde verbuerte van een Cruyxlzen te betalen.

Item, dat de setters als si een formaet brelzen alle de scriften ende garnituren fullen op binden, ende han-
ghen oft legghen elcz op zijn plaetse, opde verbuerte van een Cruyxlzen van drie stuyuers.

Item, dat die setters alle laterdaghe eer si vvech gaen hun letteren fullen op rapen, opde verbuerte vande
britte, oft een stuyuer daer voor tot profijt vander Cappellen.

Item, dat de druczers de setters formen fullen af druczen als zijse hebben opde voor seyde huere (te vva-
re datter yet bralze aen de presse daer si tvvee oft drie huere na vvachten) opde verbuerte van hun te betalē.

Item, dat de druczers gheen leren af doen en fullen die goet zijn, noch inct quisten, oft taderdaechs tla-
uonts vvech gaen sonder den inct bacz te declzen, opde verbuerte van een Cruyxlzen.

Item, dat de Meester (als hi de proeue smorghens te feuen huere heeft, ende na noene ten vier vren) die
proeuen in tijts sal lesen, oft doen lesen datter de druczers niet nae en vvachten, opde verbuerte van de ghe-
ne die daer verlet by hebben te betalen.

Item, dat de Meester besorgen sal dat de leren, looghe, en ander reetfcap vande druczers oft setters ree si,
ende principalijcz als si root en svart druczen, opde verbuerte van een Cruyxlzen als bouen.

Item, dat de Meester onderhouden sal alle costumen der druczerien, als van Copien, van Gans, va Ver-
svoren maendach, Vetten donderdach, van Vastelaont, ende afgedaen leren tot profijt vander Cappellē
also dat behoort, vtghenomen dat de ghene die de nyeuve leren naeyt sal comen heylschen afghedaen le-
ren om de nyeuve te stuczen so veel als hy daer toe behoeft, opde verbuerte van een Cruyxlzen.

Item, dat de leerionghen de ghesellen sal dienen, alser anders niemant en is, ghelijcz in alle lāden de ma-
niere is, opde verbuerte van den brits, ende correctie vande Meester.

Item, dat de leerionghen alle sondaghe de druczerie lzeeren sal, opde verbuerte vanden brits.

Item, dat den leerionghen hem niet stellen en sal teghen eenighe vande ghesellen, oft na pructelen, iniu-
rieren, oft toenamen, opde verbuerte vanden brits te hebben vanden genen diemē daer toe ordonnerē sal.

Item, dat niemant den anderen slaen oft dreyghen en sal inde druczerie in gramschap, opde verbuerte
van een schellinckz.

Item, dat niemant malcander vworpen en sal met eenigerhande dingen, oft sponcien onder yemant leg-
ghen, oft eenighe olie oft ander vuylicheyt aen yemats dinge doen en sal, opde verbuerte vā een Cruyxlze.

Item, dat so vvar inde druczerie ghedaen is, niemant buyten de druczerie clappen en sal, opde verbuerte
van een schellinckz.

Item, dat niemant malcander iniurieren en sal met erren moede, opde verbuerte van een Cruyxlzen.

Item, so vvie schijt als de ghesellen tamen een Cruyxlzen drincken, sal verbeuren een Cruyxlzen.

Item, dat de boeczbinders oft ionghers die daer niet te doen en hebben inde druczerie niet comen en
fullen, op verbuerte vanden brits.

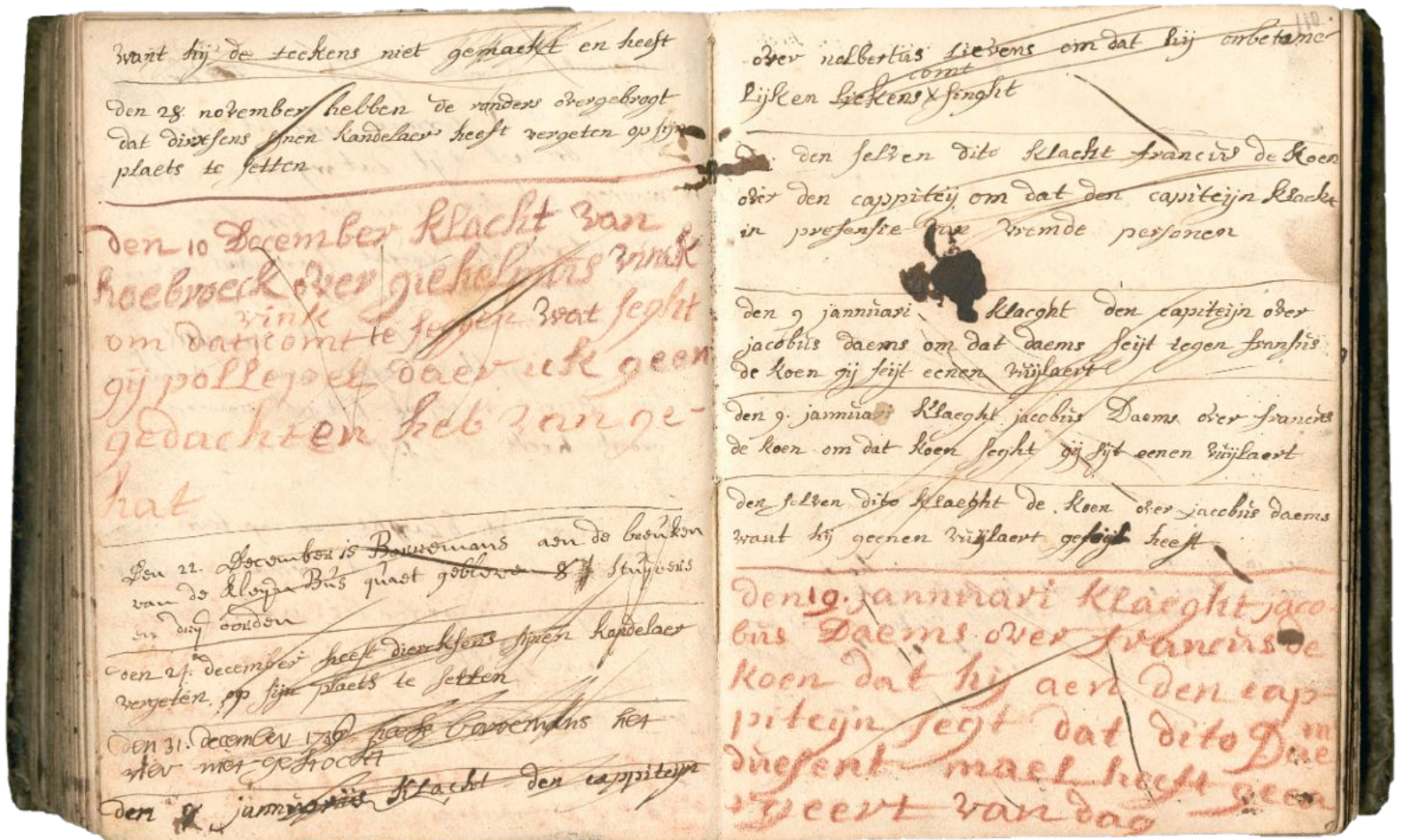
Item, dat gheen ionghers vanden huysē oft eenighe ghesellen malcanderen eenighe toenamen oft iniu-
rien segghen en fullen, oft achterclappen, opde verbuerte vanden brits.

Item, so vvie dat nyeu in huys coemt vvonē ende metter druczerien handelt, als VVinczellzrecht, oft
Correcteur, die sal zijnen Bien-venu betalen inde druczerie, ghelijcz al om de coustume is.

Ghesigneert by den Meester, ende byden ghesellen die hier na volghen, den. xiiij. Nouembris.

Ian Roche. Claes de Sterckz. Peeter de la Porte. Lambrecht Corten.
Adriaen vanden Velde. Fredericz Bauman. Ioos Pavvels.

Item dat niemant malcander vworpen en sal met eenigerhande dingen, oft sponcien onder yemant legghen, oft eenighe olie oft ander vuylicheyt aen yemats dinge doen en sal, opde verbuerte vā een Cruyxlze.

Opening uit het klachtenboek 1713–1769 (MPM Arch. 264, fol. 109 verso – 110 recto).

De arbeidsomstandigheden in de Plantijnse drukkerij zijn uitstekend gedocumenteerd. Van meet af aan zorgde Christoffel Plantijn dat de rechten en plichten van zijn werklieden duidelijk geafficheerd waren. Al in het jaar dat hij zijn drukkerij oprichtte liet hij een arbeidsreglement drukken. Het bedrijfsarchief bevat een exemplaar van deze eerste ‘ordonnantie van de Plantijnse drukkerij’ uit 1555. Het bijzondere aan dit stuk is dat het om een drukproef gaat die bovendien op perkament werd gedrukt. Naast het vastleggen van de alledaagse werkprocessen diende dit document om de tucht op de werkvloer te handhaven. Kennelijk haalden de werklieden graag practical jokes met elkaar uit. De ordonnantie verbiedt expliciet een hele reeks pranks zoals het gereedschap van collega’s insmeren met olie en andere vuiligheid of een spons onder iemand zijn achterwerk leggen. Op de drukproef werd met de hand aangevuld dat het ook verboden was om

snottebellen op de muren te smeren. De overtreder moest een kruik bier trakteren. Lijfstraffen waren voorbehouden voor de leerjongens. Zij konden voor de brits krijgen als ze bijvoorbeeld nalieten om ’s zondags de drukkerij schoon te vegen. In de loop van de volgende jaren liet Plantijn nog vier arbeidsreglementen drukken om aan de muur van de drukkerij uit te hangen. In de latere ordonnanties werd het bier vervangen door een geldboete ten voordele van de Kapel. Voor de handhaving van de tucht had Plantijn een interne werknemersvereniging opgericht. Vanaf de zeventiende eeuw vaardigde deze ‘Kapel’ van de *Officina Plantiniana* zelf nieuwe regels uit. Zeer waarschijnlijk volgden de nieuwe regels op incidenten die in de drukkerij waren voorgevallen. Zo was het vanaf 1632 verboden om tegen de poort van de drukkerij te plassen. Soms leek de Plantijnse drukkerij haar tijd ver vooruit. Zo hadden de drukkersgezellen en letterzetters sinds 1641 een

124
Het Vernieuwen van de

WETH

INDE PLANTYNSCHE DRUCKERY

Onder den Prins en Capiteyn

Joan: Anthoon: van Erthbrüggen

Op den 30. April 1721.

Schepenen.

Joannes placquet
Jacobus Gijzens
Isaac Diercxsens
Joannes Georgiüs Rouss
Joannes Baptista peeters
Joannes Bapt: van Ophem
Franciscus Vander Velden

Procureurs.

Joannes van Veirlen
Cornelis Cols
Grooten Busmeester.
Joannes Baptista de Backer
Kleynen Busmeester.
Aegidiüs van Breda
Secretaris.
Zacharias de Koninck

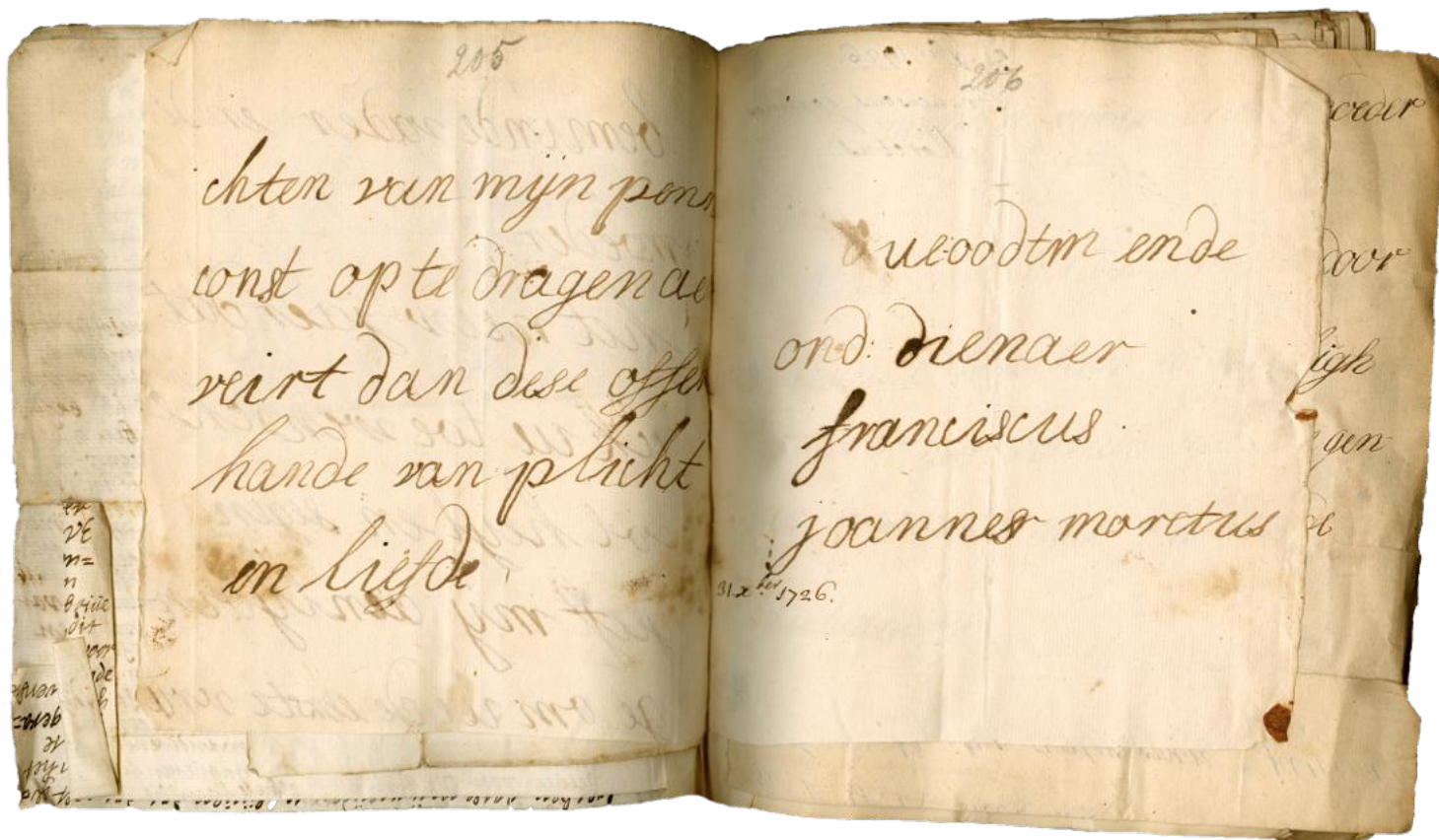
rookvrije werkplek. Dezelfde regel verbood ook het braden van haring op de stoof van de drukkerij. De werklieden werden op de werkvloer niet gehinderd door de stank van gebakken vis.

In de tijd van de Moretussen werden overtredingen op het arbeidsreglement neergeschreven in het klachtenboek. Wederzijdse aanklachten van de werklieden werden eveneens in het klachtenboek genoteerd. De drie klachtenboeken bieden een

unieke en kleurrijke inblik in het dagelijkse leven op de werkvloer van de Plantijnse drukkerij. Dankzij het principe van klacht en weerwoord kunnen hele discussies tussen werklieden opnieuw gereconstrueerd worden. Zo blijkt dat alcohol op de werkvloer toen al een bron van problemen was. Ondanks de talrijke en herhaalde klachten over dronkenschap bleef Andries d'Hondt jarenlang als drukker aan de slag. In 1721 verweet Andries d'Hondt zijn

Dominicus Vermanden, Staalkaart met zes kantmonsters, 1737 (MPM Arch. 1214–1215, band 2, nr. 18).

Nieuwjaarsbrief van Franciscus Joannes Moretus aan zijn ouders, 31 december 1726 (MPM Arch. 609, pp. 205–206).

persmaat Francis vande Velde bijvoorbeeld dat hij geen effen tronie had. Vande Velde repliceerde dat d'Hondt al sinds acht uur 's morgens brandewijn had gedronken. Als gevolg hinderde de dronken d'Hondt de drukkers in hun werk en had hij zelf nog geen poot uitgestoken. D'Hondt gaf toe dat hij twee pinten brandewijn had gedronken, maar hij praatte zich goed. Volgens d'Hondt had hij pijn in zijn darmen omdat hij al drie dagen niet had kunnen schijten. Zijn buik voelde keihard aan. Vande Velde repliceerde gevat dat de ziekte van d'Hondt onder de werklieden welbekend was: 's morgens pijn in de armen, na de middag pijn in de darmen. Deze woordenwisseling sluit nauw aan bij d'Hondts favoriete belediging: "Ik schijt in jou!"

De genoteerde klachten werden om de drie maanden behandeld door het bestuur van de Kapel. Dit bestuur dat de Wet werd genoemd beboette de overtredders als de klachten gegrond werden bevonden. De Wet werd jaarlijks verkozen onder de werklieden van de *Officina Plantiniana*. Als laatste bestuursdaad tekende de vorige secretaris de nieu-

we samenstelling van de Wet op. De optekening van het nieuwe bestuur was overduidelijk geïnspireerd op de jaarlijkse vernieuwing van het Antwerpse stadsbestuur. Alleen de voorzitter van de Kapel werd niet verkozen door zijn collega's maar aangesteld door de meester van De Gulden Passer. Deze kapitein of prins deed dienst als het eerste aanspreekpunt van de meester en vervulde bijgevolg de rol van voorman in de drukkerij.

De familie als drijvende kracht

De drukkerij-uitgeverij was de belangrijkste maar niet de enige activiteit van het familiebedrijf. Christoffel Plantijn differentieerde de bedrijfsactiviteiten vanaf de oprichting van de *Officina Plantiniana*. De differentiatie zorgde voor een stabiele stroom van inkomsten om de kapitaalintensieve uitgeverij te ondersteunen. Dankzij zijn goede contacten in Parijs dreef Plantijn handel in kant en lingeerie. Hij bestelde kant bij thuiswerkende kantwerkers in Antwerpen en omgeving. Deze Brabantse kant leverde hij aan de Parijse kanthandelaar Pierre Gassen.

Geleidelijk aan schakelde Plantijn de leden van zijn gezin bij de bedrijfsvoering in. De dochters en Martine (1550–1616) en Cathérine (1553–1622) hielpen hun vader als prille tieners bij de kanthandel. Op de leeftijd van twaalf jaar werkte Cathérine reeds als agent in de kanthandel. Als veertienjarige reisde ze alleen naar Mechelen om afgewerkte bestellingen te betalen en nieuwe opdrachten aan kantwerkers te geven. Ze huwde met Jean Gassen – een neef van kanthandelaar Pierre Gassen – en verhuisde naar Parijs. Haar oudere zus Martine tekende als zeventienjarige vol trots in haar journaal op dat ze nu zelfstandig een kantwinkeltje bij de nieuwe handelsbeurs uitbaatte. Christoffel Plantijn exploiteerde zijn goede contacten in Parijs ook op andere manieren. Welgestelde inwoners uit de Nederlanden wendden zich tot Plantijn om een kot te zoeken voor hun zonen die aan de Sorbonne wilden studeren. Plantijn regelde dan een studentenkamer in het huis van zijn boezemvriend Pierre Porret. Via Plantijn en Porret konden ze ook contant geld overmaken aan hun studerende zonen in Parijs. Voor deze diensten rekende Plantijn een commissieloon aan.

Vele generaties later werd een nazaat van Plantijn opnieuw actief in de kanthandel. Joannes Jacobus Moretus bestelde kant bij kanthandelaren in de Oostenrijkse Nederlanden en exporteerde de kant vervolgens naar Spanje. Het bedrijfsarchief bevat delen van de administratie waarin ook verscheidene kantstalen bewaard zijn gebleven. Zo bezorgde de Antwerpse kanthandelaar Dominicus Vermanden in 1737 een concordantielijst van kanttermen. Het document somt de Spaanse benamingen van kantsoorten op met hun Nederlandse vertaling. Op een andere bijlage werden kantstalen met zegellak bevestigd voor elke kantsoort uit het assortiment van Vermanden.

Joannes Jacobus Moretus en zijn zoon Franciscus Joannes Moretus investeerden ook intensief in verschillende internationale handelscompagnieën. Ze onderhielden een uitvoerige correspondentie over deze investeringen met agenten uit Amsterdam, Londen, en Parijs. Deze briefwisseling geeft een bijzondere inkijk in het opkomende handelskapitalisme in de achttiende eeuw. Franciscus Joannes Moretus stond ook in rechtstreeks contact met de Antwerpse managers die de factorijen van de Compagnie van Triëst en Fiume aan de Adriatische kust leidden. Als grote investeerders ontvingen

de Moretussen soms afschriften van belangrijke stukken. Zo komt het dat het archief van de *Officina Plantiniana* een afschrift bevat van de ladinglijst van de schepen Den Arent en H. Elisabeth. Deze twee schepen hadden in 1724 voor rekening van de Oostendse Compagnie in Kanton een lading porselein geladen. Naast de grote ‘nationale’ handelscompagnieën investeerden de Moretussen ook in kleinere private compagnieën. Daarom is het geen verrassing dat het archief een volledige bundel ingekomen brieven bevat van de firma Fabritius & Wever. Deze compagnie was gevestigd in Kopenhagen en had ook banden met de Deense Aziatische Compagnie. De firma correspondeerde van 1747 tot 1783 met de Moretussen in Antwerpen. En zoals reeds vermeld werd François Moretus compagnon van De Grujtters, Solvijns & Co in Oostende. Omdat zijn moeder Maria Theresa Borrekens eveneens in deze handelsmaatschappij had geïnvesteerd, bezorgde hij haar afschriften van verscheidene boekhoudkundige stukken.

In de vroegmoderne tijd waren familie en bedrijf sterk verstrengeld. Er kan geen strikte lijn getrokken worden tussen enerzijds het bedrijf en anderzijds de familie. De overlapping is zeker van toepassing op het bedrijfsarchief van de *Officina Plantiniana*. Daarom spreken we doorgaans van het Plantin-Moretusarchief om dit conglomeraat van bedrijfs- en familiearchieven te omschrijven. De correspondentie illustreert bij uitstek de ondeelbaarheid van het archiefconglomeraat. Dezelfde reeks van ingekomen brieven bevat naast de brieven van boekverkopers en financiële agenten ook de nieuwjaarsbrieven die de kinderen van de Moretussen rond eindejaar naar hun ouders stuurden. De negenjarige Franciscus Joannes Moretus deed zijn ouders op oudjaar 1726 in zijn eigen woorden de eerste vruchten van zijn pennenkunst cadeau. De jonge Moretus had pas leren schrijven en pende de nieuwjaarsbrief in koeien van letters. Daarenboven combineerden familieleden en bevriende zakenrelaties naadloos zakelijke en familiale berichten in dezelfde brief. Een goed voorbeeld is de intensieve correspondentie met de Amsterdamse papierhandelaar Ijsbrand Vincent. In dezelfde brief kon Vincent de levering van papier en de inruil van wisselbrieven bespreken om dan over te gaan op de aanstaande reis van de jonge Balthasar IV Moretus naar Parijs en Rouen.

DECEMBER.		Winter-maent.	
1 dond.	§ Eloy /	X	vij
2 vryd.	§ Bibiana /	v	vij
3 saterd.	§ Franc. Fab.	v	ix
4 Sond.	§ Barbara /	v	x
5 maend.	§ Chrysipina /	v	xx
6 dynstd.	§ Scolast. /	ii	xj
Dolle maen Woensdagh den 7. sabonts ten 8. uren 42. minuten.			
7 woensd.	§ Ambrosius /	ii	xij
8 dond.	§ Maria Onfang.	ii	j
9 vryd.	§ Teocadia /	s	ij
10 saterd.	§ Eulalia /	s	ij
11 Sond.	§ Damastus /	Ω	ijz
12 maend.	§ Constantia /	Ω	iv
13 dynstd.	§ Lucia /	xx	v
D't Iste quartier Woensdagh den 14. sabonts ten 7. uren 40. min.			
14 woensd.	§ Quatertempel /	s	vj
15 dond.	§ Eusebius /	h	vij
16 vryd.	§ Spiridion /	h	vij
17 saterd.	§ Begga /	m	ix
18 Sond.	§ Gratianus /	m	ix
19 maend.	§ Demestius /	f	x
20 dynstd.	§ Arnoldus /	f	xj
Nieuw maen Woensdagh den 21. sabonts ten 8. uren 33. miuten.			
21 woensd.	§ Thomas /	v	xij
* son in Capricornio gaet op ten 8. uren onder ten 3. uren. Den winter begin.			
22 dond.	§ Flozus /	v	j
23 vryd.	§ Victor /	v	iz
24 saterd.	§ Dicitte /	m	ij
25 Sond.	§ Kers-dag /	m	ij
26 maend.	§ Steven	x	iv
27 dynstd.	§ Jan Evana.	x	ivz
28 woensd.	§ Onnosel kind.	x	v
D't Eerste quartier Donderdag den 29. sabonts ten 9. uren 9. minut.			
29 dond.	§ Thomas biss.	v	vj
30 vryd.	§ David kon. D.	v	vij
31 saterd.	§ S. Hilbert.	v	viz

A Sijn overgegeven door mijne
man en heeft de Pret D.
van Praet de vos, de wille
en hoijnis, de v. eerste gelosen

10. is gevonden 1 jonckhen
inder inganch van august
sijnen kerck die genaemt
hebbe Augustinus inganch

14 is marie francoise in mijn
huijs getomen

15 mev. ^{de} mijn sine gelegen van
1 sonde wote D.L. ^{de} v. v. hoo
quaertier

De maand december 1718 in de almanak van Theresa Mathilde Schilders (MPM Arch. 1067).

waer het: b: stat Daer is
Een gaet of Carf dat word
of gesagt.

52 $\frac{1}{2}$ Carat dar moed een stuc of gesagt worden om
vrend 4 Carat, So dat die sten Sall maer wegen 48 Carat
moeden 2 hart rossen worden. is hell Seuer Sonder Enige
onrine, heft geer Rof fell. So dat men daer saer saer
in sien, telvadringe saen nit Schlegt wesen, Maer
of het van te allererste primo wadring Sall sein dat
saen ick nit well weden, het Sall wit wessen, ock
Sall heij in het maken wenig verliesen, ick rekne
dat het 2 Harden Sall maken van 16 Carat p stuc
maer So gesprajkt als saen wesen, Sullen het monster
van 22 Carat het stuc hebben eenen van die harde
Sall waer hoeker als het andre wessen doch nit van
bedoijen. den prais saen ick noch nit weden, maer
heisen 6050 £ ste, ock Sullense nimant den
prais Segen dot dat gelt daer voor geboden word
ick hebbe aldeyt geen 6 Schonder stuc gesien

Een buitenbeentje in de overlapping van familie en bedrijf is het bijzondere nieuwjaarsgeschenk dat Jan I Moretus in het jaar 1575 aan Christoffel Plantijn heeft gegeven. Moretus gaf zijn schoonvader een indrukwekkend staalboek cadeau met katernen van 160 edities uitgegeven door de *Officina Plantiniana* in het afgelopen decennium. Bij een analyse van de inhoud wordt snel duidelijk dat het staalboek veel meer is dan een samenraapsel van allerlei edities. Van sommige edities vormen de katernen die in dit staalboek zijn ingebonden het enige bekende exemplaar dat wereldwijd bewaard is gebleven. Eén van de vroegste gedrukte teksten met betrekking tot de Nederlandse grammatica is een dergelijk unicum. Plantijn gaf de eerste editie van *Cort ondermys van de acht deelen der Françoischer talen* in 1571 uit. Dit Frans-Nederlands schoolboek van Peeter Heyns legt de regels van de Franse grammatica uit vanuit het Nederlands, en is daarom onrechtstreeks ook een Nederlandse grammatica. Jan Moretus liet de lijvige foliant met een dikte van wel tien centimeter inbinden in een gerecycleerd perkamenten vel uit een middeleeuws antifonarium. Hij voegde ook een handgeschreven opdracht aan zijn schoonvader toe.

In de achttiende eeuw ontdekten de Moretussen de gerieflijkheid van almanakken. In de witruijme van de gedrukte kalenderboekjes maakten ze allerlei aantekeningen naast de dagen van de maand. Bij de mannelijke Moretussen waren deze aantekeningen voornamelijk zakelijk van aard. Maar Theresa Mathilde Schilders – echtgenote van Joannes Jacobus Moretus – gebruikte de almanakken om gebeurtenissen in haar leven te noteren. De persoonlijke aantekeningen die ze van 1718 tot 1723 in haar almanakken maakte transformeren deze kalenderboekjes tot heuse dagboeken. Ze geven een unieke inkijk in het leven van een aristocratische vrouw in het achttiende-eeuwse Antwerpen. Vanzelfsprekend noteerde Theresa Mathilde de geboortes van haar kinderen. In de betrokken periode bracht ze vijf kinderen ter wereld. Nadien zou ze nog vier kinderen krijgen. Ze schreef ook de geboortes bij familieleden en kennissen neer. Zo komen we te weten dat ze gelijktijdig met haar schoonzus zwanger was. Anna Maria Moretus (1687–1724), de zus van haar man Joannes Jacobus, beviel op 27 oktober 1719 om 23.30 u van een dochter. De volgende ochtend om

9.30 u bracht Theresa Mathilde haar zoon Joannes Petrus ter wereld. Naast de geboortes van haar kinderen noteerde ze ook de rekrutering van vroedvrouwen en voedsters, en zelfs wanneer ze stopte met borstvoeding geven. In 1718 werd haar man als aalmoezenier aangesteld. Theresa Mathilde hielp haar man actief in de armenzorg en ontfermde zich over de pas gevonden vondelingen. Ze genoot het voorrecht om de vondelingen een naam te geven. Voor de naamgeving vond ze soms inspiratie in de vindplaats. Zo werd Augustinus Inganck gevonden aan de ingang van de Sint-Augustinuskerk. Niet alle namen waren even doordacht gekozen. Zo zadelde ze Bertinus Geenderweerden wellicht op met een minderwaardigheidscomplex ('waardeloze Bert').

Naarmate de welvaart van familie Moretus toenam groeide ook de schaal van hun huishouden. Anna Maria de Neuf hield van haar huwelijk met Balthasar III Moretus in 1673 tot aan haar overlijden in 1714 huishoudjournalen bij. In deze registers tekende ze alle kosten van het huishouden in chronologische volgorde op, gaande van de aankoop van eten en drank tot het onderhoud van het stadspaleis aan de Vrijdagmarkt. De vier huishoudjournalen vormen een waardevolle bron met betrekking tot het onderzoek naar de materiële cultuur van een welstellend huishouden omstreeks het jaar 1700. Zo leren we dat Anna Maria zelf chocolade maakte voor zichzelf en voor haar kleinkinderen. In 1712 kocht ze bij haar vaste kruidenier alle ingrediënten om 50 pond chocolade te maken. En ook aan een ziek kind heeft een moeder kosten. Toen de negenjarige Petrus 'Peroken' Moretus (1685–1734) in januari 1695 de 'petiesen' – windpokken of mazelen – had, reed Anna Maria de Neuf samen met een verpleegster-non per koets van Antwerpen naar de kostschool in Lier. Anna Maria overnachtte in een herberg, en keerde de volgende dag met haar zieke zoontje terug. Alle kosten noteerde ze nauwgezet in haar huishoudjournaal.

Aanvullend bewaarden de Moretussen ook de rekeningen van goederen en diensten met betrekking tot het huishouden. De losse rekeningen werden thematisch ingebonden in zeventien moderne banden. De oudste rekeningen dateren van de late zestiende eeuw en de meest recente rekeningen ontvingen de Moretussen in de vroege negentiende eeuw. De aankoop van eten en drank komt

vanzelfsprekend terug, maar ook de aankoop van kledij, het onderwijs van de kinderen en de rekeningen van geneesheren. Zo factureerde de Antwerpse dansmeester Joannes Baptista van Dooren de danslessen die hij in 1673–1674 aan Anna Maria (10), Melchior (13) en Maria Isabella (18) had gegeven. En chirurgijn François Dillens bezorgde Maria Theresa Borrekens in 1782 de rekening voor het scheren van twee zonen. Louis (24) liet zich driemaal per week scheren en Jacobus (25) slechts tweemaal. Beide twintigers liepen dus niet elke dag gladgeschoren rond. Louis had kennelijk een zwaardere baardgroei dan zijn oudere broer.

In de zeventiende en achttiende eeuw sloten de Moretussen huwelijken met vrouwen uit de bovenlaag van de Antwerpse samenleving. De verbintenis tussen twee welstellende families gaf een flinke stimulans aan het vermogen van de familie Moretus. Soms stierf de andere familie na enkele generaties uit. Op dat moment erfden de Moretussen niet alleen het fortuin van hun verwanten maar ook het bedrijfs- en familiearchief van de uitgestorven familie. De Moretussen namen deze archieven in hun eigen archief op, en zo groeide het Plantin-Moretusarchief uit tot een conglomeraat van bedrijfs- en familiearchieven. Het conglomeraat omvat onder meer de archieven van de families De Neuf en De Vlieghe, maar met 45 strekkende meter is het meest omvangrijke archief afkomstig van de familie Schilders. Theresa Mathilde Schilders huwde in 1716 met Joannes Jacobus Moretus. Toen haar enige broer Paulus Franciscus Schilders (1699–1774) kinderloos overleed, erfden haar kleinkinderen het fortuin én het archief van de familie Schilders. Het archief weerspiegelt de bedrijvigheid van vijf generaties Schilders, van Adriaan I Schilders (†1630) die verantwoordelijk was voor de bevoorrading van de Spaanse garnizoenen in Antwerpen tot de achttiende-eeuwse rentenier Paulus Franciscus Schilders. Veruit het grootste deel van het archief werd gevormd door Henri François Schilders (ca. 1640–1680). Na de vervulling van een leertijd van drie jaar bij de Italiaans koopman Francesco Feroni in Amsterdam richtte Henri François omstreeks 1660 in Antwerpen zijn eigen zaak op. Hij bouwde een groothandel in luxegoederen op Europese schaal uit. Henri François verhandelde diamant, zilver, kant, bedrukt textiel, en zijde, maar ook verbruiksgoe-

deren als suiker en tabak. Hij had een uitgestrekt handelsnetwerk met talrijke contacten in West-Europa en Italië dat zelfs helemaal tot in Lima (Peru) reikte. Daarnaast was Henri François ook actief in de geldhandel op de beurzen van Amsterdam, Londen, Madrid, en Parijs. Als laatste activiteit was hij makelaar in zeeverzekeringen van schepen en scheepsladingen tegen schipbreuk en piraterij. Bij het ondernemen van deze brede waaier aan handelsactiviteiten hield Henri François Schilders een enorm uitgebreide handelscorrespondentie aan. Het bedrijfsarchief bevat 177 archiefdozen vol ingekomen brieven van correspondenten uit heel Europa. In één van deze brieven schetste de Londense diamantair John Merttins dat Antwerpen in de zeventiende eeuw nog niet de reputatie van diamantstad had die het nu heeft. Volgens hem werden de diamanten in Antwerpen zo slecht geslepen dat men ze in Londen slechts moeizaam kon verkopen. Desondanks verhandelde Henri François Schilders alleen al tussen 1667 en 1671 diamanten met een totaalgewicht van 8.848 karaat. In de diamanthandel draaide hij in die jaren een omzet van 115.000 carolusgulden waarbij hij als makelaar een commissieloon tussen 2,5 en 4,5% opstreek.

Het bedrijfsarchief van de *Officina Plantiniana* heeft de tand des tijds wonderwel overleefd. Sinds de oprichting in het midden van de zestiende eeuw hebben negen opeenvolgende generaties het archief vormgegeven. In die drie eeuwen zetten de Moretussen zelden iets bij het oud papier. De plaatsingslijsten die de Moretussen af en toe van hun archief maakten tonen aan dat ze zorg droegen voor hun papieren nalatenschap. Het was niet altijd makkelijk om de continuïteit van de zorg voor het archief aan te houden. Uitzonderlijk maakten ze kleine uitschuivers, zoals toen een Moretus een journaal van de zestiende-eeuwse graanhandelaar Anna Janssens (†1581) aan één van de kinderen als zoethouder gaf. “Tekenen hier maar in, lieve kindjes”, zei deze Moretus allicht. Het resultaat mag er zijn. De gehoorzame kinderen hebben dit journaal helemaal vol getekend. Maar in de regel hebben de Moretussen hun papieren neerslag nagenoeg intact van generatie tot generatie overgeleverd. Daarom beschikken we vandaag over deze unieke archiefbron die zoveel te vertellen heeft over ondernemen en leven in Antwerpen in vroegere tijden.

Bibliografie

- BOWEN, Karen Lee, “Christopher Plantin, Philip II, and the Vatican. Negotiating between personal preferences and pragmatic considerations when designing the Antwerp editions of the new Tridentine missale”, in: *De Gulden Passer*, 92:1 (2014), pp. 31–52.
- COCKX-INDESTEGERE, Elly & DE NAVE, Francine (eds.), *Christoffel Plantijn en de exacte wetenschappen in zijn tijd*, Brussel, 1989.
- DE NAVE, Francine & IMHOF, Dirk (eds.), *De botanica in de Zuidelijke Nederlanden (einde 15de eeuw–ca. 1650)*, Antwerpen, 1993.
- DENUCÉ, Jan, *Inventaris op het Plantijnsch archief = Inventaire des archives Plantiniennes*, Antwerpen, 1926.
- GERLO, Aloïs, VERVLIET, Hendrik D.L., & VERTESSSEN, Irène (eds.), *La correspondance de Juste Lipse conservée au Musée Plantin-Moretus*, Anvers, 1967.
- IMHOF, Dirk, *De Officina Plantiniana ratione recta. Het uitgeverijfonds van Jan I Moretus (1589–1610)*, Antwerpen, 2008 (doctoraatsverhandeling).
- IMHOF, Dirk & BOWEN, Karen Lee, *Christopher Plantin and engraved book illustrations in sixteenth-century Europe*, Cambridge, 2008.
- IMHOF, Dirk, *Christophe Plantin's correspondence. Perspectives on life and work as a publisher in 16th-century Europe*, Gent, 2020.
- LANGEREIS, Sandra, *De woordenaar. Christoffel Plantijn, 's werelds grootste drukker en uitgever, 1520–1589*, Amsterdam, 2014.
- MORETUS PLANTIN DE BOUCHOUT, Roger, *Demeures familiales. Notices historiques sur la maison Plantin à Anvers et quelques propriétés urbaines et rurales ayant appartenu à la famille Moretus principalement dans l'ancien régime*, Anvers, 1950.
- PALLIER, Denis, “L’apothicaire Pierre Porret, ami et agent de Plantin”, in: *De Gulden Passer*, 94:2 (2016), pp. 219–262.
- PROOT, Goran, SORDET, Yann, & VELLETT, Christophe (eds.), *Un siècle d'excellence typographique. Christophe Plantin & son officine (1555–1655) = A century of typographical excellence. Christophe Plantin & the Officina Plantiniana (1555–1655)*, Paris, 2020.
- ROOSES, Max & DENUCÉ, Jan (eds.), *Correspondance de Christophe Plantin*, Anvers, 1883–1920, 9 vols.
- ROOSES, Max, *Le Musée Plantin Moretus, contenant la vie et l'oeuvre de Christophe Plantin et de ses successeurs les Moretus*, Anvers, 1914.
- SABBE, Maurits, “Ysbrand Vincent en zijn Antwerpsche vrienden”, in: *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1924, pp. 499–551.
- SABBE, Maurits, *De Plantijnsche werkstede. Arbeidsregeling tucht en maatschappelijke voorzorg in de oude Antwerpse drukkerij*, Antwerpen, 1935.
- SELLESLACH, Kristof, “De arbeidsorganisatie van de Officina Plantiniana”, in: IMHOF, Dirk, SELLESLACH, Kristof, KOCKELBERGH, Iris, & GEYSEN, Kris, *Museum Plantin-Moretus Antwerpen*, Gent, 2016, pp. 98–123.
- SELLESLACH, Kristof, “De kopij van het Plantijnse Nievvve Testament van 1577 met een analyse van de privileges”, in: *De Gulden Passer*, 97:1 (2019), pp. 41–58.
- SELLESLACH, Kristof, “The confirmation of the Officina Plantiniana's general privilege in 1641”, in: *De Gulden Passer*, 98:1 (2020), pp. 197–223.
- SELLESLACH, Kristof, “How to transfer the Officina Plantiniana to the next generation. The instructions of Balthasar Moretus II to his future heirs (1659–1673)”, in: LAMAL, Nina & WARNER, J. Christopher (eds.), *Christophe Plantin 1520–2020. Studies of the Officina Plantiniana at the quincentennial of Plantin's birth*, Antwerp, 2021, pp. 205–297.
- VALKEMA BLOUW, Paul, “Plantin's betrekkingen met Hendrik Niclaes”, in: *De Gulden Passer*, 66–67 (1988–1989), pp. 121–159.
- VAN CAMP, Dorrit, “Onbekend maakt onbemind. Het archief van verwanten van de familie Moretus, in het bijzonder de familie Schilders”, in: *De Gulden Passer*, 87:1 (2009), pp. 65–83.
- VOET, Leon, *The golden compasses. A history and evaluation of the printing and publishing activities of the Officina Plantiniana at Antwerp*, Amsterdam, 1969–1972, 2 vols.
- VOET, Leon & VOET-GRISOLLE, Jenny, *The Plantin Press, 1555-1589. A bibliography of the works printed and published by Christopher Plantin at Antwerp and Leiden*, Amsterdam, 1980–1983, 6 vols.

**nationaal
archief**

Het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie

Ingeschreven in het UNESCO-register
“Memory of the World” op 4 maart 2004

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)

Als ‘eerste multinational ter wereld’ was de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) lange tijd synoniem voor handelsgeest, technische en financiële innovatie, daadkracht en fabelachtige winsten. In omvang en reikwijdte overtrof het de Britse East India Company. Het transport vanuit de Oost van specerijen naar Europa en het geld dat die opbracht sprak zeer tot de verbeelding, tot in het eerste decennium van de 21ste eeuw.

Het compagniegebied reikte van Kaap de Goede Hoop tot het Westen van de Straat Magellaan.

De Europees-Aziatische handel spreekt tot de verbeelding, maar het was de inter-Aziatische handel, waaraan de VOC, met name in de 17de eeuw, ook veel inkomsten uithaalde. De VOC werd feitelijk een staat binnen de staat, gedwongen door de onmogelijkheid voor aansturing vanuit Amsterdam. Ze mocht verdragen sluiten met staten binnen het octrooigebied, forten bouwen, legers en vloten onderhouden en oorlog te voeren. Tussen 1602 en 1796 zond zij bijna een miljoen Europeanen naar Azië op 4721 schepen.

Inmiddels dringt steeds vaker door dat dit beeld aanpassing behoeft. De monopoliepositie van de VOC had weinig te maken met vrije handel. Innovatie bestond niet alleen uit navigatie en cartografie, maar ook uit het vinden van markten, ook slavenmarkten, en het naadloos aansluiten op de handelsvraag in de regio. De daadkracht waarmee de VOC dat monopolie bewaakte, betekende in de praktijk vaak geweld en talloze doden. De fabelachtige winsten in geld, horen op de balans afgewogen te worden tegen het menselijk leed dat de VOC veroorzaakte.

Waarom namen de Nederlanders, en de andere Europeanen die aanmonsterden bij de VOC, zoveel risico voor het profijt van kooplieden en investeerders? Was de handel in specerijen zo rendabel als je kijkt naar het aantal opvarenden dat het einde van de reis niet haalden? Vanuit menselijk opzicht nu niet, maar voor de maatschappij van toen wel. Dat maakt het VOC-archief complex met veel facetten.

Memory of the World

Met in totaal 4.500 strekkende meter is dit archief ook een van de grootste, meest bijzondere en meest geraadpleegde collecties binnen het Nationaal Archief. Naast de 1.200 meter in Den Haag, is de collectie wereldwijd verspreid, maar toch een geheel: in Jakarta (2500 m), Kaapstad (450 m), Colombo (310 m) en Chennai (64 m).

De 25 miljoen pagina’s werpen licht op de economische geschiedenis van tientallen landen in Azië en zuidelijk Afrika en Nederland in de 17de en 18de eeuw. Ze zijn ook van onschatbare waarde voor de politieke, bestuurlijke en militaire geschiedschrijving van de Aziatische landen die zich in het VOC-octrooigebied bevonden. Voor sommige samenlevingen in Azië zijn ze zelfs de enige bron.

Daarom is dit complete VOC-archief in 2003 door UNESCO ingeschreven in het Memory of the World register. Nergens anders ter wereld is een vergelijkbare schat aan informatie over Azië in de 17e en 18de eeuw te vinden. Ik nodig u uit om dit archief te bezien en te bestuderen vanuit alle perspectieven die het archief in zich heeft, al dan niet verborgen.

Tom De Smet
Directeur Archieven, Dienstverlening en Innovatie.
Nationaal Archief Den Haag

Het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie

Ron Guleij
Collectiespecialist Cartografie
Nationaal Archief Nederland

Geschiedenis van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)

Inleiding

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) is een begrip in Nederland. De compagnie, ook wel de “eerste multinational ter wereld” genoemd, had een aantal voorrechten die haar min of meer een monopolie in de Nederlandse handel binnen haar ‘octrooigebied’ gaven. Dat gebied strekte zich uit vanaf Kaap de Goede Hoop tot aan de westkust van Amerika en besloeg behalve de oostkust van Afrika, heel Azië en Oceanië. Bovendien kreeg de VOC het recht om verdragen te sluiten met staten binnen het octrooigebied, forten te bouwen, legers en vloten te onderhouden en zo nodig oorlog te voeren.

Spreekt de VOC dus nog steeds tot de verbeelding, tegelijkertijd zorgt ze ook regelmatig voor verhitte gemoederen. Tegenover het succesverhaal staan afschrikwekkende verhalen over geweld, gruwelijkheden en onderdrukking.

De invloed en macht van de VOC waren ongekend. Tussen 1602 en 1796 zond zij bijna een miljoen Europeanen naar Azië op 4721 schepen. Andere compagnieën in Europa vervoerden in de periode 1500 tot 1795 gezamenlijk 882.412 mensen. De grootste concurrent van de VOC, de Engelse East India Company, had in totaal 2690 schepen.

De aanloop naar de oprichting van de VOC

In de internationale handel en scheepvaart van de Republiek speelde Lissabon in Portugal een belangrijke rol. Dat kwam doordat Lissabon de Europese aanvoerhaven bij uitstek was van Aziatische koopwaar, zoals peper en andere dure specerijen. De vereniging van de Portugese met de Spaanse kroon dreigde bij tijd en wijle uit te lopen op een algeheel verbod voor Nederlandse schepen om havens op het Iberisch schiereiland aan te doen. Tot een definitief verbod kwam het echter nooit. Ernstiger voor de Nederlanders was dat de aanvoer van peper in 1591 praktisch helemaal in handen kwam van een klein syndicaat van Europese kooplieden. In 1592 stagneerde de aanvoer in Lissabon, wat de prijzen van peper en andere specerijen behoorlijk omhoogdreef. Deze prijsstijging, gecombineerd met aanwezig kapitaal en kennis, deels afkomstig van Zuid-Nederlanders op de vlucht voor de troepen van Filips II, gaven de stoot voor de vaart op Azië in de Republiek.

In het laatste jaren van de zestiende eeuw kwam de vaart vanuit Nederland op Azië of Indië, zoals men het toen noemde, op gang. Nederland was de Republiek der Verenigde Nederlanden. De Republiek, bestaande uit Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen, was een nog jonge staat, in de jaren 1579 tot 1581

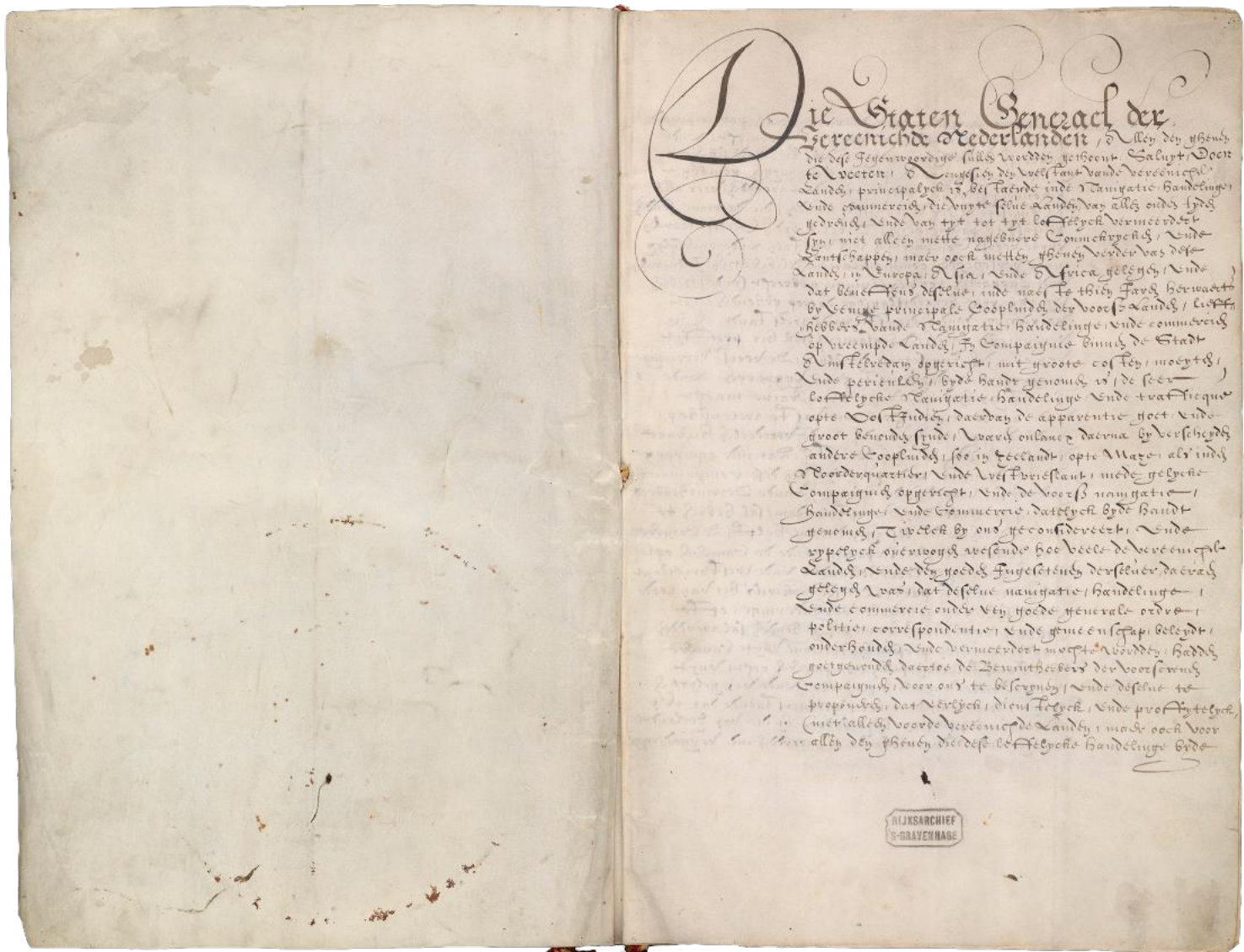
ontstaan uit een opstand tegen de gezamenlijke landsheer, de Spaanse Filips II. Hij was destijds de machtigste vorst op aarde, niet alleen vanwege zijn vele bezittingen in Europa, maar ook door Spanjes koloniën in de Nieuwe Wereld. In 1580 kwamen daar door een vereniging van de kroon van Spanje en Portugal nog eens koloniën in Azië bij.

Filips II deed zijn uiterste best om het verloren terrein in de Lage Landen terug te veroveren. In haar eerste jaren verloor de Republiek dan ook

veel terrein, maar omstreeks 1588 begon het er toch naar uit te zien dat zij overeind zou blijven. Ondanks de oorlog met Spanje ontwikkelde de Republiek zich economisch voorspoedig, met name het gewest Holland en daarbinnen de stad Amsterdam. De sterke positie van Holland vloeide voort uit het feit dat zij de handel en scheepvaart op Noord-Europa en het Oostzeegebied beheerste. Die sterke positie voedde weer de handel op Engeland, Frankrijk, Portugal en Spanje.

Plattegrond van Bantam. Isaak de Graaf, 1695 (naar een origineel uit 1630). Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe, 4.VEL, inv.nr. 1175. De stad Bantam op Java is een belangrijke plaats voor de handel tussen de Indische eilanden. Voor peper is het zelfs de belangrijkste markt. Veel Nederlandse schepen op Azië leggen daarom in deze stad aan. Bantam was rond 1600 de belangrijkste havenstad van Java. Het was de eerste haven van de Indische archipel die door Nederlanders werd aangedaan. De koning van Bantam genoot geen absolute macht; zowel met zijn regent als met de plaatselijke havenmeester diende hij rekening te houden. Bantam was een rijke stad met een belangrijke markt, die werd bezocht door handelaren uit India, Perzië en China. De stad moest zijn leidende positie afstaan, toen Batavia na een aantal jaren het economische centrum van de VOC in Azië werd. Nederlandse schepen deden in 1596 Bantam voor het eerst aan.

ALJESARCHIEF
S-GRAVENHAGE

De oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. 20 maart 1602. Archief Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02, inv.nr. 1. Het VOC-octrooi is een belangrijk document en een topstuk in de collectie van het Nationaal Archief. Het geeft de VOC het alleenrecht voor de handel op Azië. De voorcompagnieën - Nederlandse compagnieën die al vóór 1602 handeldrijven met Indië - gaan vanaf 20 maart 1602 op in de VOC.

Voorcompagnieën

Peper, kruidnagels, kaneel en nootmuskaat: in de 16de eeuw hebben de Portugezen praktisch het monopolie op de handel in deze specerijen uit Oost-Indië. Dat verandert door de Tachtigjarige Oorlog. De Spaanse en Portugese havens gaan op slot voor schepen uit de Noordelijke Nederlanden. Hollandse en Zeeuwse kooplieden laten het er niet bij zitten en besluiten om zelf naar de Oost te gaan varen.

Onder bevel van Cornelis de Houtman vaart de “Eerste schipvaart op Oost-Indië” om de zuidpunt van Afrika naar Indië en komt in 1596 aan bij Bantam. Een jaar later keert de vloot terug in het vaderland. Het bewijs is geleverd dat Nederlanders ook zonder hulp van Portugese kooplieden in staat zijn om naar Indië te varen! Dan is het hek van de dam: in 1601 zijn al vijftien Nederlandse vloten naar deze specerijeilanden gevaren.

Eind 16de eeuw ontstonden de voorcompagnieën, de voorlopers van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. De eerste Nederlandse handel-sondernemingen rustten schepen uit om tochten, zogenaamde schipvaarten, naar Azië te ondernemen. Karakteristiek voor de voorcompagnieën was dat het gelegenheidsondernemingen waren. Rijke kooplieden en andere investeerders legden geld bij elkaar en huurden of kochten voor één expeditie schepen. Zij voorzagen die schepen van bewapening, voorraden, handelswaar en/of contant geld en wierven een bemanning. Daarmee waren aanzienlijke sommen geld gemoeid, omdat de reis heen en terug zo’n twee jaar zou duren. Bij terugkomst in de Republiek werd de balans opgemaakt, het schip verkocht en het personeel afgedankt. Van de eventuele winst kon men weer een nieuwe expeditie op touw zetten. De hele cyclus begon dan weer van voren af aan.

In Holland en Zeeland werden in de periode 1595-1602 door acht of negen voorcompagnieën 65 schepen uitgereed naar Azië.

De voorcompagnieën zijn concurrenten van elkaar. De politicus Johan van Oldenbarnevelt vindt dit slecht voor de staatskas van de Republiek, zeker omdat alle middelen nodig zijn voor

de oorlog tegen de Spanjaarden. En er zijn meer kapers op de kust: de Engelsen richten in 1600 de East India Company op. Van Oldenbarnevelt gebruikt daarom zijn invloed om de Nederlandse kooplieden meer te laten samenwerken. Na moeizame onderhandelingen lukt dat eindelijk. De bewindhebbers van de ‘voorcompagnieën’ tekenen op 24 januari 1602 een overeenkomst voor de oprichting van één gezamenlijke compagnie: de Verenigde Oost-Indische Compagnie.

De VOC

De VOC, wat wel de ‘eerste multinational ter wereld’ wordt genoemd, werd opgericht in maart 1602. De Staten-Generaal verleenden toen in het zogenoemde octrooi een aantal voorrechten aan het nieuwe bedrijf. In de eerste plaats was dit het recht om als enige bedrijf vanuit Nederland actief te zijn binnen een in het octrooi vastgesteld gebied. Dit zogenaamde ‘octrooigebied’ liep vanaf de Kaap de Goede Hoop tot aan de westkust van Amerika en besloeg dus behalve de oostkust van Afrika, heel Azië, naast de oostkust van Afrika en geheel Oceanië.

Daarnaast werd het nieuwe bedrijf verantwoordelijk gemaakt voor oorlog en diplomatie. Hiervoor kreeg de VOC het recht om verdragen te sluiten met staten binnen het octrooigebied, forten te bouwen, legers en vloten te onderhouden en zo nodig oorlog te voeren. Ook de oorlogvoering tegen vijanden van de Republiek (in de beginperiode vooral Spanje en Portugal) werd binnen het octrooigebied de verantwoordelijkheid van de VOC. Deze organisatie zou uiteindelijk bijna tweehonderd jaar bestaan, vanaf de oprichting in 1602, tot aan 1800, toen het octrooi niet meer verlengd werd.

Het octrooi van de VOC (wij zouden nu zeggen: een concessie) werd in de zeventiende en achttiende eeuw diverse malen verlengd. In 1795, toen zij veel schepen, kantoren en gewesten overzee aan de Britten verloor, kwam de VOC onder curatele van de staat, de in dat jaar opgerichte Bataafse Republiek. In 1799 liep het laatste octrooi af en vervielen de bezittingen van de VOC aan de overheid; kortom zij was genationaliseerd.

Het Amsterdamse kapitaal voor de VOC. Augustus 1602. Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02, inv.nr. 7064. In dit register staan de namen van iedereen die in 1602 geld investeert in de kamer Amsterdam van de VOC. Isaac le Maire is van hen met 85.000 gulden de grootste investeerder. Maar ook Dignum Jans, dienstmaagd van de Amsterdamse VOC-boekhouder Barent Lampe, doet mee. Zij legt een bedrag van 50 gulden in.

De organisatie van de VOC

De organisatie van de VOC in de Republiek was met zes kamers decentraal. De verdeling van de activiteiten, zoals de bouw en uitrusting van schepen of de in- en verkoop van goederen, werd nauwkeurig vastgelegd: Amsterdam de helft, Zeeland een kwart en de overige kamers ieder een zestiende. Een kamer werd bestuurd door bewindhebbers, per kamer een vast aantal personen. Die werden door de stedelijke overheid of, in het geval van Zeeland, de gewestelijke staten verkozen uit kandidaten die door de zittende bewindhebbers waren voorgedragen. Vaak ging dit om de meest kapitaalkrachtige aandeelhouders. In iedere kamer vaardigden de bewindhebbers twee- of driemaal per jaar vertegenwoordigers af naar gezamenlijke vergaderingen in Amsterdam of Middelburg. Deze bijeenkomsten werden naar het getal van de deelnemers de Heren Zeventien genoemd. Elke kamer van de compagnie had een eigen boekhouding en een eigen directie, en rekruteerde zelf haar personeel. Afgevaardigden uit de directies van de verschillende kamers kwamen bij elkaar in de algemene directie van de VOC: de Heren XVII, naar het aantal leden wat hierin zitting had. In dit college van bestuur had Amsterdam met

acht plaatsen bijna de helft van de stemmen. Daarna kwam Zeeland met vier en elk van de kleinere kamers had één stem. De zeventiende zetel kwam bij toerbeurt aan de Zeeland en de kleinere kamers. Amsterdam had zodoende formeel geen doorslaggevende stem, iets waar de Zeeuwen als tweede zeevarende gewest altijd beducht voor waren

Zoals gezegd was in Nederland het bedrijf verdeeld in zes regionale afdelingen of kamers, te weten: Amsterdam, Middelburg, Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen. Elke kamer had een eigen werf waar de grote retourschepen werden gebouwd. Zeker in de achttiende eeuw was de compagnie één van de grootste werkgevers in de kleinere steden als Enkhuizen en Hoorn. Op zeker moment in de achttiende eeuw werkten er in de kantoren, scheepswerven en pakhuisen van de kamers zo'n 3000 man. Over een periode van bijna tweehonderd jaar produceerde de VOC ruim 1450 schepen op haar werf in Nederland. Op deze schepen zouden in de 17e en 18e eeuw bijna een miljoen man naar Azië vertrekken. Van hen zouden slechts 360.000 terugkeren. Dit personeel was afkomstig uit heel Europa. Met name Duitsland en Scandinavië leverden veel soldaten en zeelieden. De lonen lagen daar laag, waardoor het voor Nederlandse standaarden lage VOC-salaris

Josep Mendes Henriques Debet		Josep Mendes Henriques Credit	
1672. 24 Junij	aan Jacoob van der Meer 1225 fl.	1672. 2 Junij	van Dalmeida van de Boek. D.
27 Septemb.	aan richt. van de doode 1225 fl.	1672. 16 Julij	van de Boek. D.
1673. 29 Octob.	aan richt. van de doode 1225 fl.	1673. 16 Septemb.	van Clara van de Boek. D.
5 Novemb.	aan Clara van de Boek. D.	1673. 14 Octob.	van Clara van de Boek. D.
1674. 1 Janu.	aan Abraham van der Meer 1225 fl.	1674. 12 Janu.	van Clara van de Boek. D.
5 Maart	aan Maningemundus 1225 fl.	1674. 14 Febr.	van Clara van de Boek. D.
—	aan Jacob van de Boek. D.	1674. 19 Febr.	van Clara van de Boek. D.
—	aan Jacob van de Boek. D.	1674. 23 Febr.	van Clara van de Boek. D.
14 August.	aan richt. van de doode 1225 fl.	1674. 10 August.	van Clara van de Boek. D.
22 —	aan richt. van de doode 1225 fl.	1674. 11 —	van Clara van de Boek. D.
24 Novemb.	aan Abraham van der Meer 1225 fl.	1674. 10 Novemb.	van Clara van de Boek. D.
2 Decemb.	aan Willem van der Meer 1225 fl.	1674. 13 —	van Clara van de Boek. D.
11 Decemb.	aan Abraham van der Meer 1225 fl.	1674. 21 Novemb.	van Clara van de Boek. D.
17 —	aan richt. van de doode 1225 fl.	1674. 21 —	van Clara van de Boek. D.
1678. 24 Meert.	aan Jan van der Meer 6000	1675. 2 Febr.	van Clara van de Boek. D.
30 —	aan Jacob van der Meer 3000	1678. 18 Meert.	van Clara van de Boek. D.
19 April.	aan richt. van de doode 3000	1678. 23 —	van Clara van de Boek. D.
13 Junij.	aan richt. van de doode 472	1678. 26 —	van Clara van de Boek. D.
	63000	1678. 28 —	van Clara van de Boek. D.
		1678. 2 April.	van Clara van de Boek. D.
		1678. 16 —	van Clara van de Boek. D.
		1678. 10 Junij.	van Clara van de Boek. D.
		1678. 10 —	van Clara van de Boek. D.

Grootboek op de uitdelingen op de aandelen van de kamer Amsterdam. 1672-1674. Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02, inv.nr. 7071. In dit Grootboek staat per jaar vermeld wie een uitkering in specerijen of geld heeft ontvangen. Wie over een VOC-aandeel beschikt, heeft recht op zo'n betaling. Het VOC-archief bevat een geweldig aantal van dit soort grootboeken, maar ook journaals, kasboeken en balansen; samen een schat aan informatie over de financiële administratie van de VOC.

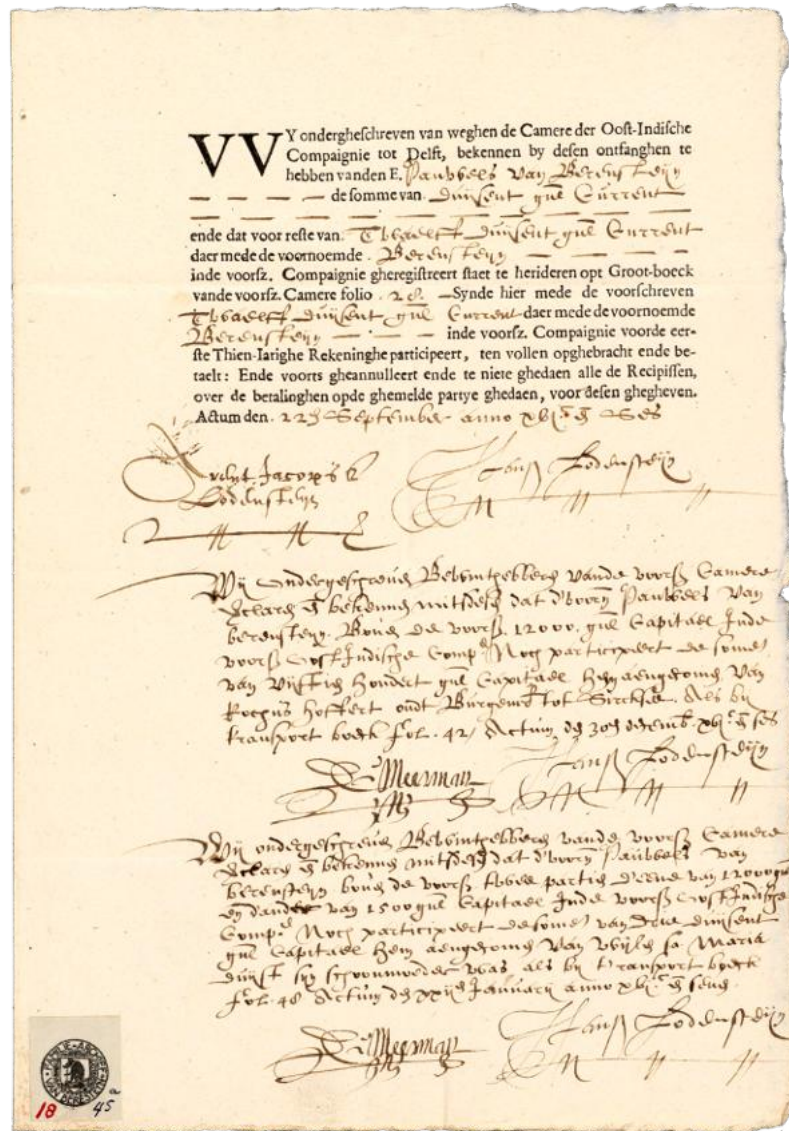
voor hen wel aantrekkelijk was. Het meeste hogere personeel was wel afkomstig uit de Nederlandse Republiek.

Een aandeel in de VOC en de beurs van Amsterdam

Scheepsreizen kosten veel geld. Daarom geeft de VOC iedereen de mogelijkheid om geld te investeren in de compagnie. Deze investeerders kopen letterlijk een aandeel in de VOC. De levendige handel in deze aandelen die al snel ontstaat, leidt ertoe dat al in 1611 in Amsterdam een aandelenbeurs opgericht wordt.

Niet alleen was de VOC het grootste handelsbedrijf ter wereld, met een vloot van meer dan honderd schepen, duizenden werknemers, zes Nederlandse

vestigingen of kamers in Nederland en bijna dertig kantoren in Azië, ook was zij het eerste beursgenoteerde bedrijf. De Compagnie was dus de ontdekker van het permanente aandelenkapitaal en grondlegger van de Amsterdamse aandelenbeurs. De basis van de aandelenhandel lag in Amsterdam, vanaf hier verspreidde deze zich over de rest van de wereld. Particulieren konden langdurig en op grote schaal deelnemen in het bedrijfskapitaal. Bij de oprichting van de VOC in 1602 werden zij aangemoedigd een aandeel te nemen. Nog voordat het eerste schip op weg was naar Azië, werden de aandelen op de beurs verhandeld. Deze revolutie in bedrijfsfinanciering gaf de VOC een geweldige voorsprong op de concurrenten. Iedereen draagt bij aan de Compagnie.

Aandeel in de VOC-kamer Delft op naam van Pauwels van Berensteyn, 22 september 1606. Dit is het op één na oudste VOC-aandeel. Eigenlijk is het een betalingsbewijs van een investering in de VOC. Maar al snel wordt er in deze documenten gehandeld alsof het aandelen zijn. Archief familie Van Berensteyn, 2.21.018, inv.nr. 3.

Kaart Amsterdam/uitsnede beurs. Oost-Indisch Huis in Amsterdam. Claes Jansz. Visscher, circa 1643. Collectie Aanwinsten Kaarten en tekeningen sinds 1888, 4.AKF2, inv.nr. 16A1. Deze gedrukte plattegrond is heel bijzonder; er zijn slechts twee exemplaren bewaard en dit is de enige die ook ingekleurd is. Linksonder is het Oost-Indisch Huis getekend. In dit huis aan de Oude Hoogstraat in Amsterdam vergadert het VOC-bestuur. Ook andere steden met een VOC-kamer krijgen zo'n eigen kantoor. Rechtsboven een afbeelding van de Beurs van Amsterdam.

Bedrijfsresultaten

De kosten om de eerste vloten op weg te helpen waren zeer hoog, met name omdat deze ook de opdracht hadden de Portugezen in Azië aan te vallen. De inkomsten bleven voorlopig achter bij de uitgaven. Pas in 1610 werd het eerste dividend aan de aandeelhouders uitgekeerd, grotendeels in natura, namelijk in partijen foelie en peper. Geld dat normaliter aan dividend had kunnen worden uitgekeerd was hard nodig voor herinvestering. De aandeelhouders waren

hiermee uiteraard niet tevreden. Zij wilden geld zien. Protesten hielpen niet, omdat de aandeelhouders geen machtsinstrumenten tot hun beschikking hadden en de bewindhebbers zich gesteund wisten door de Staten-Generaal.

De eerste geheel door de VOC zelf uitgeruste, zwaarbewapende vloot voer uit in 1603. Die had militair-strategisch succes, met de overname in 1605 van de Portugese vestigingen op Ambon, in het huidige Indonesië. Hierdoor werd een eerste stap gezet op de weg naar een wereldwijd monopolie in de handel in

Gezicht op Banda Neira. Atelier Johannes Vingboons circa 1665, 4.VELH inv. nr. 619.114. Verzameling Buitenlandse kaarten Leupe, supplement. Naast het fort Nassau in het dorp Neira groeien volop muskaatbomen. Van de vruchten wordt nootmuskaat én foelie gemaakt. Economisch gezien is het eiland Banda aan het begin van de 17e eeuw daarom onmisbaar in de ogen van de VOC; het is op dat moment het enige productiegebied van deze twee specerijen ter wereld.

kruidnagels. Bovendien kreeg de VOC door de overname van Ambon voor het eerst grondgebied in handen. Dit impliceerde ook gezag over Aziatische onderdanen. Ambon 1605 was daarmee het begin van Nederland als koloniale mogendheid.

Organisatorisch liep het in de eerste jaren in Azië niet geheel op rolletjes. De admiralen van de uitgezonden vloeten fungeerden als de hoogste gezagsdragers, maar met hun thuisreizen kwam altijd een einde aan het leiderschap. De admiraal van de volgende vloot werd dan de

hoogste in rang. Dit was niet bevorderlijk voor de continuïteit van het beleid overzee. De VOC wilde een centrale leiding op een vaste plaats in Azië. In 1609 kwam de centrale leiding aan een gouverneur-generaal, die overigens geen alleenheerser was, maar in de besluitvorming werd bijgestaan door een Raad van Indië. Pieter Both was de eerste gouverneur-generaal van 'Nederlands-Indië'. Een vast centraal punt kwam er pas tien jaar later, in 1619, toen Jan Pietersz Coen de stad Jakatra, het huidige Jakarta, veroverde. De nieuwe hoofdplaats kreeg de naam Batavia.

Handelsvloot

Gedurende de bijna twee eeuwen van het bestaan van de VOC werd het contact tussen de onderneming in Holland en Zeeland en het overzeese imperium onderhouden door een omvangrijke vloot van eigen schepen. De scheepswerven bouwden circa 1500 schepen. Tot en met 1795 werd 4.721 keer een schip naar Azië uitgezonden; 3.356 keer aanvaardde een schip de thuisreis.

De bijna driekwart jaar durende uitreis was vooral een kwestie van bevoorrading van het overzeese apparaat met manschappen, edele metalen, geld en materieel. De thuisreis had meer het karakter van een handelsreis, met goed gevulde ruimen aan Aziatische koopwaar. De bemanning was op de thuisreis veel kleiner dan op de heenreis, omdat de sterfte onder het personeel tijdens het verblijf in de tropen zeer hoog was.

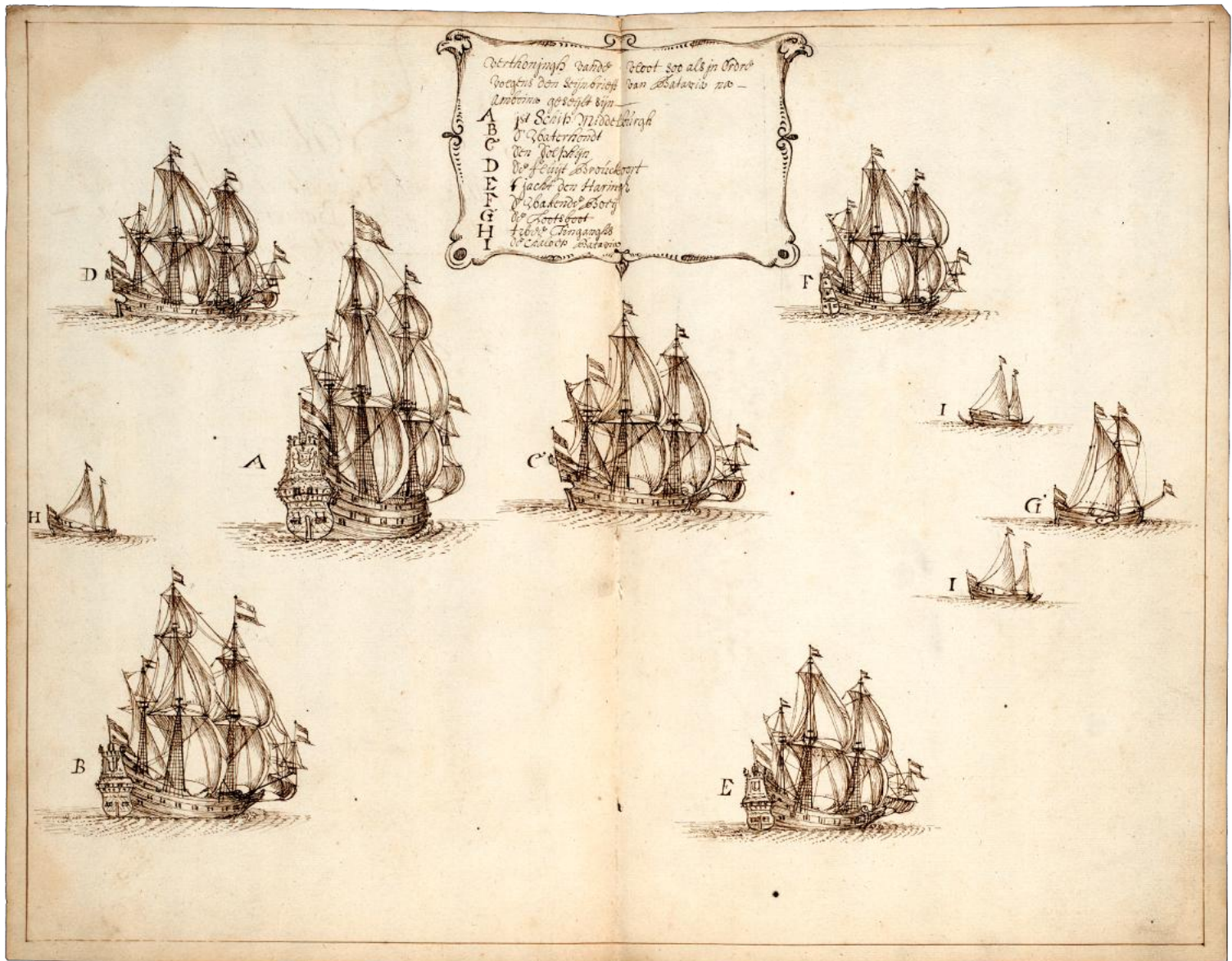
Binnen Azië nam de VOC zelf actief deel aan de handel. Batavia werd zodoende het centrum van een intra-Aziatisch handelsnetwerk. In de achttiende eeuw werd dit onderhouden door een kleine vijftig, meest oudere, in de Republiek gebouwde schepen. Daarnaast beschikte de VOC nog over ruim honderd in Azië gebouwde patrouillevaartuigen ter bewaking van strategische vaarwaters. Het personeelsbestand overzee was veel uitgebreider dan dat in het vaderland. Het nam toe van enige duizenden in het begin van de zeventiende eeuw tot meer dan 20.000 in het midden van de achttiende. Ruim de helft van hen was militair en een zesde zeeman. De aantallen kooplieden en boekhouders waren vergeleken met de militairen en zeelieden klein. Uit die groep kwamen echter wel de mannen voort die het bestuurlijk, economisch en juridisch voor het zegen hadden.

Route heen- en retourvloot VOC. Bron: internet.

Schatting van het aantal schepen dat in elk van de zes VOC-steden is gebouwd in de periode van 1602 tot en met 1795.

Kamer	Gebouwde schepen
Amsterdam	728
Zeeland	306
Enkhuizen	108
Delft	111
Hoorn	102
Rotterdam	110
Total	1,465

Een vloot VOC-schepen. 1647. Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02, inv.nr. 1159. Tekening van een uitgaande vloot VOC-schepen, opgenomen in de Overgekomen Brieven en Papieren uit Indië aan de Heren Zeventien en de kamer Amsterdam, 1647. Bij de letter A een spiegelretourschip, zo genoemd vanwege de platte 'spiegel' aan de achterzijde, kan veel lading vervoeren. Het is dan ook het meest gebruikte schip voor de reis van Amsterdam naar Batavia en terug. Naast dit scheepstype maakt de VOC gebruik van kleinere schepen, zoals de fluit en het fregat. Onder de letter D, het fluitschip Broekoord, met de kenmerkende bolle romp en ronde achterzijde. Het schip is in gebruik bij de VOC van 1636 tot 1648.

Het kaartmakersbedrijf van de VOC

Aan het einde van de zestiende eeuw was er in de Republiek kennis aanwezig over de route naar Indië, afkomstig uit Portugese bronnen. Voor een deel kwam deze terecht in Nederlandse publicaties, zoals de *Itinerario* van Jan Huygen van Linschoten. Verder maakte de Nederlandse cartograaf Petrus Plancius bewerkingen van de getekende zeekaarten van de Portugees Bartolomeo de Lasso.

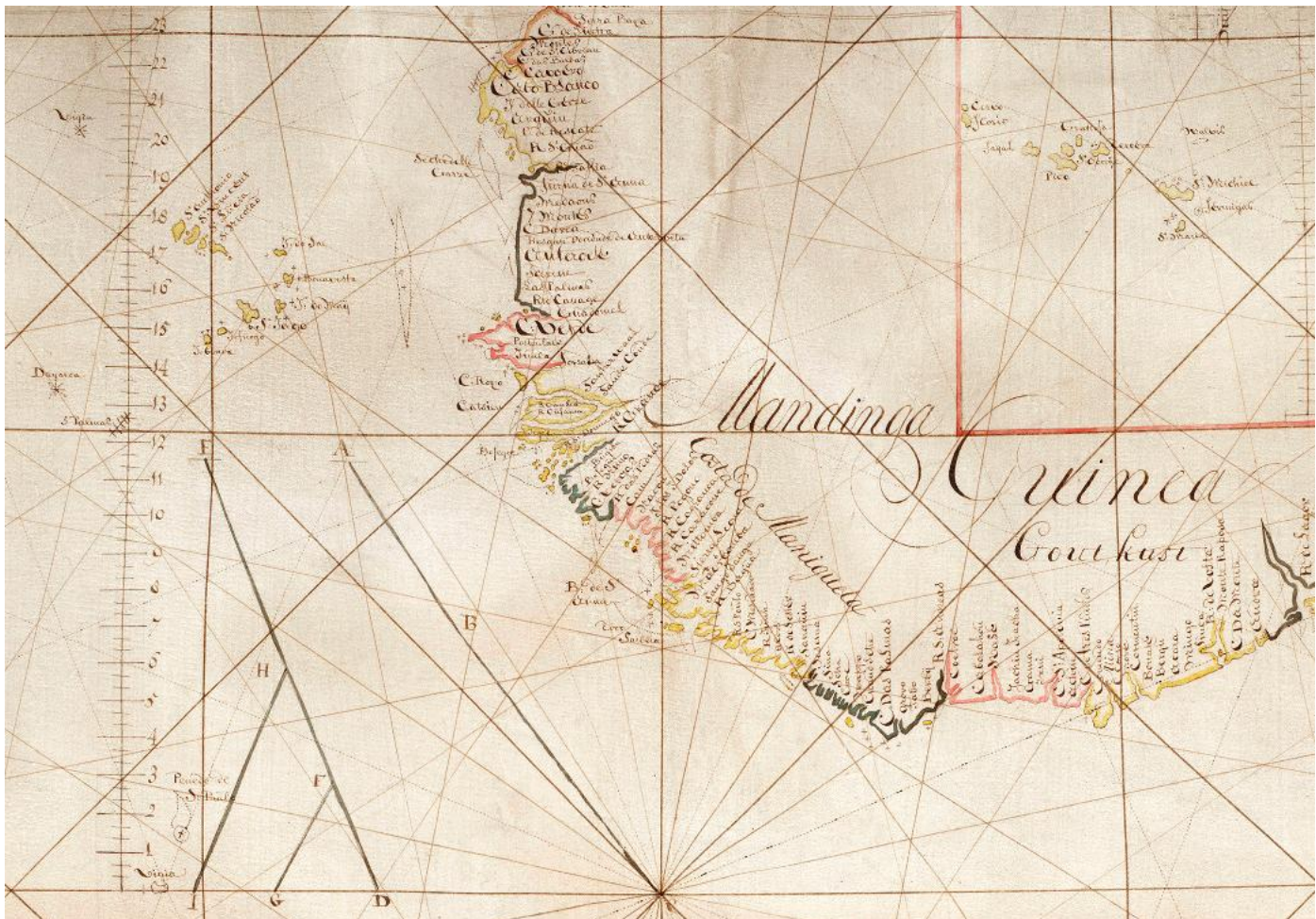
Goede kaarten waren voor de VOC een onmisbaar hulpmiddel voor de bedrijfsvoering in het

uitgestrekte octrooigebied. Aanvankelijk waren dat zeekaarten om schepen te helpen veilig in Indië aan te komen. Maar de VOC maakte niet alleen kaarten voor navigatie doeleinden; later kwamen daar landkaarten, plattegronden en bouwtekeningen bij. Omdat de VOC er steeds meer toe overging om forten en nederzettingen te bouwen ter bescherming van haar bezittingen en handel, waren ook daarvan kaarten en plattegronden nodig.

De kaartproductie liep daarmee in feite parallel aan de uitbouw van de activiteiten van de VOC.

Via de veilige 'wageweg' rond de evenaar. Abraham Anias, 1748-1750. Verzameling Buitenlandse kaarten Leupe, 4.VEL, inv.nr. 100. Om veilig voorbij de Evenaar De 'wageweg' in de Atlantische Oceaan is de verplichte route naar Kaap de Goede Hoop voor VOC-schepen. Die koers is nauwkeurig uitgezet en zorgt ervoor dat de schepen niet afdrijven naar windstille gebieden. Deze kaart is ongedateerd en anoniem, maar op basis van het typerende handschrift en de getekende kompasroos wordt deze toegeschreven aan de Zeeuwse kaartmaker Abraham Anias.

Wagenweg, Abraham Anias, 1748-1750. Verzameling Buitenlandse kaarten Leupe, 4.VEL, inv. nr. 100, detail. Bij hun tocht naar Batavia waren de VOC-schepen afhankelijk van winden en stromingen. Tijdens de uitreis moesten de schepen het zogenaamde wagenspoor of karrepad proberen te volgen. Het wagenspoor was de optimale en door de VOC voorgeschreven route (corridor). Rond de evenaar kreeg ieder schip te maken met windstilte, maar binnen het wagenspoor had men het minste last van stromingen. Zeilde men niet binnen de aangegeven route dan kregen de schepen te maken met stromingen die de schepen in het oosten naar de bocht van Guinee (Ghana) dreeven en in het westen naar Brazilië. Vandaar uit was het moeilijk om met de zuidoostenwind de Kaap te bereiken. Dan moest de schipper eerst naar het westen richting Brazilië zeilen. Miste men het wagenspoor aan de andere kant dan kon men verzeilen (afdrijven) op de kust van Brazilië. Ging alles goed, dan kon men 4 maanden na het vertrek, op Kaap de Goede Hoop verversen om vervolgens verder naar het Oosten te varen.

Tijdens de circa 8.000 scheepsreizen die in opdracht van de VOC zijn gemaakt, zijn er relatief weinig schepen vergaan. Dat was niet alleen te danken aan de ervaring van de stuurlieden, maar ook aan de hoge kwaliteit van de zeekaarten en de goede cartografische dienst van de VOC.

In de begintijd van de VOC was de equipagemeester verantwoordelijk voor de aankoop of vervaardiging van zeekaarten. Van de vroege zeekaarten die in eerste jaren op de schepen van de VOC zijn gebruikt, hebben we er weinig over. In 1617 benoemden de Heren Zeventien Hessel Gerritsz tot exclusieve kaartenmaker van de kamer Amsterdam. In de praktijk leverde de Amsterdamse kamer overigens ook zeekaarten aan

de overige vijf kamers. Het kaartmateriaal werd continu bijgewerkt en overtekend.

Kaarten met verouderde of achterhaalde informatie werden vernietigd. Volgens schattingen zijn in de periode 1602 tot 1753 ten minste 70.000 kaarten op perkament gemaakt. Schippers en stuurlieden waren volgens hun instructie verplicht kaarten van de Compagnie te gebruiken. Ook moesten ze alle onbekende kusten en riffen noteren en deze kennis bij aankomst in Batavia of de Republiek overdragen aan de kaartenmaker aldaar. Om de reis naar Batavia van zes tot acht maanden te kunnen maken, gebruikte een schipper ongeveer dertig kaarten. Elk VOC-schip kreeg vier sets kaarten mee, voor een van de vier

navigatie officieren: schipper, opper- en onderstuurman en derde waak.

Gemiddeld ging een kaart zes scheepsreizen mee, dat wil zeggen: drie uit- en drie thuisreizen. Voor de route vanaf Texel naar Kaap de Goede Hoop en voor die van de Kaap naar Java kreeg een schip kleinschalige kaarten mee om de oceanen te kunnen bevaren; dit waren de zogenaamde “overzeilers” op perkament. Daarnaast gingen ook grootschalige ofwel gedetailleerde kaarten mee aan boord, die waren bedoeld om havens en rivieren te bevaren en te navigeren binnen het eilandrijk van Indië. Wereldwijd zijn er nog ongeveer 350 exemplaren van dergelijke “overzeilers” bewaard gebleven. Niet minder dan een kleine 100 daarvan liggen in het Nationaal Archief.

Leven aan boord van de schepen

Het spiegelretourschip was het meest gebruikte scheepstype voor de reis van Amsterdam naar Batavia en terug. De naam is ontleend aan de platte ‘spiegel’ aan de achterkant van het schip. Deze schepen konden grote hoeveelheden lading vervoeren. Om de kostbare lading ongedeed en onbeschadigd op de plaats van bestemming te krijgen, moesten de goederen op een efficiënte en veilige manier in het ruim geladen worden. Dat was een karwei dat nogal nauw luisterde en waar voor zogenaamde stuwagelijsten werden gebruikt.

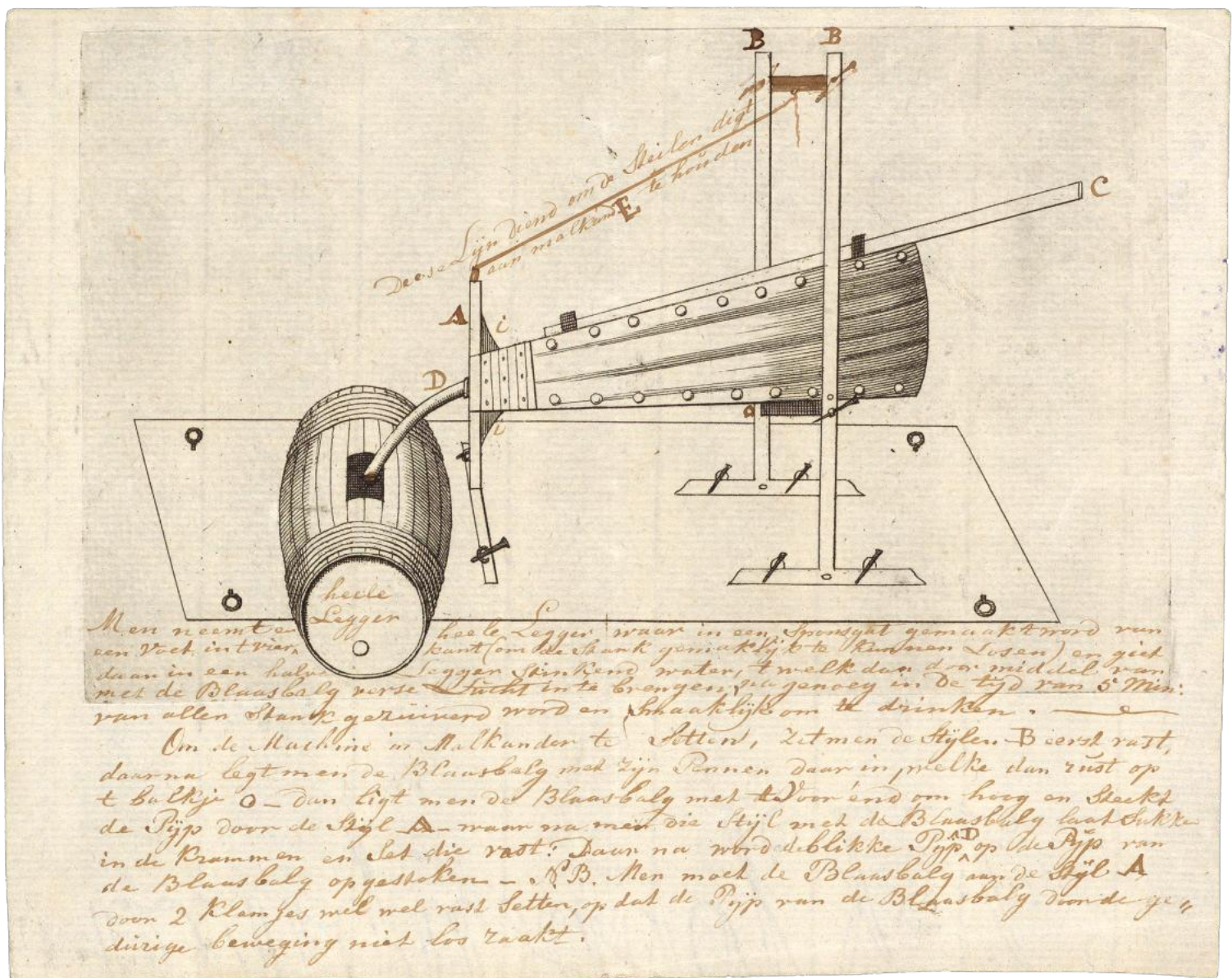
De zorg voor de lading staat in schril contrast met die voor het gewone scheepsvolk. Varen voor de VOC was niet aantrekkelijk. De geronselde bemanning kwam veelal uit de laagste sociale milieus of was opgegroeid in weeshuizen. De VOC werkte met een verplicht dienstverband van vijf jaar.

Ratten, muizen, vlooiën en luizen maakten het leven aan boord van een VOC-schip tot een kwelling. De ruimen van de schepen stonken naar braaksel, diarree en 200 tot 300 ongewassen matrozen en soldaten. Soms werd het de zeelui te veel. Zo klaagde de bemanning van het schip Huis ter Eult in 1688 bij de schipper dat ze niet meer onder de varkens wilden slapen. De mannen hadden hun handtekening in een cirkelvorm onder de klacht gezet. Daarmee benadrukten zij hun eensgezindheid en solidariteit en kon de schipper geen hoofd-samenzweerder uit hun midden aanwijzen.

De kok en zijn koksmaten waren samen met de bottelier verantwoordelijk voor het bereiden en verstrekken van het voedsel en drinken. Het eten was zout, vet en calorierijk. Het ontbrak aan vitamines waardoor ‘scheurbuik’ een belangrijke doodsoorzaak werd. Weliswaar ging er limoen-sap voor vitamine C mee, maar ook dat bleek aan bederf onderhevig. Pas aan het einde van de achttiende eeuw ontdekte men dat vermenging met rum dé manier was om het limoen-sap goed te houden. Dat daarmee nog meer alcohol aan boord kwam dan normaal al aanwezig was, werd op de koop toegenomen.

De gemiddelde dagelijkse kost aan boord van een VOC-schip bestond uit gort en pruimen, aangengelnd met bier als ontbijt. Daarna waren er in de middag erwten, bonen en vet, soms met gepekeld vlees of vis. ’s Avonds at men dan de restjes op, met brood en bier. De bemanning op een VOC-schip was verdeeld in zogeheten bakken. Met z’n allen aten ze met gesneden pollepels uit de houten bak. Wie te laat kwam, trof een lege bak aan. Hier komt de uitdrukking ‘niet aan de bak komen’ vandaan. De mannen van een bak (7 à 10 man) verrichtten ook in teamverband allerlei werkzaamheden aan boord.

Goed drinkwater was een schaars goed aan boord. Het water voor de schepen haalde men onder meer uit de Utrechtse Vecht en de Wezenputten op Texel en kwam in vaten aan boord. Tot aan de Kaap werd per man 400 liter water meegenomen. Zeker in de warme gebieden rond de evenaar ging de kwaliteit van het water snel achteruit. Het ging stinken en er vormden zich grote hoeveelheden wormpjes. Om geen ongedierte binnen te krijgen, dronk de bemanning het water met de tanden op elkaar. De verontreiniging van de drinkwatervoorraad was overigens ook een goede reden voor het scheepsvolk om zich aan niet-bederfelijke alcoholica te buiten te gaan. Watertekort was een ernstige bedreiging voor de gezondheid van de bemanning en een belangrijke oorzaak voor ziekte en sterfte aan boord van de schepen. Aan het einde van de zeventiende eeuw kwam een distilleermachine in gebruik die van zout zeewater zoet drinkwater kon maken. De Amsterdamse dokter Snoek presenteerde zo’n toestel, dat ‘waterwerk’ genoemd werd, aan de Heren Zeventien. Mede door toedoen van bewindhebber Van Collem werd het apparaat ook daadwerkelijk op de VOC-schepen geplaatst. Uit

Instructie en informatie voor de water-werkers. 1695. Archief Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02, inv.nr. 4969. Met drinkwater moet je zuinig omspringen; er kan maar een beperkte voorraad mee aan boord en in warme gebieden bederft het snel. De bemanning moet het water met de tanden op elkaar drinken om geen wormen en ander ongedierte binnen te krijgen. Het is daarom een enorme verbetering als er aan het einde van de 17e eeuw een distilleermachine komt die van zout zeewater zoet drinkwater kan maken. Het water is dan “van allen stank gezuiverd” en “smaaklijk om te drinken”.

journalen blijkt dat scheurbuik veel minder voorkwam op schepen met een waterwerk. Toch werd het uiteindelijk niet permanent in gebruik genomen. Niet alleen het apparaat zelf, maar ook de hoeveelheid brandhout die meegenomen moest worden, nam te veel van de kostbare ruimte in op het schip. Bovendien had de bemanning niet veel op met dit ‘kunstmatige’ water.

Op een gemiddeld retourschip gingen zo’n 150 tonnen van elk 155 liter bier mee. Dat was dus ruim 23.000 liter ofwel 80 liter per man. Het lichte scheepsbier was, ook aan wal, een veilig alterna-

tief voor drinkwater. Ieder lid van de bemanning dronk per dag één tot anderhalve liter bier, naast wijn of jenever. De scheepschirurgijn schonk in noodgevallen ook Spaanse wijn en brandewijn. Om de drank aan boord van een schip te kunnen vervoeren, had de VOC continu behoefte aan allerlei houten tonnen. De Compagnie beschikte daarvoor over een wijdvertakt netwerk van kuitpers. Voedsel voor de bemanning moest gedurende de hele zeereis vers of in ieder geval eetbaar blijven. Het luisterde daarom nauw op welke plek en hoe deze etenswaren opgeborgen werden.

N° 4764
Dinsdag
december

In Het S. G. Comp^s Schip Westerveld

Vervolg van 4^e D^e Sware benaautheit dog Was
Londer koord deed hem een Hensel Septie 3^e
Appliseerde hem een Hicicatorie in de met
Liet hem van het mist^e formula 4^e alle
duren een H^el kroesie gebruiken
Harmen Cosman en Juriaan Roose besond
ik Seer P^hak Liet haar Een Wynig
Spaansche Wijn tot Herstertinge gebruiken
ook Was bij myn gekomen Andriels Boone
Doot klaagde dat hij geen beoorlyke
ontlastinge hadt Liet hem eens purgeres
formula 10 gebruiken de Andere persoo
nen besond ik niet Slimmer des Hond
besond ik de twee bovenstaande persoo
nen besond ik wederom met Een Sware
benaautheit Liet haar een Wynig Wijn
met Enige droppelen Spirt^e Salvolaat
gebruiken des Nacts in Londe Nact met
de Nijf glazen Hierd ik geraepen bij
Harmen Cosman besond hem wederom

N° 6
Doodaat in doodselyke benaautheit Liet hem nog
iets tot Herstertinge gebruiken dog
out alles Was van Wynig Nijf Werkinge
is met het Sesde glas in desesde Nact
overleeden met het Sesende glas in
desesde Nact Hierd ik geraepen bij
Juriaan Roose besond hem ook in een

N° 7
Doodaat Sware benaautheit met Stuyf trekking
Verselt ken hem niets in krijgen is
op het Sesde momant overleeden
N° 8
Brugge Leindert Lageman besond ik wederom met
ensterke koord begon te raak hallen appli
seerde een Hicicatorie in de Let Liet hem

Woensdag den 12 D^e morgens besond ik den
Frerkruyper En Leindert Lageman Seer
P^hak Liet haar van het mist^e formula 7
gebruiken besond dink pieterse Westerbeek
Reddelyk Liet hem enige droppelen Sijl^e
S^einth^e met Wat Wijn gebruiken Hande
quaaf zijn doot besond ik nog in desesde

Journal van de scheepschirurgijn van de Westerveld. 1764-1764. Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02, inv.nr. 11442. De scheepsookter van de Westerveld houdt, zoals al zijn collega's, een overzicht bij van de behandelingen en gebruikte medicijnen aan boord. In de kantlijn van dit 'journaal' verwijzen doodshoofden naar de sterfgevallen. De scheepsookters zijn verantwoordelijk voor de gezondheid van de bemanning; halverwege de 18e eeuw heeft de VOC er ongeveer tweehonderd in dienst.

Zieken en chirurgijns

Scheepschirurgijns waren aan boord verantwoordelijk voor de gezondheid van de bemanning. Ze hielden journaals bij van de behandelingen en gebruikte medicijnen. Ook de sterfgevallen aan boord staan hierin opgetekend; in de kantlijn van het journaal staat dan een doodshoofd.

In het midden van de achttiende eeuw had de VOC ongeveer 200 scheepschirurgijns in dienst. Aan boord werden zij geconfronteerd met de schrik van de zee: scheurbuik. Naast laxeren en aderlaten bestreden zij de ziekte door het eten van vers vlees en verse groenten en fruit te propageren. Dat alleen het laatste zoden aan de dijk zette, is wel bekend, maar een behandeling met vitamine C werd niet altijd consequent toegepast. Andere veelvoorkomende ziekten en doodsoorzaken aan boord waren uitdroging, beriberi, vlektyfus, malaria en geslachtsziekten.

Tegen veel ziekten en interne aandoeningen stonden de chirurgijns machteloos. Maar er bestond wel een uitgebreid arsenaal aan lapmiddelen. Zo werden geslachtsziekten wel behandeld met een 'kwijlkuur'. De zieke werd daarbij ingesmeerd met een kwikhoudende zalf totdat hij begon te kwijlen. Met het kwijl moest dan ook de ziekte verdwijnen. En de kwikvergiftiging, die hij ongetwijfeld opliep, moest de patiënt dan maar voor lief nemen. Bovendien moest hij de behandeling van 'venusziekten' uit eigen zak betalen.

Het veelal aangenomen beeld dat scheepschirurgijns maar beunhazen waren blijkt niet helemaal juist. Alleen de universitair geschoolde doctoren ('doctores medicinae') stonden in hoger aanzien. Maar voor hen was werken op een schip te min. De uitgebreide scheepkist van de chirurgijn bevatte een reeks aan medicamenten en instrumenten. Cornelis Solingen, een bekende chirurgijn van de VOC, maakte veel van zijn instrumenten zelf. Tot zijn uitrusting behoorde een papegaaienbektang, bedoeld om gebroken botten vast te houden bij het zetten van de breuk. Een dubbele zaag werd gebruikt bij amputaties van ledematen en een mondschroef moest de mond van de patiënt openhouden om zo de vingers van de chirurgijn te beschermen bij het trekken van kiezen.

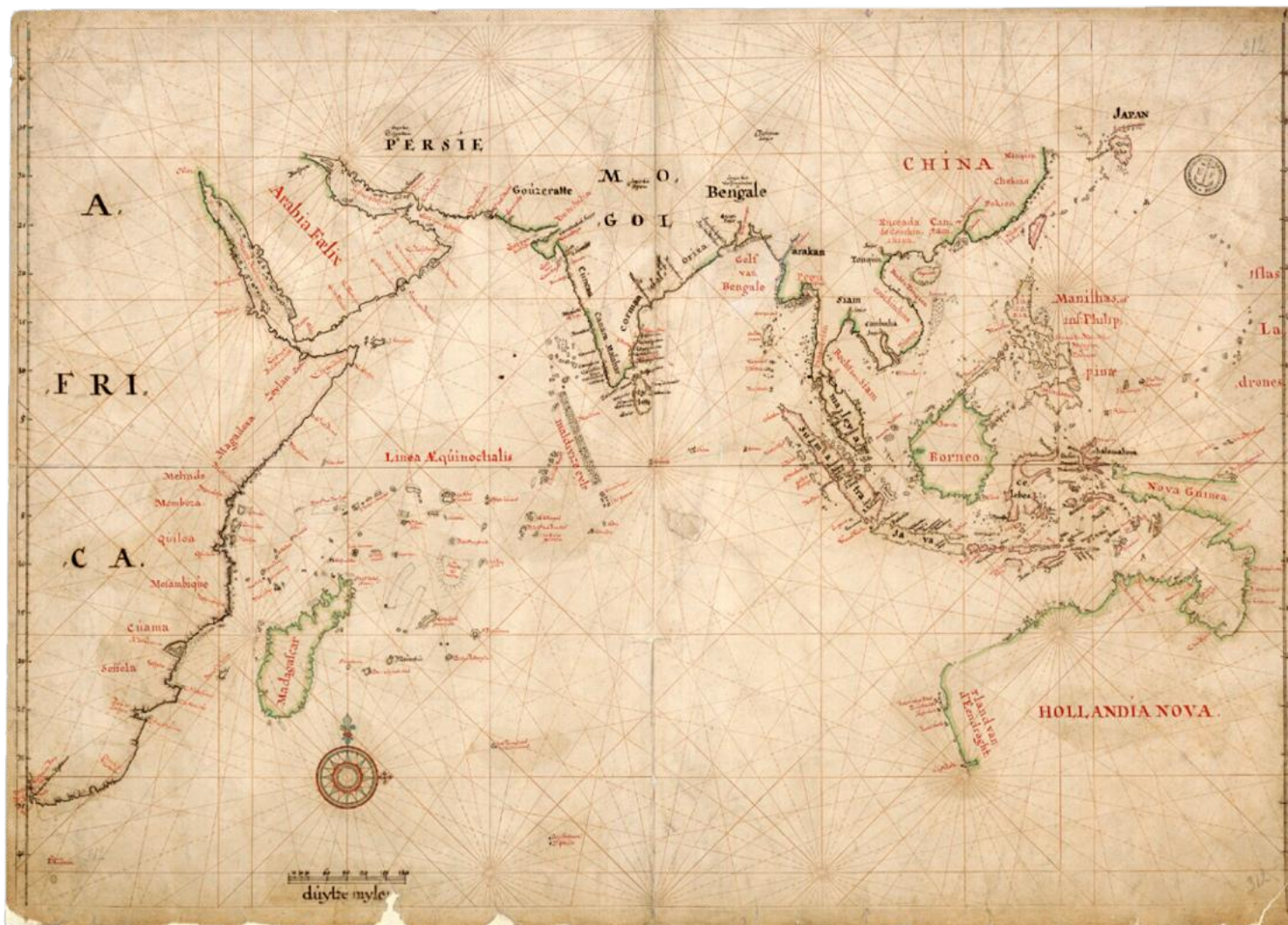
Octrooigebied van de VOC en haar vestigingen (factorijen)

Octrooigebied

Door de Staten-Generaal werd aan de VOC een octrooi verleend voor de handel tussen Kaap de Goede Hoop en de Straat van Magalanes. In de zes steden waar voorcompagnieën gevestigd of in oprichting waren, kwamen nu kamers van de VOC: Amsterdam, Zeeland (Middelburg), Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen. Het verkrijgen van het octrooi betekende voor de VOC dat zij voor de Republiek het alleenrecht verwierf om in dit gebied handel te drijven. Tevens werd de VOC gerechtigd om in naam van de Staten-Generaal in het octrooigebied met vorsten overeenkomsten te sluiten, forten te bouwen, oorlog te voeren en lokale besturen te installeren. De VOC kreeg dus rechten die normaal aan een soevereine staat waren voorbehouden.

Factorijen

Een factorij of handelsfactorij is een oude benaming voor een handelskantoor, stapelplaats of magazijn voor koopwaren die door Europeanen werd gesticht in een overzees gebiedsdeel. Ter bescherming van de handelsbelangen werden de factorijen in de koloniale tijd vaak gebouwd in de vorm van een fort. Hieronder een overzicht van de belangrijkste gebieden en landen waar de belangrijkste VOC-factorijen gevestigd waren. Deze is niet compleet. Voor een compleet overzicht zie de Atlas of Mutual Heritage (AMH) www.AtlasofMutualHeritage.nl

Het octrooigebied van de VOC, circa 1660. Verzameling Buitenlandse kaarten Leupe, 4.VEL 312. Inv. nr. 312. Deze kaart uit 1660 laat het octrooigebied van de VOC zien. De kaart toont het gebied waar alleen de VOC-handel mag drijven namens de Staten-Generaal: ten oosten van Afrika en ten westen van Zuid-Amerika. In het VOC-octrooi staat het als volgt omschreven: “Octrooieren en accorderen hierbij dat niemand van welke aard of kwaliteit anders dan die van de voorschreven Compagnie uit deze Verenigde provincies zal mogen varen binnen den tijd van een en twintig jaren eerstkomend, te beginnen met dit jaar 1602 ten oosten van de Kaap de Goede Hoop of door de Straat van Magallanes op straffe van verbeurte van de schepen en goederen”.

De Atlas of Mutual Heritage is een historische database met beeldmateriaal van de VOC en de WIC. Deze bestaat uit een tweetal inventarisaties als resultaat van uitgebreid onderzoek:

- Een overzicht van factorijen plaatsen (posten en forten) waar de VOC in de zeventiende en achttiende eeuw gevestigd zijn geweest: meer dan 600 VOC vestigingen aan Afrikaanse en Aziatische kusten

- Een inventarisatie van topografische afbeeldingen van deze plaatsen. Daarvoor zijn de collecties van het Rijksmuseum, het Nationaal Archief, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu RCE) en de Koninklijke Bibliotheek onderzocht. De gevonden kaarten, tekeningen en prenten uit reisjournalen en landsbeschrijvingen werden in de databank gekoppeld aan de plaatsnamen en hun coördinaten. Sinds de geboorte van de AMH op internet in 1997 maken maandelijks duizenden onderzoekers, van Nagasaki tot Kaapstad, er gebruik van.

VOC-handelsgebieden

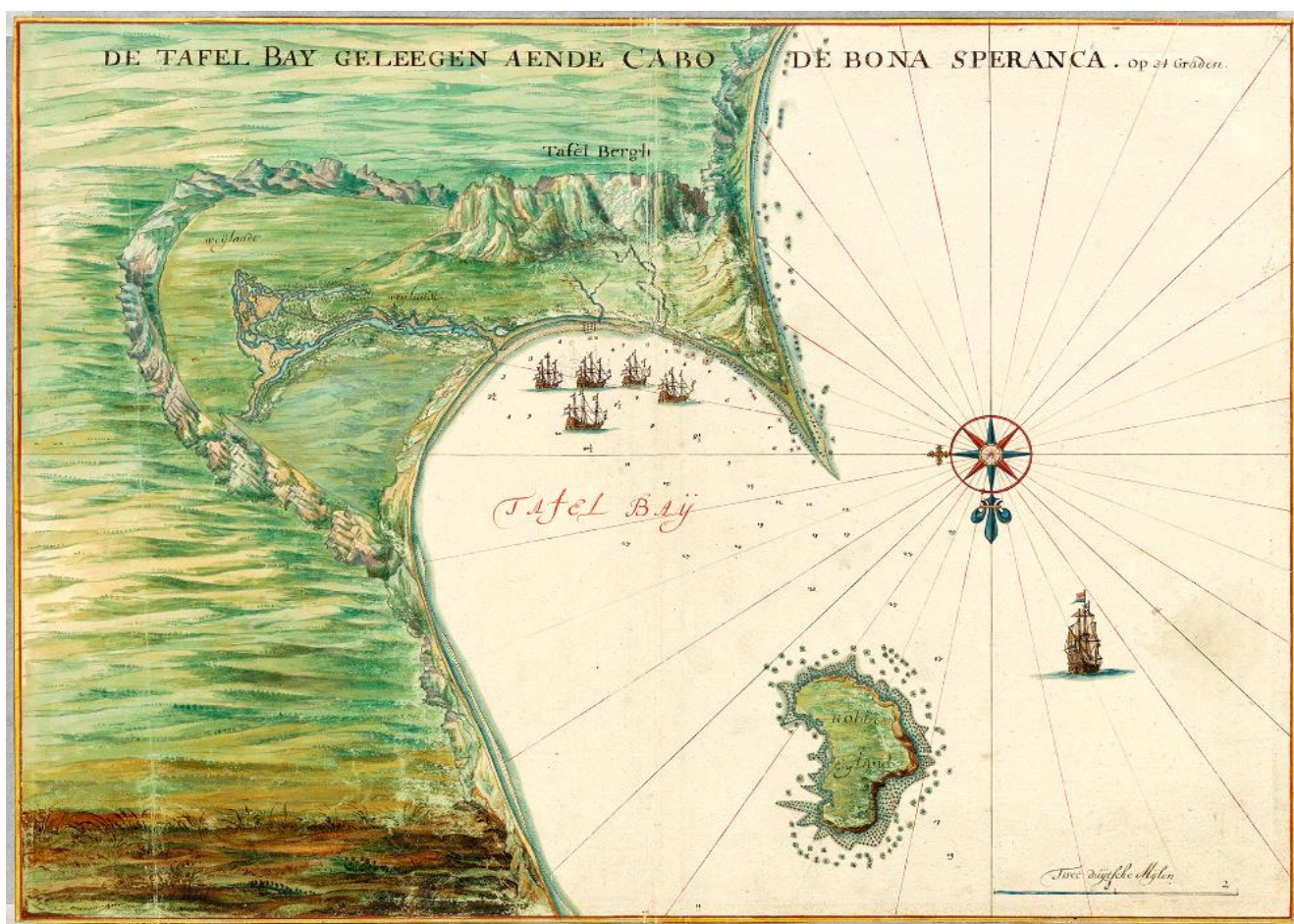
Afrika, Kaap de Goede Hoop

De Portugezen zijn weliswaar de eerste Europeanen die om de het zuiden van Afrika heen varen, maar de VOC ziet als eerste de waarde van dit gebied. Kaap de Goede Hoop, zoals de Portugezen het noemen, ligt precies halverwege de reis naar Azië: de ideale plek om groente, vlees en drinkwater in te slaan. En dat is hard nodig, want tijdens de maandenlange zeereis naar Azië is er een groot tekort aan vers voedsel. Veel bemanningsleden worden daardoor ziek of sterven tijdens de reis.

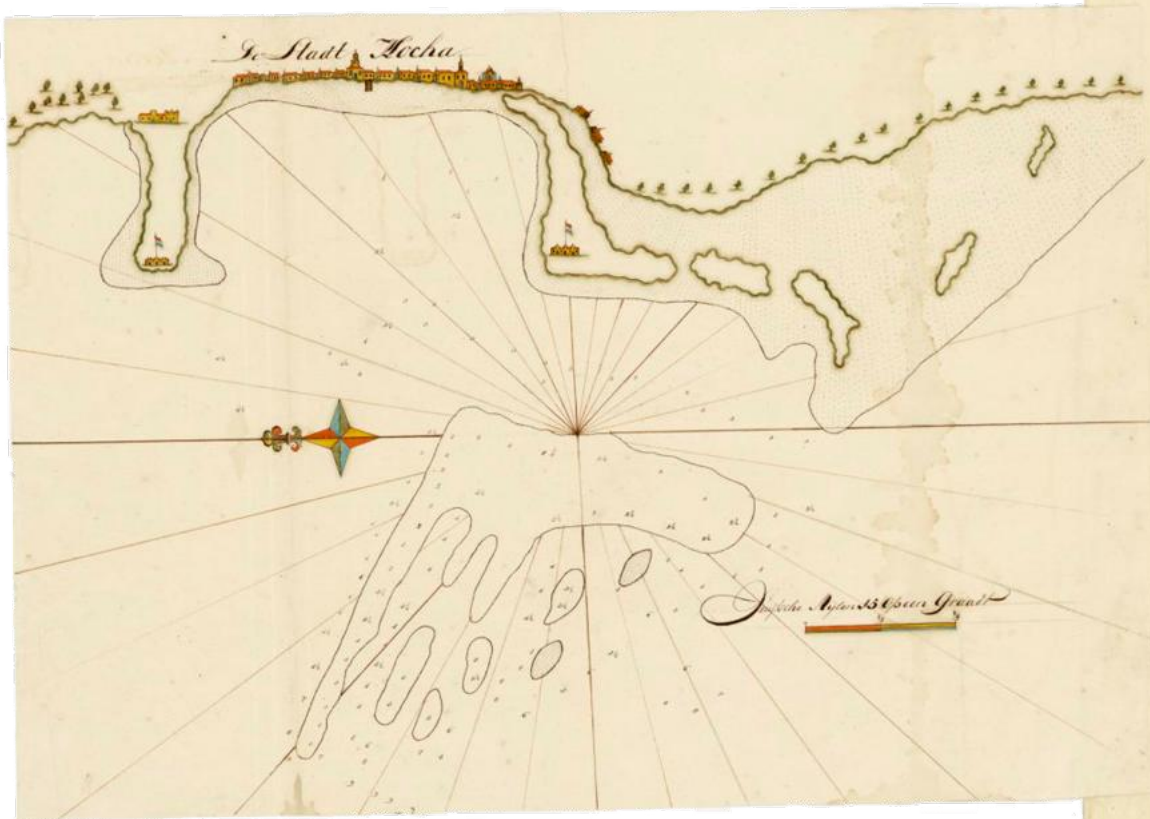
In 1651 besluit de VOC de voedselvoorziening op de Kaap in eigen hand te nemen. Jan van Riebeeck moet er een verversingsstation opzetten. Samen met negentig kolonisten bouwt hij een fort,

legt groentetuinen aan en koopt vee van lokale Khoikhoi stammen.

De scheepvaart naar Azië blijft groeien en al snel leveren de groentetuinen te weinig vers voedsel op voor alle langskomende schepen. Europese boeren moeten de landbouw in het binnenland daarom een flinke impuls geven. Zij vestigen zich in de Kaap en krijgen landbouwgrond ter beschikking; de Kaap groeit uit tot een kolonie. In de loop van de tijd trekken deze Boeren steeds verder naar het noorden, het binnenland in. De oorspronkelijke bewoners - de KhoiSan - moeten zich daardoor noodgedwongen vestigen in andere, minder vruchtbare gebieden. Tussen 1720 en het eind van de 18de eeuw werd het gebied van de kolonie ongeveer tienmaal zo groot, terwijl tegelijkertijd de bevolking van 2000 tot 15000 steeg. In 1795 werd Kaapstad door de Engelsen in bezit genomen.

Kaart van de Tafelbaai. Johannes Vingboons, circa 1665. Verzameling Buitenlandse kaarten Leupe Supplement, 4. VELH, inv.nr. 619.37. Nederlandse vlaggen wapperen op de schepen in de Tafelbaai. Johannes Vingboons tekent op deze kaart de aankomst van Jan van Riebeeck in 1652. Het is duidelijk te zien waarom de Nederlanders juist de Tafelbaai uitkiezen om zich te vestigen: schepen kunnen er veilig aanleggen, de omliggende bergen geven bescherming en leveren vers drinkwater. Bovendien is de Tafelberg voor stuurlui een gemakkelijk herkenningspunt. Schilder en kaartmaker Johannes Vingboons maakt zijn kaarten en tekeningen gewoon in zijn woonplaats Amsterdam. Hij gebruikt schetsen van de scheepsbemanning als voorbeeld.

De stad Mocha. Gerrit de Haan. 1761. Verzameling Buitenlandse kaarten Leupe. Supplement, 4. VELH, inv. nr. 156.2.17. Eeuwenlang is dit stadje aan de Rode Zee de belangrijkste handelsplaats voor koffie ter wereld. Dat verandert rond het jaar 1700. De opkomst van koffieplantages in Azië en later Zuid-Amerika en conflicten met het Ottomaanse rijk betekenen het einde van Mokka als handelsstad.

Midden-Oosten, Mokka

Zijde is het belangrijkste product dat de VOC uit het gebied rond de Perzische Golf haalt. Daarnaast brengt de compagnie ook wol, wijn, parels, rozenolie, Arabische gom, wierook en koffie naar Europa. Maar de Perzische Golf is ook een lucratieve afzetmarkt voor handelswaar uit andere delen van het VOC-imperium, zoals textiel, peper en suiker. Het VOC-kantoor in Mokka, nu Al Mukha, bestond sinds 1621. De handel leed sterk onder de steeds wisselende politieke verhoudingen. De VOC was eerst afhankelijk van de Turkse machthebbers, daarna van de Arabische

Jemenieten die zich hadden bevrijd van de Turken. De VOC probeerde tevergeefs met geweld de handel af te dwingen. Pas begin 18de eeuw floreerde het kantoor door de grote vraag in Europa naar Mokka-koffie. Tot 1707 viel Mokka onder het hoofdkantoor Surat. In de stad Mokka snuift VOC-koopman Pieter van den Broecke in 1614 voor het eerst de geur van koffiebonen op. Koffie is dan nog onbekend in Europa. Maar als de drank vanaf 1650 steeds populairder wordt onder Europeanen, groeit Mokka uit tot dé koffieleverancier.

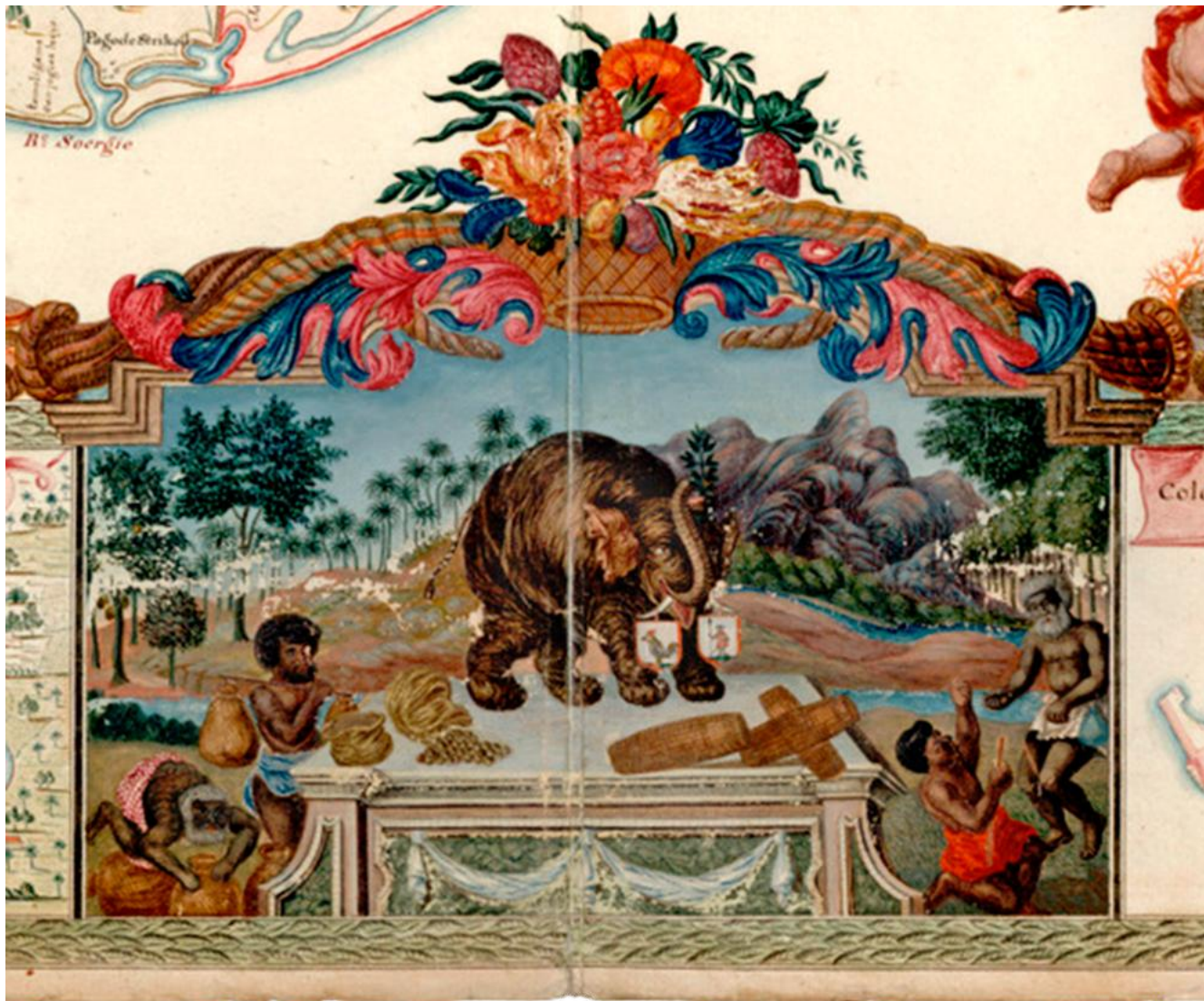

Kaart van Nederlandse forten op Ceylon. Baltus Jacobsz van Lier, 1751. Kaarten en tekeningen ministerie van Koloniën, 4. MIKO, inv. nr. W 42. Kaneel en olifanten zijn de belangrijkste handelsproducten van Ceylon. De forten langs de kust zijn bedoeld om de handelspositie van de VOC te beschermen..

Ceylon, Colombo

Kaneel is een belangrijke reden voor de VOC om zijn zinnen te zetten op Ceylon, het huidige Sri Lanka. Maar het probleem is dat de Portugezen marktlieder zijn in de kaneelhandel. Met behulp van de lokale koning van Kandy slaagt de VOC erin om de Portugezen te verdrijven. De Hollanders nemen meteen de leidende positie in de wereldhandel in kaneel over. Anderhalve eeuw blijft Ceylon voor de compagnie een zeer belangrijk en winstgevend gebied. Naast kaneel zijn ook olifanten een belangrijk handelsproduct.

Colombo, de hoofdstad van Ceylon, was in de VOC-tijd een druk centrum van handel en bestuur. Nergens anders in Azië is de VOC zo lang en intensief betrokken geweest bij het bestuur van een gebied als op Ceylon. Het VOC-bestuur op Ceylon ondervond voortdurend problemen van de kant van het koninkrijk Kandy. 1795 werd Ceylon door de Engelsen ingenomen.

Detail: Kaneelpellers verwijderen de bast van een kaneelboom, een olifant staat tussen hen in. Baltus Jacobsz van Lier, 1751. Kaarten en tekeningen ministerie van Koloniën, 4. MIKO, inv.nr. W 42, detail. De inheemse bevolking vangt en traint de olifanten in een kraal, een omheinde ruimte met tamme olifanten waar de wilde olifanten in gelokt worden. Zij vangen de beesten in de omgeving van Galle en Jaffna, waar de olifanten in het wild leven. Olifanten zijn populair bij Indiase vorsten. Ze zijn dan ook na kaneel Ceylon's belangrijkste exportproduct.

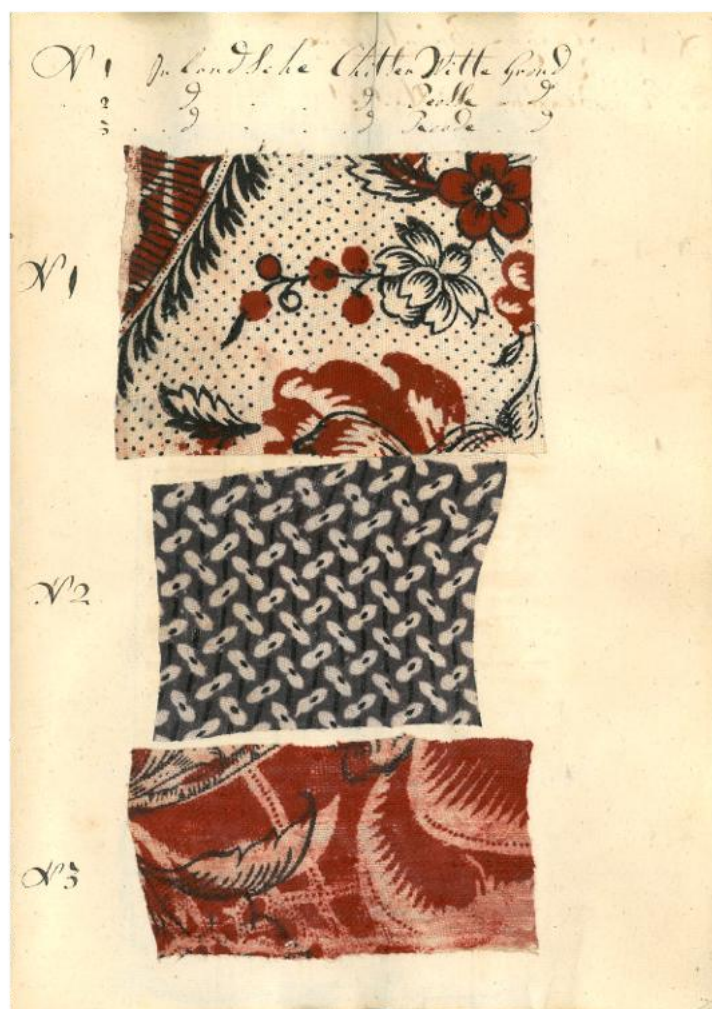
India, Pulicat

Exotische stoffen – in kleurrijke bloemenprints of effen soorten – lokken de VOC naar de Coromandelkust, de lange oostkust van India. Daar probeert de VOC voet aan de grond te krijgen, maar het lukt niet om een monopolie in de stoffenhandel te verwerven. Ook de Portugezen, Engelsen en Fransen bezitten forten en handelsposten aan de Indiase oostkust. De concurrentie is zo hevig dat het zelfs tot gewapende conflicten leidt. Om de handel veilig te stellen, doet de VOC haar best om lokale vorsten te vriend te houden.

De Indiase stoffen zijn belangrijk voor de slavenhandel tussen Afrika en Amerika. Ze gelden in West-Afrika als betaalmiddel: stoffen van de Coromandelkust worden geruild tegen slaven. In grote hoeveelheden worden dan ook Indiase stoffen naar Afrika verscheept, het ‘Guineesch

lijwaat’. Pulicat werd in 1610 het hoofdkantoor aan de Coromandelkust, met onder zich een aantal kleinere factorijen. Samen vormden deze factorijen een kartel tegen de dreiging van concurrerende Portugezen en de lokale heersers. In de eerste helft van de 17de eeuw raakte de VOC steeds weer betrokken bij opblaiende burgeroorlogen rond de troonopvolging in dit gebied. Na enige conflicten met de plaatselijke machthebbers van Pulicat, kreeg de compagnie toch toestemming voor de oprichting van een fort

Vanaf 1610 was in Pulicat het hoofdkantoor van de VOC op de Coromandelkust gevestigd. In 1687 verhuisde de gouverneur naar Negapatnam. Toen de Engelsen in 1781 Negapatnam innamen werd Pulicat opnieuw hoofdplaats van het gouvernement Coromandel.

Monsters van stoffen 1787, product voor de aankoop van tot slaaf gemaakte personen. Archief van de Tweede Nederlandse West-Indische Compagnie (WIC). 1.05.01.02, inv. nr. 179. De Nederlandse West-Indische Compagnie was betrokken bij de slavenhandel over de Atlantische Oceaan. Maar ook de VOC speelde hierin een rol.

Gezicht op Batavia. Johannes Vingboons. 1665. Verzameling Buitenlandse kaarten Leupe. Supplement, 4. VELH, inv.nr. 619.32. In een paar jaar fortuin maken en als rijk man terugkeren naar Nederland. Dat is ongetwijfeld een droom die veel VOC-medewerkers hebben als zij net aankomen in Batavia. Maar weinigen maken die droom waar. De meesten blijven in Azië en vinden daar hun laatste rustplaats.

Oost-Indië, Batavia

De handel van de VOC begint op Ambon en de Molukken: daar zijn de eerste handelscontacten van de VOC in Oost-Indië. De meest interessante, kostbare specerijen zijn er te vinden: nootmuskaat, foelie, kruidnagels en peper. Lucratieve handel vraagt om efficiënte organisatie. Een hoofdkwartier met een centrale leiding moet daarvoor zorgen. De functie van gouverneur-generaal wordt ingesteld, de hoogste baas van de VOC in Azië. De stad Bantam wordt zijn hoofdkwartier. Nadat gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen in 1619 Jayakarta verovert, sticht hij hier de stad Batavia. Het wordt hét nieuwe hoofdkwartier van de VOC. Jan Pieterszoon Coen heeft slechts een doel voor ogen: de VOC tot een commercieel succes maken. Met zijn organisatietalent, enorme daadkracht en nietsontziende gewelddadigheid, verovert hij handelsmonopolies. Verheerlijkt en verguisd: Coen is de meest bekende en controversiële figuur uit de VOC-geschiedenis.

Batavia had een Europees karakter, met haar bruggetjes over grachten en pakhuizen langs het

water. Ook waren er tal van Europese instellingen zoals weeshuizen, kerken en hospitalen. Rond 1700 was de stad enorm gegroeid: er woonde 70.000 mensen waarvan er slechts 6000 van niet-Aziatische afkomst waren. Batavia had in het begin van de 17de eeuw de functie van Bantam als handelscentrum overgenomen. Het werd de grootste haven van Java, een stapelplaats voor waren uit heel Azië. Hier vond de distributie plaats van het geld en de goederen die Europa leverde. Goederen afkomstig uit de verschillende vestigingen werden naar Batavia getransporteerd en van daaruit naar de Republiek verscheept. Daarnaast speelde Batavia een belangrijke rol in de inter-Aziatische handel. In het kasteel in Batavia vergaderde men over de handels- en bestuurszaken van de VOC. Hier werd bepaald wat de factorijen en kantoren in Azië nodig hadden uit het vaderland. Tevens werden er de jaarverslagen, de Generale Missiven, geschreven. Gouverneur-generaal samen met de Raad van Indië het alsmaar groeiende handelsgebied in Azië.

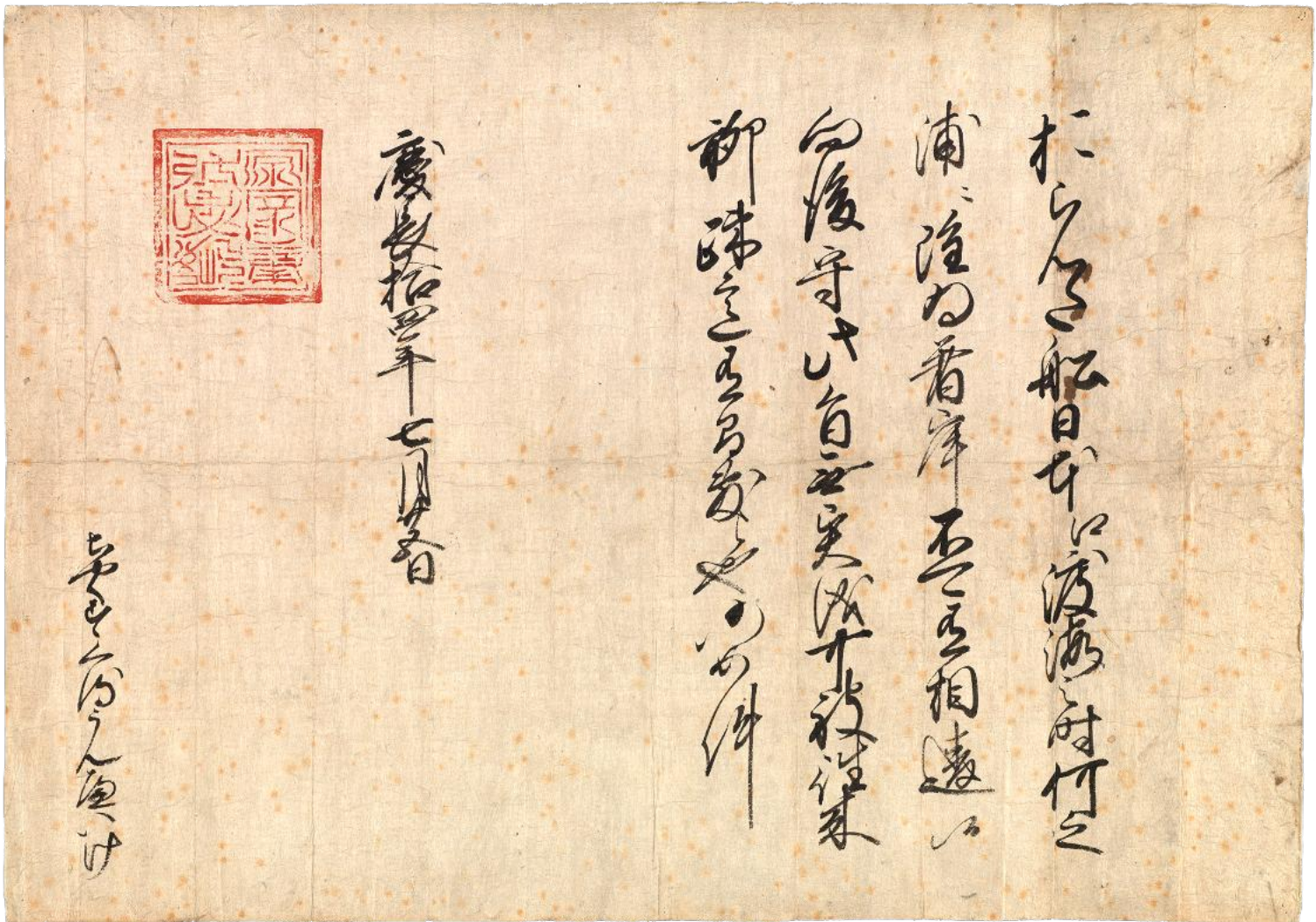
Japan, Deshima

Een handelspas van de Japanse shōgun uit 1609 is het begin van een bijzondere relatie tussen Nederland en Japan. Ruim twee eeuwen lang genieten de Nederlanders het voorrecht om als enige westerlingen in Japan te verblijven en handel te drijven. Voor de Japanners zijn de Nederlanders het enige contact met de westerse buitenwereld. De VOC is de spil in die relatie.

Het Japanse VOC-monopolie kent wel voorwaarden: zo moet de VOC jaarlijks als eerbetoon aan de Japanse shōgun een 'hofreis' maken. Tij-

dens hun bezoek houden ze hem op de hoogte van buitenlands nieuws en brengen geschenken mee, zoals stoffen, specerijen, boeken, instrumenten, dieren en rariteiten

Op het Japanse eiland Hirado klimt François Caron (1600-1671) op tot hoofd van de VOC-handelspost. Als de Japanse autoriteiten besluiten om het land hermetisch af te sluiten voor alle buitenlanders, maken zij een uitzondering voor de Nederlanders. Dat komt waarschijnlijk door het diplomatieke optreden van Caron en zijn kennis van

Handelspas van de Japanse shōgun. 24 augustus 1609. Nederlandse Factorij in Japan, 1.04.21, inv.nr. 1A. In 1609 komen de VOC-schepen de Griffioen en de Rode Leeuw met Pijlen onder bevel van Jacques Groenewegen aan in Japan. Ze hebben een missie: het sluiten van een handelsverdrag. Negen jaar eerder is de bemanning van het schip De Liefde vriendelijk ontvangen, dus nu rekenen ze daar ook op. Dat blijkt terecht, shōgun Tokugawa Ieyasu toont zich gastvrij en verleent in naam van de keizer de Nederlanders toestemming om handel te drijven. Dat wordt vastgelegd in deze handelspas.

Japanse gewoonten en gevoeligheden. De VOC moet weliswaar vertrekken uit Hirado, maar mag wel in Japan blijven. De nieuwe vestigingsplaats voor de Nederlanders wordt het eilandje Decima in de baai van Nagasaki. De VOC-dienaren mochten Deshima alleen verlaten voor de jaarlijkse hofreis naar de shogun te Edo en een enkel uitstapje onder Japanse begeleiding. Omgekeerd mochten Japanners niet op Deshima komen, uitgezonderd enkele ambtenaren, tolken en Japanse meisjes van plezier. In Japan had het opperhoofd

de leiding over de handel. De opperkoopman was in Japan het hoofd van de vestiging. Het kantoor te Deshima was in de 17de eeuw de grootste leverancier van edele metalen in Azië. Vanaf 1672 stelde de gouverneur van Nagasaki voortaan de prijzen van importgoederen vast. Tegelijkertijd werd de export van zilver verboden. Daardoor werd voor de VOC de handel steeds minder winstgevend, maar de smokkelhandel bloeide. In de loop van de 18de eeuw heeft de particuliere handel in Japan geleidelijk de overhand gekregen.

China en Formosa

China toonde echter geen belangstelling. Het idee van de compagnie dat ze hier met geweld iets zou bereiken berustte op een misvatting. De agressieve houding van de VOC in de 17de eeuw had een averechts effect. Toch werd Zeelandia al snel een veelbelovende vestiging. Chinese kooplieden brachten er porselein, zijde en goud en toen bleek dat Formosa rijk was aan herten kwam er een lucratieve export van hertevellen naar Japan op gang. Vanaf die tijd werd het vasteland van Formosa onder bestuur van fort Zeelandia gebracht. Naast het fort verrees de stad Zeelandia met een waag, een markthal, een ziekenhuis en een weeshuis. Formosa werd de eerste echte kolonie van de VOC in Azië. Van 1624 tot 1662 was Formosa een gouvernement. De gouverneur zetelde in fort Zeelandia in An-Ping. Het belangrijkste deel van de inkomsten op Formosa was afkomstig uit de handel met Chinese kooplieden. De VOC verkocht hen voornamelijk specerijen en zilver in ruil waarvoor porselein, goud en zijde werd verkregen. Daarnaast werd het eiland zelf een steeds belangrijkere bron van inkomsten. Het groeiend aantal Chinese migranten van het vasteland ging suikerriet, indigo en rijst verbouwen. De suiker werd door de VOC verhandeld in India, Perzië en Europa. Tenslotte vormden de belastingen die de VOC hief op de handel van de Chinezen en de verpachting van grond, jacht en visrechten bijna 40% van de totale inkomsten van Zeelandia. Aan de Nederlandse periode op Formosa kwam in 1661-1662 een eind. Dit was een indirect gevolg van de val van de Ming-dynastie en de daarmee gepaard gaande burgeroorlog die in China woedde. Eind april 1661 zocht de Chinese krijgsheer Koxinga, die ernaar streefde de Ming-dynastie in China te herstellen en daarom in oorlog was met de nieuw gevestigde Qing-dynastie, een veilig heenkomen voor zijn legers en viel tot dat doel Formosa binnen.

De mooiste zijde komt uit China, maar de Chinese keizer verbiedt buitenlandse handelsposten op zijn grondgebied. De VOC verzint een list; ze vestigen in 1624 een handelspost Fort Zeelandia op een schiereilandje voor de kust, ter hoogte van het huidige An-Ping op Formosa, het huidige Taiwan. Het eiland ligt ten zuiden van China en is daarmee een ideale uitvalsbasis voor de handel

met China en Japan. Chinese handelaren brengen er zijde, porselein en opium.

Jarenlang is de handelspost een groot succes. Tot 1661; dan gooit de Chinese militaire leider Kok seng yâ (Coxinga) roet in het eten. Hij valt met een enorme troepenmacht aan en de zittende VOC-gouverneur Frederik Coyett komt met 1.200 soldaten vast te zitten in het fort. Zij houden het beleg negen maanden vol, maar moeten dan toch hun nederlaag erkennen; in 1662 geven zij zich over. Coyett vlucht naar Batavia en Formosa is voor de VOC verloren.

Coxinga landde bij An-Ping en isoleerde de Nederlanders in hun forten. Al vrij snel had hij controle over grote delen van de westkust van het eiland. Fort Zeelandia werd belegerd en wist nog tien maanden stand te houden, maar moest zich in januari 1662 overgeven. Daarmee kwam definitief een einde aan de Nederlandse aanwezigheid in An-Ping.

Er zit niets anders op dan andere manieren te vinden voor de handel met China. De VOC stuurt speciale handelsmissies naar de keizer om de banden met China aan te halen. Pas in 1725 laat China de directe handel met andere landen toe, maar wel onder strenge voorwaarden en op beperkte schaal. Voor de VOC is China op dat moment vooral interessant als belangrijke producent van thee. Dit drankje wordt in Europa razend populair en veroorzaakt een ware theegekte.

Ladinglijst van o.a. de Hogersmilde met vele soorten porselein en een aantal soorten thee. 1739. Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02, inv. nr. 5004. In het Nederlandse Fort Zeelandia op Formosa vindt de handel van de VOC met China plaats. De zijdehandel loopt via Chinese kooplieden, die ook porselein, goud, gember, opium, sappanhout en aluinaarde aan de Hollanders aanbieden. De Chinezen zijn op hun beurt geïnteresseerd in peper, specerijen, sandelhout, katoenen stoffen, tin en ivoor. Ook kopen ze hertenvelen op Formosa om harnassen van te maken. Pas in 1725 laat China de directe handel met andere landen toe, maar wel onder strenge voorwaarden en op beperkte schaal. Canton wordt het centrum voor de China-handel van de VOC in de 18e eeuw.

Anno 1739. Carga, ofte Ladinge van het Oost-Indisch Retour-Schip HOGERSMILDE, voor de Kamer Amsterdam. Zynde den 21 December 1738. van Canton in China vertrokken; en op den 25 Augustus 1739. behouden in 't Toel gearriyeert.

- 10622 Paren Chocolaatgoed divers.
- 1935 Trekpotten divers.
- 65005 Paren Coffygoed divers.
- 65095 Paren Theegoed divers.
- 1356 Boter potten met deksels en schotels.
- 1178 Stelletjes van 3 Potten en 2 Beekers.
- 200 Nesten Kommen met deksel en Onderkommen van 3 in 't Nest.
- 2939 Soupboorden.
- 296 Tafel servisen divers.
- 407 Thee Servisen divers.
- 10 Vasen met Dekfels en Waterbakken.
- 6160 Dubbelde Tafelboorden divers.
- 12000 Enkelde Tafelboorden divers.
- 36570 Spoelkommen divers.
- 2800 Nesten Supkerpotten met deksels van 3 in 't Nest.
- 240 Kamerpotten divers.
- 12 Kassen Lakwerken divers.
- 110262 ℥ Spialter.
- 17921 ℥ Paarlmoer-Schelpen.
- 25899 ℥ Radix China.
- 274877 ℥ Thee Boep.
- 56131 ℥ Thee Congo.
- 12980 ℥ Thee Chaufon.
- 10442 ℥ Thee Pecoë.
- 18644 ℥ Thee Groene.
- 8256 ℥ Thee Hysant.
- 10475 ℥ Thee Bing.

t'Amsterdam, by R. en G. Wetstein,
Drukkers van d'E. E. Heeren Be-
windhebberen der Oost-Indische
Compagnie.

De financiële administratie van de VOC. Serie grootboeken. Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) 1.04.02. Fotograaf Marcel Dolman.

De VOC-archieven

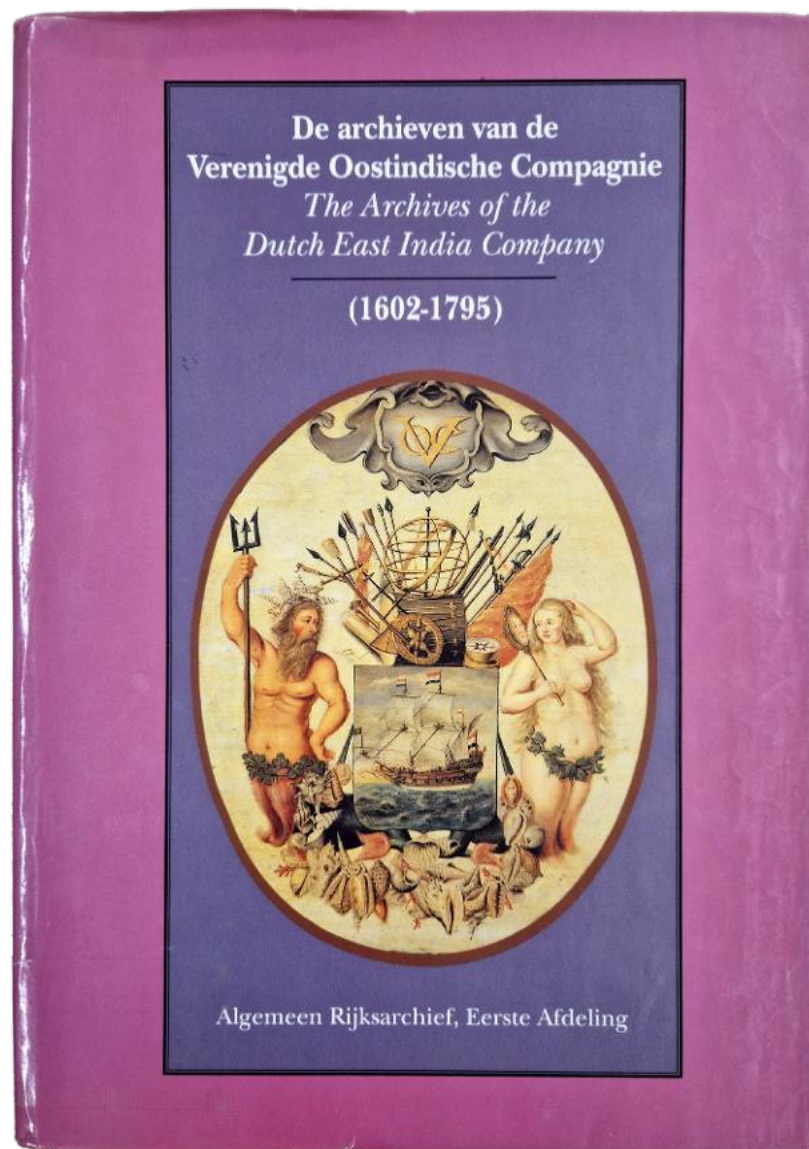
De papieren neerslag van de activiteiten van de VOC is indrukwekkend. Deze geeft informatie over de bedrijfsvoering, maar ook over de politieke, culturele, religieuze en sociale omstandigheden in het gebied waar de VOC actief was. Binnen het grote VOC-octrooigebied werd veelvuldig informatie uitgewisseld met de VOC-vestigingen en de administratieve centra in Batavia en Nederland. Naar schatting worden vandaag de dag nog 25 miljoen historische pagina's VOC-archief bewaard in archiefbewaarplaatsen in Jakarta, Colombo, Chennai, Kaapstad en Den Haag.

Voor sommige Aziatische gebieden is, door het gebrek aan lokale bronnen, het VOC-archief de belangrijkste bron voor de economische, politieke en sociale geschiedenis. Daarom is het complete VOC-archief in 2003 door UNESCO is ingeschreven in het Memory of the World Register. Op tal van plaatsen in de wereld zijn de sporen tot vandaag de dag terug te vinden in mensen, gebouwen en landschappen. Om dit bijzondere gedeelte erfgoed beter toegankelijk te maken is

het Haagse VOC-archief in 2015-2017 in zijn geheel gedigitaliseerd en online beschikbaar gesteld. Hiermee komt dit belangrijke werelderfgoed ook wereldwijd beschikbaar.

Een van de grootste, meest bijzondere en meest geraadpleegde collecties binnen het Nationaal Archief is het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Het maakt deel uit van wereldwijde verspreide VOC-archieven: met name in Jakarta (2500 m), Den Haag (1200 m), Kaapstad (450 m), Colombo (310 m) en Chennai (64 m). Samen ruim 4500 strekkende meter archief met 25 miljoen pagina's informatie over tientallen landen in Azië en zuidelijk Afrika in de 17e en 18e eeuw. Ze werpen licht op de economische geschiedenis van de Republiek der Nederlanden, maar zijn ook van onschatbare waarde voor de politieke, bestuurlijke en militaire geschiedschrijving van de Aziatische landen die zich in het VOC-octrooigebied bevonden.

Voor sommige samenlevingen in Azië zijn ze zelfs de enige bron. Dit is dan ook de reden waarom het complete VOC-archief in 2003 door UNESCO is ingeschreven in het Memory of the

De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie = The archives of the Dutch East India Company: (1602-1795). Meilink-Roelofs, M.A.P. / Sdu Uitgeverij / 1992.

World register. Nergens anders ter wereld is een vergelijkbare schat aan informatie over Azië in de 17e en 18e eeuw te vinden. De archieven in het buitenland bevinden zich vaak in een slechte materiele staat, met uitzondering van de archieven in Kaapstad. Het Nationaal Archief werkt dan ook nauw samen met de andere archieven om de materiele staat en toegankelijkheid te verbeteren en om vaardigheden zoals paleografie (het lezen van oude handschriften) te behouden.

Met het beschrijven en ordenen van de VOC-archieven hielden zich op het Algemeen Rijksarchief in de loop der jaren vele archivariissen bezig. Na de overdracht in 1856 werd op het rijksarchief J.K.J. de Jonge als eerste met het beheer van de VOC-archieven belast. Hij bezorg-

de zijn opvolgers veel werk door banden met overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren Zeventien en de kamer Amsterdam, tot het jaar 1690 uit elkaar te halen. Vanaf 1690 was het pas regel geworden inhoudsopgaven te vervaardigen op de overgekomen brieven en papieren. Teneinde het raadplegen van de stukken van voor 1690 te vergemakkelijken, sloopte De Jonge alle banden tot 1659 en de banden uit de Westerkwartieren van 1660 tot 1690. Vervolgens herordende hij de gelichte stukken per vestiging, waardoor de herkomst en het onderlinge verband van de stukken niet meer te onderkennen waren. Rond de eeuwwisseling werd dit werk door J.E. Heeres en H.T. Colenbrander ongedaan gemaakt.

Het VOC archief bevat een geweldige hoeveelheid grootboeken, journaals, kasboeken en balansen. Samen vormen zij een schat aan informatie met betrekking tot het financiële reilen en zeilen van de VOC. Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02. Fotograaf Marcel Dolman.

De eerste inventaris werd in de jaren zeventig van de negentiende eeuw vervaardigd door de oud-marineofficier P.A. Leupe. Een inventaris mag men deze eigenlijk niet noemen. Het was meer een catalogus van stukken uit niet alleen de VOC-archieven, maar ook uit andere Oostindische archieven.

Het was mevrouw M.A.P. Meilink-Roelofs die in 1937 de stilte verbrak. Zij werd belast met een nieuwe inventarisatie van het archief van de kamer Zeeland. Doordat bij de verhuizing van het rijksarchief van het Plein naar het Bleijenburg in 1901 de VOC-archieven nietvolgens de inventaris van Heeres en Colenbrander waren genummerd, was de raadpleging van met name het Zeeuwse archief aan de hand van de bestaande inventaris zeer moeilijk geworden. Herinventarisatie was hierdoor gewenst. De meeste arbeid verrichtte mevrouw Meilink-Roelofs aan de beschrijving van de series ingekomen stukken van de kantoren in Indië in het archief van de kamer Zeeland. Daarnaast bewerkte zij de manuscript-inventaris van Heeres en Colenbrander van het archief van de kamer Amsterdam, en (her) inventariseerde zij de financiële stukken en de zogenoemde losse stukken van beide kamers. In 1963 waren haar inventarisatiewerkzaamheden aan de VOC-archieven afgerond. Ruim honderd jaar nadat de bescheiden naar het Algemeen Rijksarchief waren overgebracht, was een integrale inventaris op de VOC-archieven beschikbaar. Enkele jaren later kregen de archieven, op basis van de nieuwe inventaris, een doorlopende nummering. De inventaris - negen delen in typoscript - heeft de toegankelijkheid van de VOC-archieven aanzienlijk vergroot en het onderzoek naar de Nederlandse overzeese en Aziatische geschiedenis een impuls gegeven. De laatste grootschalige inventarisatie van het archief vond plaats in 1992 en resulteerde in de inventaris 1.04.02 Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811).

Zelf op zoek in de VOC-archieven

Het VOC-archief in het Nationaal Archief in Den Haag is een vrijwel onuitputtelijk bron voor historisch onderzoek. Doordat het gehele archief nu is gedigitaliseerd, is de toegang tot het materiaal veel eenvoudiger geworden. Iedereen kan nu thuis, waar ook ter wereld, de documenten en kaarten bestuderen via de website van het Nationaal Archief. www.gahetna.nl Niettemin blijft het een groot ar-

chief, waarin men wel zijn weg moet zoeken. Een paar tips in kunnen de geïnteresseerden van nut zijn.

Voorvaders bij de VOC?

Het Nederlandse archief van de VOC is geordend naar de indeling in kamers. Het meest volledig bewaard zijn de archieven van de kamers Amsterdam en Zeeland. De inhoud bestaat in de eerste plaats uit notulen van de vergaderingen van het bestuur, de zogenaamde resoluties. Verder zijn het stukken van de commissies en departementen die verantwoordelijk waren voor het dagelijks bestuur van de Compagnie, zoals het departement van de equipage voor de scheepsbouw. Elke kamer van de VOC voerde een eigen personeelsadministratie, maar wel volgens centraal vastgestelde regels. De basis van de salarisadministratie is het scheepssoldijboek, waarin de personalia en salarisgegevens van alle betaalde opvarenden van alle VOC-schepen werden genoteerd. De gegevens zijn per werknemer genoteerd en de salarisrekening opent met de datum waarop het schip de rede verlaat. De rekening sluit met de uitbetaling. Deze boeken worden dan ook veel gebruikt voor genealogisch onderzoek.

Er zijn ook verschillende zoekhulpen en databases gemaakt om het VOC-archief nader te ontsluiten:

– *VOC opvarenden*

In deze database zijn gegevens van de opvarenden te vinden van de schepen die tussen 1700 en 1795 naar de Oost voeren. Uit enkele steekproeven is gebleken dat iets minder dan de helft van alle opvarenden afkomstig was uit de Republiek der Verenigde Nederlanden. De soldaten waren voornamelijk afkomstig uit het Duitstalige gebied. In de loop van de achttiende eeuw werden steeds meer mensen gewonnen uit gebieden verder van de kust.

– *Indische testamenten*

Deze database verwijst naar 51 banden in het archief van de VOC, waarin zich bijna 11.000 testamenten bevinden, opgemaakt door notarissen in de VOC-vestigingen in Indië in de periode 1698–1807.

– *Overgekomen Brieven en Papieren*

Het grootste en meest gebruikte gedeelte van het VOC-archief is de serie Overgekomen Brieven en Papieren (OBP's). Hierin bevinden zich de verslagen, rapporten, brieven

en andere papieren die vanuit Azië en Afrika naar Nederland werden gestuurd om het bestuur op de hoogte te houden van de staat van het bedrijf overzee. Elke VOC-vestiging, van de Kaap tot aan Nagasaki, werd geacht met de regelmaat van het VOC-scheepsverkeer in 'missiven' (officiële brieven) rapport te doen over de handel, de lokale staten, de oorlog en diplomatie en de eigen activiteiten. In Batavia werd deze informatie samengevat in 'generale missiven'. Deze missiven werden met de thuisvarende vloeten naar de autoriteiten van VOC in de Republiek gestuurd. De Overgekomen Brieven en Papieren zijn belangrijke bronnen voor de vroegmoderne Aziatische geschiedenis.

– *Kaarten en tekeningen*

Naast 1200 strekkende meter aan geschreven archief wordt bij het Nationaal Archief ook de grootste VOC-kaartencollectie bewaard. Het betreft zo'n 4000 kaarten en tekeningen en 40 atlassen. Via Batavia ontvingen de bewindhebbers in Nederland deze kaarten en tekeningen.

De overgezonden kaarten vormen zo de ruggengraat van het huidige kaarten- en tekeningenarchief van het Nationaal Archief uit de zeventiende en achttiende eeuw.

Een praktisch toegang tot al dit materiaal is zoals eerder gezegd de historische database: De 'Atlas of Mutual Heritage'.

VEL. Verzameling buitenlandse kaarten Leupe, 1584-1813 (1865)

In zijn in 1867 verschenen 'Inventaris der verzameling kaarten berustende in het Rijksarchief. Eerste gedeelte' beschreef P.A. Leupe de archiefkaarten uit de periode vóór 1813 die betrekking hebben op gebieden buiten Nederland. Hiertoe bracht hij de 'buitenlandse kaarten' uit de diverse vroegmoderne archieven bijeen in één verzameling, die nu bekend staat als de 'Collectie Leupe'.

In deze verzameling worden, naast zeeatlassen en kaartboeken, gedrukte maar vooral manuscriptkaarten en tekeningen bewaard. De collectie is van bijzonder belang door de aanwezigheid van het grootste deel van het kaartenarchief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie.

VELH. Verzameling buitenlandse kaarten Leupe, supplement, 1621-1813 (1925)

Na het verschijnen van de gedrukte inventaris op de Collectie Leupe (4.VEL) doken nog regelmatig kaarten op die thematisch gezien tot die verzameling behoorden. Ook verwierf het Algemeen Rijksarchief zo nu en dan middels aankoop en schenking vroegmoderne buitenlandse kaarten. Het geheel van deze aanvullingen, destijds bekend als 'Indische aanwinsten', werd in 1914 beschreven door S.P. l'Honoré-Naber in diens 'Inventaris der verzameling kaarten berustende in het Rijksarchief. Eerste supplement'.

Archieven elders

In Nederland

Het Nationaal Archief bezit een grote collectie VOC-materiaal, maar ook buiten het Nationaal Archief is er veel over de VOC te vinden, zowel in Nederland als in het buitenland.

- Stadsarchief Amsterdam: onder andere in de archieven van de burgemeesters zijn meerdere stukken over de VOC te vinden.
- Het Utrechts Archief: bevat onder andere de papieren van Joan Huydecoper van Maarsseveen, VOC-bewindhebber in de tweede helft van de 17e eeuw.
- Westfries archief: in de stadsarchieven van Hoorn en Enkhuizen zijn VOC-gerelateerde stukken te vinden.
- Zeeuws Archief: In het Zeeuws archief liggen verschillende stukken van de VOC, het archief heeft een overzichtspagina met daarop beschrijvingen van de VOC-gerelateerde stukken.
- Universiteitsbibliotheek Leiden: De collecties van de UB Leiden bevatten onder andere de kaartencollectie van Bodel Neijenhuis met verschillende VOC-kaarten en de collectie van gouverneur-generaal Joan van Hoorn.

In het buitenland

- Het Nationaal archief van Indonesië, het Arsip Nasional, beheert de grootste VOC-collectie ter wereld. Een gedeelte is gescand en tegenwoordig online te bekijken op de site Sejarah-Nusantara.

- Het nationaal archief van Sri Lanka in Colombo beheert de administratie van het VOC-gouvernement van Ceylon.
- Kaapstad: In de Western Cape Archives worden de archieven van de VOC in Zuid-Afrika bewaard. He gaat vooral om de papieren van de lokale administratie. Helaas is er (nog) geen goede inventaris online beschikbaar.
- De Tamil Nadu archives Chennai beheren een collectie VOC-materiaal uit de vestigingen in India. Een gedeelte hiervan is gedigitaliseerd en via de site van het NA te bekijken (1.11.06.11).
- De Nederlanders in Kerala: een bronnenpublicatie met de memories van overgave van de VOC-commandeurs van Malabar in de periode 1663-1703.
- Pieter van Dams Beschrijvinge van de Oost-Indische Compagnie.
- Veel VOC-kaarten, zowel van het Nationaal Archief als andere collecties zijn samen met recente foto's en opgravingsverslagen te vinden op Atlas of Mutual Heritage.
- Het Huygens ING biedt ook een VOC-glossarium aan, een lijst met verklaringen van termen die voorkomen in de RGP-series over de VOC.

Online-bronnen

- In het verleden zijn belangrijke onderdelen van het VOC-archief getranscribeerd en uitgegeven in de groene serie van Rijks Geschiedkundige Publicatiën (RGP). Deze zijn in te zien in het informatiecentrum van het Nationaal Archief, of via historici.nl.
- Dutch Sources on South Asia (Engelstalig): Deze publicatie beschrijft archiefmateriaal gerelateerd aan de geschiedenis van India en Sri Lanka in Nederlandstalige bronnen.
- Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 2006-2010 (7 delen). Herziene digitale editie uit 2020-2021:
Deel I: Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam
Deel II: Java en Madoera
Deel III: Indische Archipel en Oceanië
Deel IV: Ceylon
Deel V: Afrika
Deel VI: Voor-Indië, Perzië, Arabisch Schiereiland
Deel VII: Oost-Azië, Birma tot Japan supplement
- De Vroedschap van Amsterdam: een klassieker van J.E. Elias uit 1903-1905. Hierin worden alle leden van het Amsterdamse regentenpatriciaat beschreven, waaronder ook een groot aantal bewindhebbers van de VOC.
- Generale missiven: getranscribeerde stukken uit de Generale Missiven van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië die zich in het origineel in het VOC-archief (1.04.02) in het NA bevinden.

Er zijn ook projecten die kwantitatieve gegevens over schepen, lading, reisduur en bestemmingen uit het VOC-archief via databases toegankelijk hebben gemaakt:

- Dutch-Asiatic Shipping (DAS): een overzicht van het scheepvaartverkeer tussen Nederland en Azië. De informatie hieruit is ook te vinden in de database op vocsite.nl.

Links naar websites en databases

- VOC kenniscentrum/knowledge center https://resources.huygens.knaw.nl/VOC_Kenniscentrum/index_html_en
- Atlas of Mutual Heritage: The most complete overview documentation about the Dutch East India Company (VOC) <https://www.atlasofmutualheritage.nl/en/>

VOC archieven in de wereld

- Arsip Nasional Republik Indonesia, Jakarta – 2.500m
<https://anri.go.id/search>
- National Archives of Sri Lanka, Colombo – 310m
<https://www.archives.gov.lk/web/index.php?lang=en>
- Tamil Nadu Archives, Chennai, India – 64m
<https://www.tnarchives.tn.gov.in/>
- Kaapse Argiefbewaarplek/Western Cape Archives and Records Service, Zuid-Afrika,-Kaapstad – 450m
<https://www.westerncape.gov.za/cape-archives>

- Nationaal Archief, Den Haag Nederland
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02>
- Database VOC-opvarenden
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00444?activeTab=nt>
- Indische testamenten
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-testamenten-1698-1807>
- VOC: overgekomen brieven en papieren, 1609-1795
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-overgekomen-brieven-en-papieren-1609-1795>

Bibliografie

- Andaya, L.Y., *The kingdom of Johor, 1641-1728* (Kuala Lumpur 1975)
- Andaya, L.Y., *The heritage of Arung Palakka. A history of South Sulawesi (Celebes) in the seventeenth century* ('s-Gravenhage 1981)
- Andaya, L.Y., *The World of Maluku. Eastern Indonesia in the early modern period* (Honolulu 1993)
- Andrade, T., *How Taiwan became Chinese. Dutch, Spanish and Han Colonization in the Seventeenth Century* (New York 2008)
- Arasaratnam, S., *Dutch power in Ceylon, 1658-1687* (Amsterdam 1958)
- Arasaratnam, S., *Merchants, Companies and Commerce on the Coromandel Coast, 1650-1740* (Delhi 1986)
- Baas, Jeannette, 'De Wonderlijke levensloop van Cornelis Valentijn', in: *Spiegel Historiae* (1993), 424-427
- Baldaeus, Philip, *Naanwkeurige beschryvinge van Malabar en Choromandel, der zelve aangrenzende ryken, en het machtige eyland Ceylon* (Amsterdam 1672)
- Barend-van Haeften, Marijke & Bert Paasman, *De Kaap, Goede Hoop halverwege Indië: Bloemlezing van Kaapteken uit de Compagniestijd* (Hilversum 2003)
- Belt, A. van den, *Het VOC-bedrijf op Ceylon. Een voorname vestiging van de Oost-Indische Compagnie in de 18de eeuw* (Zutphen 2008)
- Biewenga, A.W., *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie, 1680-1730* (Amsterdam 1999)
- Blussé, L.J., *Strange company. Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in Batavia* (Dordrecht 1986)
- Blussé, Leonard, Willem Remmelink & Ivo Smits (red.), *Bewogen betrekkingen. 400 jaar Nederland-Japan* (Amsterdam 2000)
- Blussé, Leonard & Ilonka Ooms (red.), *Kennis en compagnie. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de moderne wetenschap* (Amsterdam 2002)
- Bosman, D.B. (ed.), *Brieven van Johanna Maria van Riebeeck en ander Riebeeckiana* (Amsterdam 1952)
- Boxer, C.R., *Jan Compagnie in Japan 1600-1850. An essay on the cultural, artistic and scientific influence exercised by the Hollanders in Japan from the seventeenth to the nineteenth centuries* ('s-Gravenhage 1950) Tweede herziene druk Brouwer, C.G., al-Mukhā: profile of a Yemeni seaport as sketched by servants of the Dutch East India Company (VOC), 1614-1640 (Amsterdam 1997)
- Brug, P.H. van der, *Malaria en malaise. De VOC in Batavia in de achttiende eeuw* (Amsterdam 1994)
- Bruin, Jan de, 'Cornelis Valentijn: een Enkhuizer Cupido?', in: *Steevast 1993* (1993), 53-64
- Bruin, Jan de, 'Twee West-Friese slaven' in: *Kwartaalblad Oud Hoorn* (2013), 59-63
- Bruijn, J.R., *Schippers van de VOC in de achttiende eeuw aan de wal en op zee* (Amsterdam 2008)
- Bruijn, J.R., F.S. Gaastra, I. Schöffer & A.C.J. Vermeulen, *Dutch Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries* ('s-Gravenhage 1987) deel 1
- Chiu Hsin-hui, *The Colonial 'Civilizing Process' in Dutch Formosa, 1624-1662* (Leiden 2008)
- De reis van Joris van Spilbergen naar Ceylon, Atjeh en Bantam 1601-1604* ('s-Gravenhage 1933) Werken uitgegeven door de Linschoten Vereeniging nr. 38
- Dekkers, O. (red.), *Een Bunschoter VOC-chirurgijn: 'dagelijkse aantekeningen' van de reis naar Oost-Indië in 1654 door Gijsbert Heeck (1616-1669)* (Bunschoten 2001)
- Dillen, J.G. van, *Het oudste aandeelhoudersregister van de kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie* ('s-Gravenhage 1958) Werken uitgegeven door de Vereniging het Economisch-Historisch Archief nr. 14
- Feith, J.A., 'De Bengaalse Sichterman' in: *Groningsche Volksalmanak* (1914)
- Gaastra, F.S., *Geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2009) Tiende druk
- Gelder, R. van & L. Wagenaar, *Sporen van de Compagnie. De VOC in Nederland* (Amsterdam 1988)

- Gelder, R. van, *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC 1600-1800* (Nijmegen 1997)
- Gessel, Marieke van & Andrea Kieskamp (eds.), *Ongelukkig, of Droevig verhaal van 't schip de Gouden Buys: 1695: een Enkhuizer VOC-schip strandt bij zuidelijk Afrika* (Amsterdam 1995)
- Glamann, K., *Dutch Asiatic Trade, 1620-1740* (Copenhagen 1958)
- Goor, J. van, *Jan Kompenie as Schoolmaster. Dutch Education in Ceylon 1690-1795* (Groningen 1978)
- Goor, Jur van, *Jan Pieterszoon Coen, 1587-1629. Koopman-koning in Azië* (Amsterdam 2015)
- Gosselink, Martine, *Land in zicht. Vingboons tekent de wereld van de 17de eeuw* (Zwolle 2007)
- Graaf, H.J. de, *De regering van sultan Agung, vorst van Mataram 1613-1645, en die van zijn voorganger panembahan Sedi-ing-Krapjak 1601-1613* (s-Gravenhage 1958)
- Graaf, H.J. de, *De regering van sunan Mangku-rat I Tegal-wangi, vorst van Mataram, 1646-1677* (s-Gravenhage 1961-1962) 2 delen
- Gupta, A. das, *Malabar in Asian trade, 1740-1800* (Cambridge 1967)
- Hägerdahl, H., *Lords of the Land, Lords of the Sea. Conflict and Adaptation in Early Colonial Timor, 1600-1800* (Leiden 2012)
- Hanna, W.A., *Indonesian Banda. Colonialism and its aftermath in the nutmeg islands* (Philadelphia 1978)
- Heijer, H. den, *De geotroieerde compagnie. De VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap* (Deventer 2005)
- Heijer, Henk den, *Goud, ivoor en slaven: scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika, 1674-1740* (Zutphen 2007)
- Hotz, A. (ed.), *Journal der reis van den gezant der O.I. Compagnie Joan Cunaenus naar Perzië in 1651-1652 door Cornelis Speelman* (Amsterdam 1908) Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap Derde Serie No. 26
- Hume, P., 'The journal of the Flagship Gelderland – dodo and other birds on Mauritius 1601' in: *Archives of Natural History* 30-1 (2003)
- Hutton, Deborah & Rebecca Tucker, 'The Worldly Artist in the Seventeenth Century: The Travels of Cornelis Claesz. Heda,' in: *Art History* 37-5 (2014), 860-889
- s'Jacob, H.K., *The Rajas of Cochin, 1663-1720. Kings, chiefs and the Dutch East India Company* (New Delhi 2000)
- Jacobs, E.M., *Merchant in Asia. The trade of the Dutch East India Company during the eighteenth century* (Leiden 2006)
- Jörg, C.J.A., *Porcelain and the Dutch China Trade* (The Hague 1982)
- Ketelaars, Michiel, *Compagniesdochters. Vrouwen en de VOC (1602-1795)* (Amsterdam 2014)
- Ketting, Herman, *Fluitschepen voor de VOC. Balanceren tussen oncostelijkenbeijt en duursaembeijt* (Zaltbommel 2006).
- Knaap, G., *Shallow waters, rising tide. Shipping and trade in Java around 1775* (Leiden 1996)
- Knaap, G., *Kruidnagelen en Christenen. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Ambon, 1656-1696* (Leiden 2004) Tweede herziene druk
- Knaap, G., Sutherland, H., *Monsoon traders. Ships, skippers and commodities in eighteenth century Makassar* (Leiden 2004)
- Knaap, G., H. den Heijer & M.A.G. de Jong, *Oorlogen overzee; Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1596-1814* (Amsterdam 2015) Militaire geschiedenis van Nederland Deel 5
- Korte, J.P., *De jaarlijkse financiële verantwoording in de Verenigde Oostindische Compagnie* (Leiden, 1984)
- Kuijp, Aad W. van der, *VOC monumenten op Sri Lanka: kaarten en platen uit het verleden, foto's van het heden/VOC Dutch East India monuments: maps and prints from the past, photographs of the present* (Rotterdam 2005)
- Kuipers, Jan J.B., *De VOC. Een multinational onder zeil, 1602-1799* (Zutphen 2014)
- Kwee Hui Kian, *The political economy of Java's Northeast Coast, c. 1740-1800. Elite synergy* (Leiden 2006)
- Langereis, Sandra, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hilversum 2001)

- Lequin, F., *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18e eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (2e herziene druk; Alphen aan den Rijn 2005)
- Lohuizen, J. van, *The Dutch East India Company and Mysore, 1762-1790* ('s-Gravenhage 1961)
- Matthee, R.P., *The politics of trade in Safavid Iran. Silk for silver, 1600-1730* (Cambridge 1999)
- Meilink-Roelofs, M.A.P., R. Raben & H. Spijkerman (eds.), *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie/The Archives of the Dutch East India Company (1602-1795)* ('s-Gravenhage 1992)
- Moree, Perry (red.), *Dodo's en galjoenen. De reis van het schip Gelderland naar Oost-Indië, 1601-1603* ('s-Gravenhage 2001)
- Werken uitgegeven door de Linschoten Vereniging nr. 100
- Muridan Widjojo, *The revolt of prince Nuku. Cross-cultural alliance-making in Maluku, c. 1780-1810* (Leiden 2009)
- Nagtegaal, L.W., *Riding the Dutch tiger. The Dutch East Indies Company and the northeast coast of Java 1680-1743* (Leiden 1996)
- Nieuwhof, Johan, *Het Gezantschap der Neêrlandsche Oost-Indische Compagnie, aan den grooten Tartarischen Cham, den tegenwoordigen Keizer van China* (Amsterdam 1665)
- Niemeijer, H.E., *Batavia. Een koloniale samenleving in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2005)
- Ota Atsushi, *Changes of regime and social dynamics in West Java; Society, state and the outer world of Banten 1750-1830* (Leiden 2006)
- Panhuysen, Luc, *Een Nederlander in de wildernis: de ontdekkingsreizen van Robert Jacob Gordon (1743-1795) in Zuid-Afrika* (Amsterdam 2010)
- Paranavitana, K.D., *Land for money. Dutch land registration in Sri Lanka* (Colombo 2001)
- Parthesius, R., *Dutch ships in tropical waters. The development of the Dutch East India Company (VOC) shipping network in Asia 1595-1660* (Amsterdam 2010)
- Penn, N., *The forgotten frontier. Colonist and Khoisan on the Cape's northern frontier in the 18th century* (Athens 2005)
- Pollmann, Judith, *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Amsterdam 2000)
- Prakash, O., *The Dutch East India Company and the Economy of Bengal 1630-1720* (Princeton 1985)
- Raben, R., *Batavia and Colombo. The ethnic and spatial order of two colonial cities 1600-1800* (Leiden 1996)
- Raychaudhuri, T., *Jan Company in Coromandel, 1605-1690. A study of the interrelations of European commerce and traditional economies* ('s-Gravenhage 1962)
- Reinders, Pim, *Thera Wijzenbeek e.a., Koffie in Nederland: Vier eeuwen cultuurgeschiedenis* (Zutphen 1994)
- Remmelink, W., *The Chinese war and the collapse of the Javanese state, 1725-1743* (Leiden 1994)
- Ricklefs, M.C., *Jogjakarta under sultan Mangkubumi, 1749-1792. A history of the division of Java* (London 1974)
- Rietbergen, P.J.A.N., *De eerste landvoogd Pieter Both (1568-1615) Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)* (Zutphen 1987), 2 dln.
- Roever, A. de, *De jacht op sandelhout. De VOC en de tweedeling van Timor in de zeventiende eeuw* (Zutphen 2002)
- Roscam Abbing, M., *Rembrandts olifant. In het spoor van Hansken* (Amstelveen 2016)
- Ross, R., *Cape of Torments. Slavery and Resistance in South Africa* (London 1983)
- Shimada, R., *The intra-Asian trade in Japanese copper by the Dutch East India Company during the eighteenth century* (Leiden 2006)
- Singh, A., *Fort Cochin in Kerala, 1750-1830. The social condition of a Dutch community in an Indian milieu* (Leiden 2010)
- Sleigh, D., *Die buiteposte; VOC-buiteposte onder kaapse bestuur, 1652-1795* (Pretoria 2004) Tweede druk
- Slot, B.J., 'Tussen Golf en Rode Zee: Nederlanders aan de kusten van het Arabisch schiereiland' in: N. van Dam e.a. (red.), *Nederland en de Arabische wereld van Middeleeuwen tot twintigste eeuw. Wetenschap-Taal-Handel-Cultuur-Kunst* (Lochem-Gent 1987), 30-43

- Somers, J.A., *De VOC als volkenrechtelijke actor* (Gouda 2001)
- Stapel, F.W. (ed.), *Pieter van Dam's Beschryvinge van de Oostindische Compagnie* (s- Gravenhage 1927-1954), 4 delen
- Talens, J., *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater. Staatsvorming, koloniale expansie en economische onderontwikkeling in Banten, West-Java (1600-1750)* (Hilversum 1999)
- Unger, Richard W., *Dutch Shipbuilding before 1800. Ships and Guilds* (Assen 1978)
- Unger, Richard W., 'The fluit: specialist cargo vessels 1500–1650', in: Robert Gardiner & Richard W. Unger (eds.), *Cogs, Caravels and Galleons. Conway's History of the Ship. The Sailing Ship 1000–1650* (London 1994) 115–130
- Vos, R., *Gentle Janus, merchant prince. The VOC and the tightrope of diplomacy in the Malay World, 1740-1780* (Leiden 1993)
- Wagenaar, L., *Galle, VOC-vestiging in Ceylon. Beschrijving van een koloniale samenleving aan de vooravond van de Singalese opstand tegen het Nederlandse gezag, 1760* (Amsterdam 1994)
- Watson Andaya, B., *Perak, the abode of grace. A study of an eighteenth century Malay state* (Kuala Lumpur 1979)
- Watson Andaya, B., *To live as brothers. Southeast Sumatra in the seventeenth and eighteenth centuries* (Honolulu 1993)
- Wegener Sleeswyk, André, *De Gouden Eeuw van het Fluitschip* (Franeker 2003)
- Wills Jr., J.E., *Pepper, Guns and Parley. The Dutch East India Company and China, 1662-1681* (Cambridge 1974)
- Witteveen, M., *Een onderneming van landsbelang. De oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1602* (Amsterdam 2002)

au Sr. Jacobus Debruyne

Monsieur

Jay Receu

Comme vous desire faire d'yne
Je vous en voyerai par la premiere
belle & bonne maniere que
au Sr. Debruyne qui se souvi

est
M

De archieven van de
Insolvente Boedelskamer

Ingeschreven in het UNESCO-register
“Memory of the World” op 30 juli 2009

De archieven van de Insolvente Boedelskamer

Welke documenten overleven de tand des tijds? Daar is een lijn in te trekken. De archiefdocumenten van overheden hebben duidelijk een streepje voor. Zij worden bewaard door instituten met een lange geschiedenis, een ruime macht en dikwijls ook wettelijke verplichtingen tot eeuwige bewaring.

Welke documenten ontsnappen eveneens gemakkelijker aan de vergetelheid? “Het geld regeert de wereld”. Documenten waarin bezit wordt vastgelegd, inkomsten en contracten op schrift gesteld, hebben veel meer kans om te overleven.

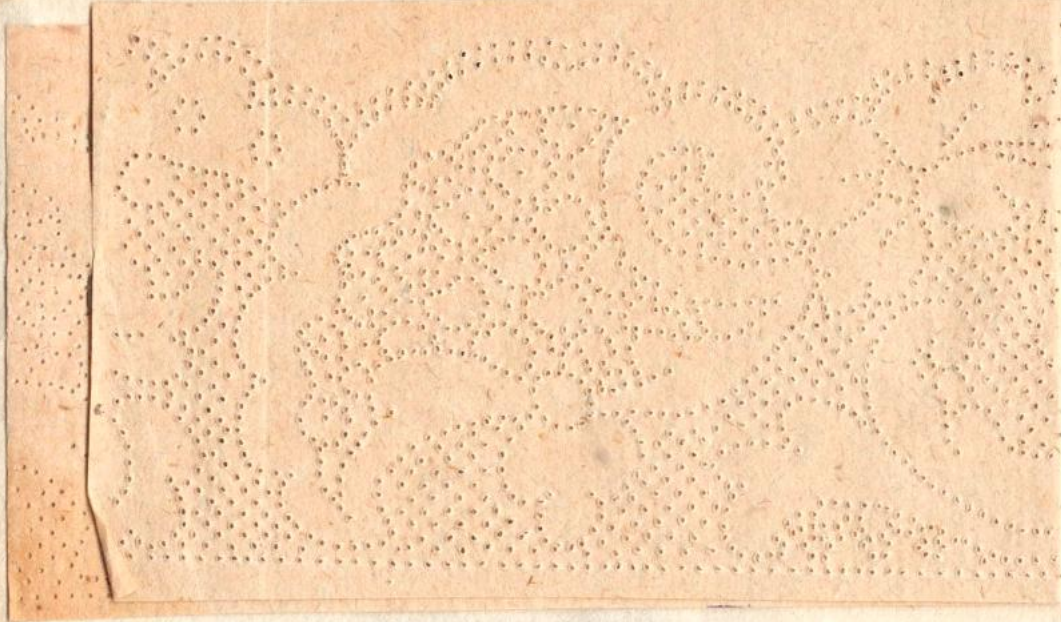
Maar wat glipt als zand tussen onze vingers? Het dagelijkse leven, de emoties en beslommeringen, de gewone man en zijn strijd om het bestaan.

Net daarom zijn de archieven van de Insolvente Boedelskamer zo uniek. 402 meter documenten uit drie eeuwen geven ons juist wel een beeld van grote en kleine handelshuizen en neringdoeners, van hun dagelijks leven en beslommeringen. Brief na brief in de correspondentie, post na post in de boekhouding, dagboekantekening na dagboekantekening, zien we de protagonisten hun leven opbouwen en weer verliezen. We krijgen een beeld van hun kleine, of verrassend grote wereld.

De archieven van de Insolvente Boedelskamer blijven dan ook een onuitputtelijke bron waarin steeds andere historische vragen een antwoord zullen krijgen. Terwijl in jaren '60 tot '80 vooral de commerciële activiteiten aandacht krijgen, zien we nu meer studies verschijnen over de mentaliteit en de materiële cultuur.

Ongetwijfeld zal deze publicatie ook weer andere onderzoekers aantrekken om deze archieven te bestuderen. Ik hoop van harte dat dit boek een Europese kruisbestuiving zal teweegbrengen die ons met nieuwe ogen naar onze gezamenlijke geschiedenis laat kijken.

Marie Juliette Marinus
Directeur FelixArchief
en Stadsarchivaris Antwerpen

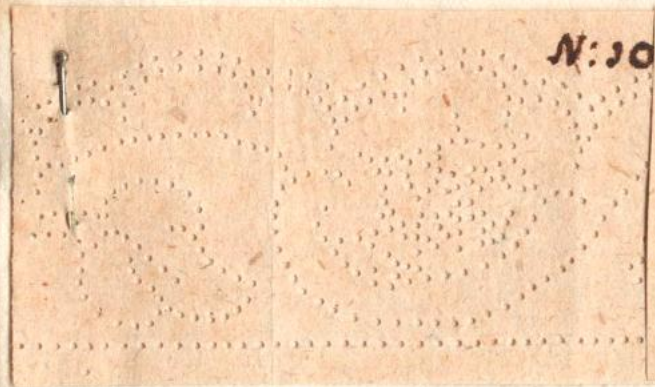
het zijde - - - / 55:56

N: 8: spiegel
 een afgesnede patroon - : 54
 aen de percheumenten - - 6
 wort gewercht

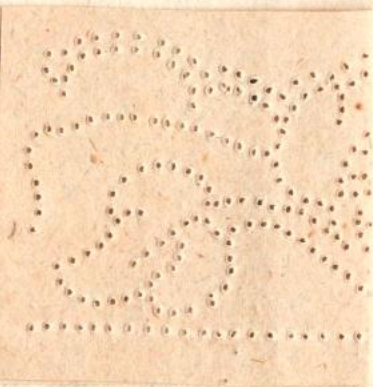

N: 9

ijsgroont
 den treck - - - 3 1/2
 het uijtwercken - - 5 1/2
 de percheumenten - - 7
 gewercht aen de
 bij de nontiaten en verswij
 a / 2: 52 1/2 oock in waeltijgen
 niet meet gewercht

N: 10

N: 10: ijsgroont
 een afgesnede patroon - - 10
 aen de percheumenten - - 6
 wort gewercht bij werts inde
 roose straat a / 2: 50 wort niet meet
 gewercht

N: 11

spiegel draet
 den treck - - - 3 1/2
 het uijtwercken - - 14
 percheumenten - - 6
 gewercht de wael
 straat a / 1: 13 wort niet
 wercht

N: 12

stoes
 den treck - - - 3 1/2
 het uijtwercken - - 14
 percheumenten - - 6
 wercht aen de
 pomp a / 3: 10:
 wort niet meet gewercht

Handelshuizen samengebracht in de Insolvente Boedelskamer

Natalie De Bruyn
Consulent/leidinggevende van het team inhoudelijk beheer
Felixarchief Stad Antwerpen

Wie aan Antwerpen denkt, denkt aan handel en haven. In de 16de eeuw groeit Antwerpen uit tot een wereldhaven en een draaischijf voor handelaars uit heel Europa.

Niet ver van de rivier de Schelde, vinden we een gebouw dat getuigt van deze handelsbedrijvigheid. Een negentiende-eeuws pakhuis gebouwd voor de opslag van goederen als koffie, graan en tabak en gekenmerkt door een unieke binnenstraat die de twee delen van het pakhuis scheidt en verbindt: het Sint-Felixpakhuis.

Vandaag worden er in het Sint-Felixpakhuis geen bulkgoederen meer bewaard maar wel tientallen kilometers stadsdocumenten: het geheugen van de Stad. Sinds 2006 staat het Antwerpse stadsarchief bekend als het FelixArchief, gebouw en archief zijn met elkaar versmolten.

In het Felixarchief worden eeuwenoude en hedendaagse documenten bewaard en ontsloten. We zien er naast de archieven van de verschillende stedelijke diensten ook private archieven van Antwerpse families, bedrijven en verenigingen. Een van deze private collecties is zo bijzonder dat ze in 2009 door UNESCO in the Memory of the World Register werd opgenomen. We hebben het over (de handelshuizen samengebracht in) de Insolvente Boedelskamer. Duik mee in de geschiedenis van dit bijzonder fonds en word vertrouwd met haar inhoud.

Het eerste deel van dit artikel behandelt de geschiedenis van de insolvente boedelskamer, het tweede deel gaat over haar inhoud. Alvorens van start te gaan, staan we eerst even stil bij de economische en strafrechtelijke achtergrond waartegen de archiefdocumenten gevormd zijn.

Akten, geschriften en andere documenten zijn illustraties van de tijd waarin ze gemaakt worden.

Om een volledig beeld te krijgen van de papieren en registers van de Insolvente Boedelskamer is het belangrijk om eerst te kijken hoe en waarom ze tot stand zijn gekomen. Hieronder zal kort de rol van Antwerpen als handelsstad worden besproken. Vervolgens worden de hedendaagse gerechtelijke instellingen belicht.

De oudste documenten uit de handelsarchieven stammen uit de 16de eeuw, die bekend staat als Antwerpens Gouden eeuw. Vanaf 1490 start de Antwerpse economische groei, die in de komende decennia alleen maar groter wordt en van Antwerpen het internationaal handelscentrum bij uitstek maakt. Handelaars in Engels laken, Portugese specerijen en Zuid-Duitse metaalproducten maken van Antwerpen de draaischijf van hun handelsactiviteiten. Ze worden al snel gevolgd door Italiaanse en Spaanse handelaars die hun weg vinden naar de Scheldestad. Antwerpen kent een toenemende welvaart en een ongekennde culturele bloei. De kunstnijverheid scheert hoge toppen en de handel in luxeproducten (diamanten, kant, zijde, glas, ...) boomt. Ook blijkt de stad de geldmarkt bij uitstek en haar rol als kenniscentrum van moderne handelstechnieken zoals zeeverzekering, commissiehandel, dubbele boekhouding, krediethandel via schuld- en wisselbrieven, mag niet worden onderschat. Midden 16de eeuw doemen er problemen op in de vorm van godsdiensttwisten en repressies, militaire en politieke instabiliteit. Al deze factoren samen leiden tot de Val van Antwerpen in 1585. De rechtstreekse verbinding met de zee wordt verbroken en haar rol als scheepvaartcentrum en transit-en stapelplaats wordt aangetast. Maar er schijnt een lichtje in deze economische duisternis. Antwerpen blijft de zetel van verschillende internationale firma's, haar rol als geldmarkt blijft behouden

en door de productie en handel in luxeproducten (diamanthehandel en kunstexport) blijft Antwerpen internationaal een belangrijke economische speler. Pas in de eerste helft van de 18de eeuw zien we een diepe teloorgang maar er zijn nog steeds belangrijke handelsgerelateerde ontwikkelingen: de consignatie, het gebruik van vaste handelstermen en staalboeken, het aankooporder en de participatie. Voorts vermelden we de pogingen tot koloniale handel en de ontwikkeling van het bankwezen te Antwerpen

Van oudsher wordt Antwerpen bestuurd door twee burgemeesters (een binnen- en buitenburgemeester) en twaalf (het aantal varieert doorheen de tijd) schepenen, die op hun beurt worden bijgestaan door allerlei andere ambtenaren. Onder de belangrijkste gerechtelijke instellingen rekenen we de Hoge Vierschaar, het College of de Raadskamer en de Ammanskamer met haar rollen van burgerlijke rechtspraak.

De (Hoge) Vierschaar bestaat uit een meerderheid van de schepenen onder het voorzitterschap van de (onder)schout. De openbare zittingen van de Vierschaar gaan door op vrijdag in openlucht en worden telkens plechtig geopend met trompetgeschal. Deze hoge rechtbank behandelt ernstige strafrechtelijke zaken en de uitspraak van dit tribunaal is finaal, beroep aantekenen is onmogelijk.

Voor strafrechtelijke zaken die minder ernstig waren, wordt het College of Raadskamer ingeschakeld. Het College is samengesteld uit de binnenburgemeester en een aantal schepenen. Tegen de vonnissen van het College was beroep mogelijk. De zittingsverslagen worden opgetekend in de Clementynboeken en correctieboeken.

De burgerlijke rechtspraak wordt verzorgd door de amman. Net als de (onder)schout is de amman een hertogelijk officier. De ammanskamer is de zetel of het kantoor van de amman. Laat ons deze figuur van amman eens van wat dichterbij bekijken. Het lijkt erop dat hij in het verhaal van de Insolvente Boedelskamer een prominente rol inneemt.

Om in aanmerking te komen voor de rol van amman moet je aan een bepaald aantal voorwaarden voldoen: je bent van wettige geboorte, Brabander en poorter (= officieel inwoner van de stad)

van Antwerpen. Het ammanschap wordt verpacht, verkocht aan de meestbiedende. Het ambt bracht dan ook redelijk veel inkomsten met zich mee. De amman heeft recht op het kraam- of waakgeld dat geïnd werd tijdens de markten en alle akten van de amman worden getarifeerd.

De amman is de opperofficier in civiele zaken en heeft een aantal ondergeschikte ambtenaren in dienst. In de eerste plaats kan de amman beroep doen op de drager van de lange roede. Deze daagt de partijen, hij mag arresteren, roept de vonnissen uit en stelt de executie van het vonnis. Ook deze functie wordt verpacht. Ongehoorzaamheid aan de lange roede wordt gestraft. Naast de lange roede kan de amman rekenen op de hulp van zijn klerk of secretaris. Deze is gelast met het inventariseren van de goederen van veroordeelde personen. In aanwezigheid van getuigen maakt de klerk een inventaris van de goederen aanwezig in de woonst van de beschuldigde. Ook de staat of rekening van verkochte of geëxecuteerde goederen wordt door de secretaris bijgehouden. Voor de verkoop van goederen van veroordeelden kan de amman rekenen op de tussenkomst van de oud-kleerkoper in zijn dienst. En de bewaking van de goederen in de woonst van de veroordeelde tot de dag van de verkoop is de verantwoordelijkheid van de knuivers of kluivers.

Dagelijks wordt de amman in een bepaalde raad verwacht. Die verslagen en beslissingen van die raadszittingen werden genoteerd op rollen. Al naargelang de dag of de soort zaak kreeg die rol dan een naam.

Om te beginnen is er de Ordinairse rol. Op dinsdag, donderdag en zaterdag besprak de amman in de aanwezigheid van een schepen burgerlijke zaken van niet-dringende aard. Dringende burgerlijke zaken werden genoteerd op de Extra-Ordinairse rol. Hiervoor zetelde de amman samen met twee of drie schepenen ook op dinsdag, donderdag en zaterdag. In een latere fase zullen de Ordinairse en Extra-Ordinairse rol samensmelten tot de Grote rol.

Op maandag was er de Maandagse rol, tijdens die dag werden kleine misdrijven inzake etenswaren behandeld door amman en een schepen. Dan resten ons nog woensdag en vrijdag (op zondag werd er

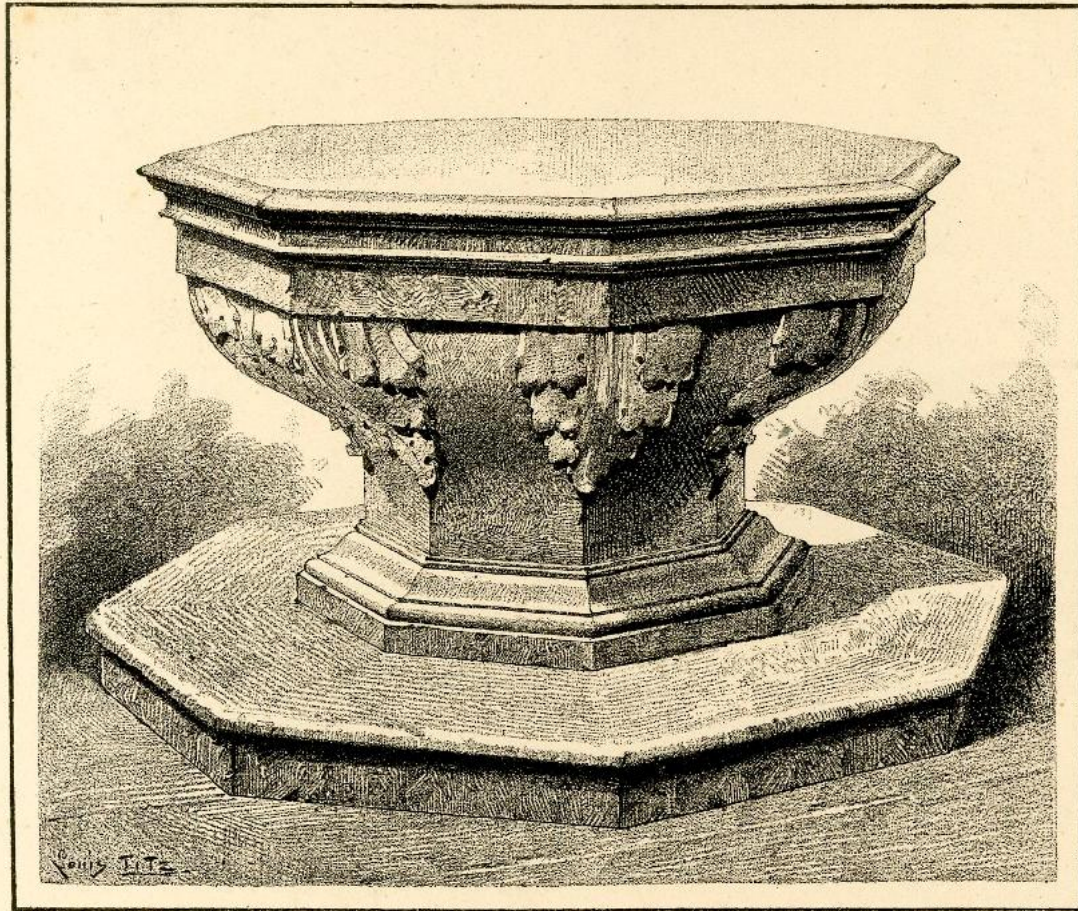

TABLE DU « VIERSCHARE », CONSERVÉE AU MUSÉE D'ANTIQUITÉS DU STEEN.
Dessin de L. Titz.

STADSARCHIEVEN
ANTWERPEN

MS Dicm 1918

Tafel van de 'Vierschaar' (vroeger bewaard in museum Het Steen), tekening van L. Titz (12#9735).

niet gewerkt). Op de Woensdagse rol worden fiscale zaken, huishuurkwesties, loonkwesties behandeld in de aanwezigheid van de amman en twee schepenen. De Woensdagse en Maandagse rol versmelten later tot de Kleine rol. Vrijdag werd de amman verwacht op de zitting van de Vierschaar. Hij bant de Vierschaar, wat betekent dat hij de Vierschaar op plechtige wijze oproept, waakt over de goede orde tijdens de zitting en dienstdoet als heraut.

De amman is een belangrijk speler in het 'verhaal' van de Insolvente Boedelskamer. Om zijn rol

te duiden moeten we teruggaan naar het jaar 1582 waarin de gedrukte 'Rechten en costumen van Antwerpen' een specifieke rol toewijzen aan de amman in het onderdeel over *Preferentie van de crediteurs*. In dit hoofdstuk wordt er gezegd dat wanneer iemand failliet gaat de amman, uit kracht van zijn ambt en de ordonnantie van 2 juni 1518 en enkel op verzoek van de crediteurs, zonder verder vonnis of speciale ordonnantie, een inventaris op moet maken van alle roerende en onroerende goederen die behoren tot de gefailleerde. Hierbij zijn 2 schepenen aanwezig.

In een volgend onderdeel van de ordonnantie over *'Van de fugitive ende insolvente personen'* wordt dit nog eens herhaald en bijkomend gesteld dat de amman als ordinaris sequester alle roerende en onroerende goederen van de voortvluchtige en/of gefailleerde moet bewaren, om dan verkocht of verdeeld te worden om de schuldeisers te compenseren. Mocht een van de crediteurs als curator worden aangesteld, dan vervalt de verantwoordelijkheid van de amman. Na 1582 worden er nog andere plakkaten en regelgevingen doorgevoerd inzake die insolvente personen maar de basis is gelegd in 1518. Wordt er met de aanstelling van de amman als verantwoordelijke in faillissementen het startschot gegeven van de vorming van een Insolvente Boedelskamer? Die vraag kan alleen beantwoord worden door de Insolvente Boedelskamer zelf eens tegen het licht te houden.

Van Insolvente boedelskamer...

De term Insolvente Boedelskamer duikt voor het eerst op in 1926-1927. In het door het stadsarchief uitgegeven tijdschrift *'Antwerps Archiefblad'* publiceert de toenmalige stadsarchivaris Jan Denucé het artikel: *'De Insolvente Boedelskamer als kern voor een Antwerps economisch archief, met inventaris'*. Vanwaar die plotse interesse voor economische archieven? Wel eind 19de eeuw neemt de interesse bij historici en economen toe voor het historisch-economisch archief. De school van de Annales speelt hierbij een belangrijke rol. Waar in het verleden de aandacht voornamelijk ging naar geschiedschrijving over de elites en de focus op politieke geschiedenis, wil de Annales school een overkoepelend wereldbeeld beschrijven. Ze willen een lange termijn geschiedenis schrijven waarin historische patronen kunnen worden ontdekt. Menswetenschappen als sociologie, economie en geografie kunnen hierbij helpen.

Lang verwaarloosde handelsregisters, -brieven en verwante archieven komen in de aandacht en er zijn in het buitenland verschillende initiatieven die oproepen om deze documenten bijeen te brengen. Aan de hand van deze bronnen is het mogelijk om de interne organisatie van de handel in het verleden na te gaan. Het geeft een inzicht in de gebruikte handelstechnieken en de evolutie ervan.

Voor Antwerpen ziet Denucé de insolvente boedelskamer als kern van dit historisch-economisch archief. Hij haalt naar alle waarschijnlijkheid zijn inspiratie bij de publicatie van G. Moll over de Desolate Boedelskamer van Amsterdam (1879). Deze Amsterdamse boedelskamer is een instelling die als fysieke kamer en als archiefvormer heeft bestaan. Onder insolvente of desolate boedels verstaat men alle nagelaten papieren, goederen van gefailleerde kooplieden of bankroetiers. Maar zo voegt Denucé onmiddellijk toe, in de Antwerpse insolvente boedelskamer zijn ook tal van archieven neergelegd, afkomstig van de eerbaarste Antwerpse families. Die zijdelingse opmerking heeft veel belang. Het ontstaan van de insolvente boedelskamer wordt door Denucé gesitueerd in 1518, bij de ordonnantie die eerder al is aangehaald. Vanaf 1518 wordt de amman verantwoordelijk gesteld voor het inventariseren en beheren van de insolvente boedels. Eens alle goederen van waarde verkocht zijn, blijft enkel over wat niet meteen waarde had. En daartoe behoren alle handelspapieren en registers van de failliete handelaar. Naar analogie met bestaande kamers in het stadhuis, zoals de Weesmeesterkamer en Privilegekamer, ziet Denucé de creatie van een aparte kamer waarin de insolvente boedels worden bewaard. Of bedoelde hij het eerder meer symbolisch en interpreteert hij de kamer als het kantoor of de zetel van de insolvente boedels, een archiefvormende instantie met oorsprong in de 16de eeuw? Door het schrijven van de geschiedenis van de insolvente boedelskamer zouden vragen als deze beantwoord worden maar helaas. Noch Denucé, noch zijn opvolgers hebben zich aan een geschiedschrijving gewaagd. In de inleiding van het artikel van 1926-1927 zegt onze stadsarchivaris *'het is natuurlijk onze bedoeling niet de evolutie na te gaan van de Antwerpsche insolvente boedelskamer'* en in een ander schrijven *'l'histoire juridique de cet organisme est encore à faire'*. Het schrijven van een geschiedenis van de insolvente boedelskamer blijft uit. Toch wordt het bestaan van de insolvente boedelskamer niet betwijfeld tot zo een kleine 100 jaar later. Als Denucé en zijn navolgers geen geschiedenis van de kamer afleveren, kan ze dan wel worden geschreven? Wat weten we met zekerheid en welke bronnen zijn er voorhanden om de historie van de insolvente boedelskamer op papier te zetten.

Ordonnantie vanden
Besetselen en binstgeboomen
goeder by eenighen fughtijden
ende becommerden
Steff Gynsey. *re*

109

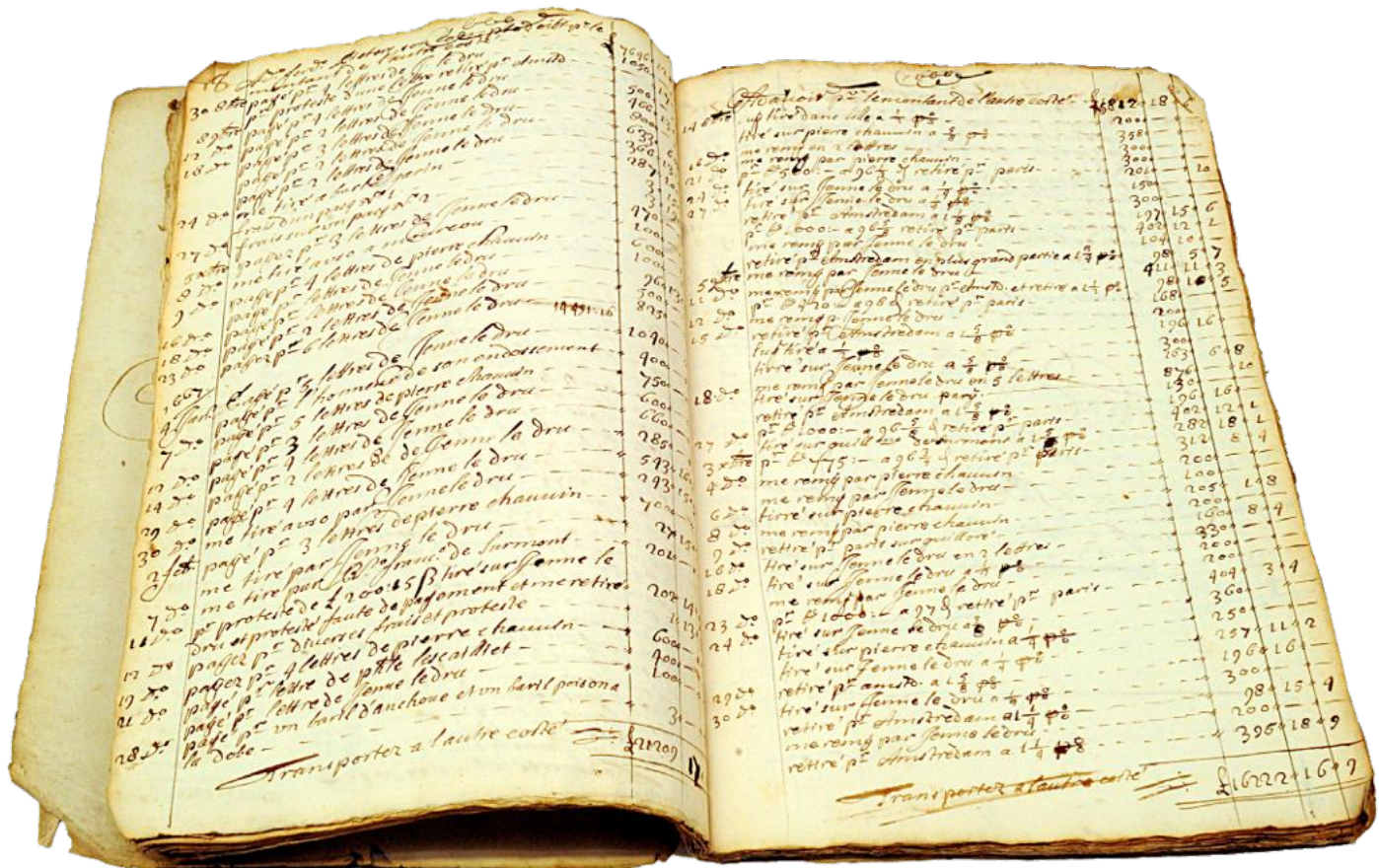
Antwerpen
2 Juni 1518

Wedyen by worte, wille, confente
en confirmatie by enghen
eeder genadinghet der den
Coninc by Beaengien *re*.
By Enclis by Bourgout
onderstentet, Borgemey,
Breyen en Kande vander Stadt
by Dintel ter weebaert by
genueynghet, en der
Coopmanschap deser Stadt
geordinant en gestatent so
geboert, dat alle sine ogher
fughtijden goeder en becommede
Steff Gynsey inder Stadt algher
ghiere St Gilden boordary liden
galey vkeren nas Kate by
goeder bebanden inder fughtijden
en affeynghten, en groote by
ghieren Crediten, met meer
wley en clausulen inder seluer
Ordinantien en statuyten
begrepen, sacraff der Coninc
by woerde te woerde belegt
en so aldins //

We komen om te beginnen terug op de eerder aangehaalde wetgeving waarin vanaf 1518 de amman wordt aangesteld om schuldzaken af te handelen. Een zaak voor de amman begint met de vaststelling dat een rente, vastgelegd in een schepenbrief, niet langer kan worden betaald. Met die schepenbrief stapt de schuldeiser naar de amman, die op zijn beurt de zaak voorlegt aan de schepenen. De procedure wordt opgestart: er vertrekken ammansbrieven naar de schuldenaar waarin deze wordt aangemaand om de dinsdag na het toekomen van de ammansbrief zich naar de amman te begeven. Wordt er na aflevering van een tweede ammansbrief geen gehoor gegeven door de schuldenaar dan heeft de amman het recht om diens goederen op de Vrijdagmarkt te verkopen. De verkoop van de goederen wordt drie achtereenvolgende vrijdagen omgeroepen, op de vierde vrijdag wordt er verkocht. Alvorens te verkopen wordt er een inventaris opgemaakt van alle goederen van de schuldenaar en worden de goederen in situ bewaard tot de dag van de verkoop. Wat er gebeurt met de goederen die niet verkocht werden weten we niet. Daarover is er geen enkele tekst of verklaring te vinden. Het valt niet te achterhalen welke procedure er voor het in bewaring nemen van de insolvente boedels wordt gevolgd. Daarmee loopt een eerste spoor naar meer informatie over de insolente boedelskamer, dood.

Dat er boedels van failliete handelaars op het stadhuis (de toenmalige bewaarplaats van het stadsarchief) terecht kwamen staat vast. Dat er lange tijd weinig aandacht voor die boedels was, kunnen we afleiden uit de bewaaromstandigheden, de klassering en vooral de inventarisering ervan. Laten we die eens van wat dichterbij bekijken. Tijdens het Ancien Regime ligt de focus op de privileges en charters van de stad. Niet onlogisch daar ze nog steeds administratieve waarde en een symbolische functie hebben. We vinden die focus terug in de oudste ‘algemene’ inventaris opgemaakt door Hendrik de Moy (1534-1610). In plaats van een volledig overzicht van de aanwezige archiefdocumenten krijgen we de inventarisering van de privileges en een samenvatting van de geldende wetgeving. Ook navolgers van de Moy (A. Van Valckenisse, Van der Neesen en Ph. Van Valckenisse) stellen inventarissen op maar behouden dezelfde focus als de Moy. De Franse Revolutie en de instelling van het Franse regime in de Nederlanden betekent ook een revolutie voor het archief-

materiaal. De afschaffing van de instellingen uit het Ancien Regime maakt dat de bewaarde bescheiden geen enkele administratieve waarde meer hebben. Tijdens de Franse periode is het Simon Pierre Dargonne (1749-1839), commissaris van het uitvoerend directorium voor de stad Antwerpen, die de archieven van de charterbewaarder verzegelt om ze maanden later aan een nieuwe instelling toe te vertrouwen: de archivaris. Frans Lenaerts, Antwerpens eerste archivaris, brengt geen vernieuwing in de kijk op het aanwezige archiefmateriaal. Zijn focus en die van zijn navolger Edward Marshall blijft op de charters liggen. Dat is niet meteen verwonderlijk. Het ambt van archivaris wordt tijdens de Franse periode in het leven geroepen maar een duidelijke functieomschrijving blijft uit. De komst van een archivaris betekent niet dat er een afzonderlijk gebouw komt voor het bewaren van archiefdocumenten. Van oudsher worden deze in verschillende zalen van het stadhuis bewaard waar elke oude instelling zijn eigen kamer heeft. We denken dan aan de Privilegekamer, de Weesmeesterkamer, de Rekenkamer. Van een Insolvente Boedelskamer is er nergens sprake. Na de teloorgang van de instellingen uit het Ancien Regime verandert er qua bewaarplaats weinig. De aanwezige bescheiden en registers worden uit de verschillende kamers weggehaald en samen ondergebracht in twee archiefzalen in het stadhuis. Bij de dreiging van de Belgische revolutie in 1830-1831 worden de archieven in de kelders van het stadhuis ondergebracht. Het is Frederik Verachter die, na zijn aanstelling tot archivaris in 1833, samen met twee ‘pompier’ de archieven opnieuw uit de kelders haalt en meteen vaststelt dat er een derde archiefzaal nodig is. De aanbesteding voor die derde zaal start in 1835. Van Verachter wordt verwacht dat hij een degelijke en volledige inventaris van het archief zal afleveren omdat er in 1834 van overheidswege uit het bevel komt inventarissen te maken voor de Rijksarchieven. Verschillende stedelijke archieven gaan mee in deze beweging maar Antwerpen hinkt achterop. Aangespoord door de vele klachten geeft Verachter in 1860 dan zijn *Inventaire des anciens chartres et privilèges conservés aux Archives de la ville d'Amers (1193-1856)* uit. Net als bij zijn voorgangers ligt ook hier de focus op de charters en privileges van de stad. In zijn onuitgegeven ‘inventaire sommaire’ geeft Verachter wel een opsomming van de aanwezige archiefdocumenten per zaal. In zaal drie signa-

Handelsdocumenten van het archief de Lannoy (17e eeuw), (IB#1867).

leert hij de onder de Stadsrekenkamer 'Consignatie-kamer' en 'Oude consignatiën'. Dat consignatie kan leiden tot belangrijke archiefvorming is bewezen. Het lijkt ook niet vergezocht te veronderstellen dat er tussen die consignatiekamer en de insolvente boedelskamer overeenkomsten zijn. Opnieuw moet het woord 'kamer' niet letterlijk worden genomen. In tegendeel, Verachter geeft aan dat die consignaties in de Stadsrekenkamer moeten worden gesitueerd. Een uitgebreid onderzoek in 2011 naar de link tussen consignatie-kamer en de insolvente boedelskamer concludeerde dat sommige van de 51 namen genoemd in de oude consignaties ook terugkomen in de insolvente boedelskamer maar zeggen dat de consignatie-kamer van Verachter en de insolvente boedelskamer van Denucé dezelfde zijn is een brug te ver.

De opvolger van Verachter, Pieter Génard, zorgt voor een nieuwe wind in het Antwerpse stadsarchief. Zijn personeel wordt vermeerderd naar zes, hij zorgt voor de publicatie van een algemene inventaris en roept het Antwerps Archievenblad in het leven. Daarnaast worden er nieuwe archiefruimtes in het

stadhuis ingericht. Er komt een nieuwe beknopte inventaris die de basis vormde voor een nieuwe rangschikking van de archieven in de beschikbare ruimtes. Maar ook hier geen enkel spoor van de insolvente boedelskamer. Pas in 1899 wordt er voor het eerst aandacht geschonken aan de insolvente boedels. In het *Verslag over het bestuur en den zakentoeestand der stads Antwerpen, dienstjaar 1899* lezen we dat 'sedert de zomer van 1899 is de lezing begonnen van de grote hoeveelheid nooit geopende papieren van de insolvente boedels der XVIIe eeuw waarin vele handels- en familiebrieven voorkomen, welke worden uitgezocht en in bundels verzameld'. In 1899 is Frans Van den Branden stadsarchivaris. Onder diens leiding worden de nooit geopende boedels in bundels bijeengebracht. Die bundels van briefwisseling en rekeningen samen met de registers worden op rekken geplaatst en genummerd met een blauw potlood. Die 'blauwe nummers' zouden ook door Denucé worden behouden en in gebruik blijven tot 1947. Denucé is degene die voor het eerst publiceerde over de insolvente boedelskamer en de inhoud ervan. Maar het is Jos Velle die een basisregister maakt van de door Van

den Branden bijeengebrachte bundels. Het register, dat helaas niet bewaard is gebleven, zou voor elke boedel 1 pagina uittrekken. Op die pagina noteert Velle dan de blauwe nummers van de registers en bundels per boedel. Op basis van dit register begon Denucé zijn publicatie over de insolvente boedels in het Antwerps Archievenblad. Er wordt zowel door Velle als Denucé niet de nodige tijd genomen om het hele archief grondig te doorzoeken. Ze baseerden zich op wat er al op de rekken stond. Hierdoor ontbreekt een doordachte structuur in de inventaris als ook worden er grote delen van de boedels over het hoofd gezien. In 1947 volgt onder Frans Blockmans een hernummering van het fonds. De registers en bundels die door Denucé over het hoofd werden gezien, worden toegevoegd en dit alles wordt volledig hernummerd. Een laatste herklassering vindt plaats in de periode 1984-1990 onder archivaris Jozef Van den Nieuwenhuizen. Onder diens leiding wordt de structuur van de boedels gewijzigd. Omdat de bundels briefwisseling te volumineus zijn en moeilijk te consulteren worden de brieven gescheiden van de overige documenten, gealfabetiseerd en dan per bestemming bijeengebracht. Met de rekeningen en andere losse documenten wordt hetzelfde betracht. Door de onverwachte pensioenstelling van deze archivaris worden de werkzaamheden onderbroken om opnieuw te worden opgenomen onder de volgende stadsarchivaris Inge Schoups.

...naar 'handelshuizen verzameld in de insolvente boedelskamer'

In wat voorafging zijn we nagegaan wat we zeker weten over de insolvente boedelskamer die volgens Denucé in 1518 zijn oorsprong vindt. In bronnen uit het Ancien Regime is geen enkel spoor terug te vinden van die insolvente boedelskamer. Pas in 1926-1927 duikt de term voor het eerst op. Het spreken over insolvente boedels werkt overigens beperkend want insolvent duidt op faillissement, op financieel onvermogen. Denucé zelf maakt al onmiddellijk een kanttekening in zijn inleiding door te zeggen dat er ook archieven aanwezig zijn van vooraanstaande Antwerpse handelshuizen en -families. In de inleiding van zijn inventaris uit 1998 geeft ook J. Van Den Nieuwenhuizen aan dat de benaming 'insolvente boedels' misleidend is. Tot 2011 heeft geen enkele onderzoeker of auteur zich toegelegd

op het schrijven van de geschiedenis van de insolvente boedelskamer. Daar komt echter verandering in met E. Doesselaere. In haar studie gaat ze na of de term 'insolvente boedelskamer' terecht mag worden toegekend aan het fonds van handelsarchieven dat bewaard wordt. Ze zoekt naar de wortels van de 'kamer' maar ondanks vele zoektochten in uiteenlopend bronnenmateriaal, oude en nieuwere inventarissen, studies en publicaties vindt zij voor 1926-1927 geen vermelding van de insolvente boedelskamer terug. Haar zoektocht moet gezien worden als een poging om de geschiedenis van de insolvente boedelskamer te schrijven maar aangezien deze stedelijke instelling of kamer in geen enkele contemporaine bron terug te vinden is, valt er niets over te schrijven. Enkel dit: de insolvente boedelskamer als een afzonderlijke kamer in het stadhuis of als een archiefvormende instantie heeft niet bestaan. De term duikt voor het eerst op bij Jan Denucé in 1926-1927. Onder invloed van de vernieuwende kijk en ideeën van de school van de Annales en misschien aangespoord door het werk van G. Moll over een boedelskamer in Amsterdam, gaat Denucé over tot het degelijk beschrijven van de rijke collectie handelsarchieven die hij in het Antwerpse stadsarchief aantreft. Enkele van zijn voorgangers hebben de archiefbundels geopend en ruw geklasseerd. Om het belang van die handelsarchieven in de verf te zetten, komt Denucé op het idee om van een echte 'kamer' te gaan spreken waardoor het lijkt alsof de collectie organisch gegroeid is binnen die archiefvormende instelling. Dat klopt niet. De verzameling van de handelsarchieven, het bijeenbrengen ervan is een kunstmatige constructie die ondernomen wordt om de handelsarchieven als een geheel te presenteren, om het belang ervan te onderstrepen, om aan te tonen dat er een continuïteit is overheen de eeuwen. De archivaris die de inbedding van het archief binnen een archiefstructuur en de beschrijving van het archiefdocument bepaalt, draagt een grote verantwoordelijkheid. Het ordenen en beschrijven van archief is niet onschuldig en bepaalt vanaf het moment van beschrijven en ordenen hoe het archief vanaf dan gezien wordt. Dat deed Denucé ook voor de archieven gebundeld in de insolvente boedelskamer. Na het uitvoerig onderzoek van E. Doesselaere wordt er door het Antwerps stadsarchief voor gekozen om te gaan spreken over de 'handelshuizen verzameld in de insolvente boedelskamer'.

70 v

B.

CAYLINGHE SCHEYDINGHE ENDE
DEYLINGHE VOOR ION^{RE} IAN ANTHO
=NIO SPRUIJTE DE DATO 2 IULIJ
1715.

IB
892

'Cavlinghe scheidjinghe ende deylinghe voor ionker Ian Anthonio Spruijte de dato 2 iulij 1715', (IB#892).

Lederen boekband met goudopdruk van het Italiaanse grootboek van de Affaitadi's (31 mei 1556 – 5 december 1558), (IB#1580).

Hoe zijn de handelsarchieven in het stadsarchief terecht gekomen?

Het ontstaan van de collectie van het stadsarchief uit de oudste periode is onduidelijk. Er is geen eigentijds archief voorhanden dat aangeeft hoe archiefbescheiden in het stadsarchief terecht kwamen. Van inschrijvingsregisters of andere registratiemethoden is nog geen sprake. Als we ons specifiek richten op de herkomst van de handelsarchieven in onze collectie dan spelen volgende factoren een rol in de collectievorming. De toenmalige wetgeving bracht via de amman heel wat handelsarchieven van failliete handelshuizen naar het stadhuis/stadsarchief. Voorbeelden hiervan zijn Balthazar Andrea, familie van Immerseel en Gerard Gramaye. Daarnaast zijn er ook boedels die in de archieven belanden omdat de leidende figuur van het handelsbedrijf kwam te overlijden. Dat zien we gebeuren bij de familie Van der Schelstraten, Antoni Dom en

de gezusters Reyms. Het vertrek van de handelsfirma uit Antwerpen is een factor die we eveneens erkennen. Met de Val van Antwerpen in 1585 en het Verdrag van Munster (1648) komen er vele veranderingen op religieus, sociaal, economisch en cultureel vlak. Handelaars voelen zich gevisieerd en verlaten Antwerpen. Ze wijken vaak uit naar Nederland en Duitsland. Achtergebleven handelsarchieven worden in het archief van de stad ondergebracht. De archieven van de firma de Weer-Tholincx en de familie Van Cantelbeek zijn hier voorbeelden van. Een speciaal geval is de boedel van Hendrik Bertels. Die laatste werd beschuldigd van doodslag en om aan zijn straf te ontkomen liet hij alles achter en trok naar Oost-Indië. In haar studie over Charles de Prolé brengt H. Houtman-Desmet nog een interessante piste naar voren. De meeste sterke handelsslachten zijn in Antwerpen via familiebanden met elkaar verweven. We weten dat handelsfamilies sterk vertegenwoordigd zijn in de ambtenarij van de stad

Antwerpen. Zou het dan niet tot de mogelijkheden behoren dat die banden met de stad ervoor zorgden dat hun handelsarchieven bij de stad terecht kwamen? Wanneer de archieven van hun officie als stadsambtenaar in het stadsarchief terecht komt, komen ook de handelsarchieven mee. Ook de piste van schenking van archief is een belangrijke voor collectievorming. We weten met zekerheid dat een deel van de handelsboedels via schenking op het stadsarchief terecht zijn gekomen. Zo is er de schenking van de heer Van Cutsem, oud-voorzitter van de rechtbank, van een deel van het familiearchief van de familie Le Candele in 1879. In 1884 schenkt baron Lunden een groot aantal handelsarchieven daterende uit de 17de eeuw. Bij deze schenking wordt enkel gemeld over welke soorten archieven het gaat (journaals, grootboeken, factuurboeken, losse bundels, ...) maar over welke handelshuizen het gaat wordt niet vermeld. Daarnaast zijn er schenkingen in 1921 door de heer DJ. de Pret Roose de Calesberg en na 1936 door de familie Moretus van archief van aanverwante families, al zeker de families Boon en de Pret. En in 1925 schenkt C. Smekens de archieven van Charles de Proli. Als laatste zijn er ook archiefstukken verworven via aankoop en ruil. Hierbij denken we aan vier registers uit het archief van de familie Affaytadi. De vier registers werden tentoongesteld op de wereldtentoonstelling van 1930. Ze behoorden toe aan het Rijksarchief. Denucé ijvert ervoor om deze vier registers te kunnen inlijven in de al aanwezige handelsarchieven van de familie Affaytadi. En met succes. De vier prachtig versierde registers maken ondertussen deel uit van de Antwerpse collectie.

Inhoud van het archieffonds

In de voorafgaande tekst werd gekeken naar de herkomst van de handelsarchieven bewaard in het FelixArchief. Nu komt de inhoud ervan aan bod. Laat ons samen gaan kijken naar de handelaars en handelsfamilies en naar hun handelswaar. De bewaarde handelsarchieven zijn overheen verschillende eeuwen gespreid. Daardoor zijn het uiterst interessante bronnen voor het onderzoeken van handelstrends en komen ze in aanmerking als studiemateriaal zijn voor de sociale en mentaliteitsgeschiedenis. Tenslotte is het ook interessant om de fysieke inhoud van de boedels even onder de loep te nemen.

Vier eeuwen handelstrends

Binnen het fonds treffen we de archieven van 153 handelaars en handelsfamilies. Van deze 153 zijn er 148 waarvan we de eigenaars kennen en 5 waarbij de archiefvormer onbekend blijft. De boedels dateren uit de 16de, 17de, 18de en 19de eeuw. Kijken we naar de spreiding in tijd dan zien we:

Eeuw	Aantal handelaars
16de	10
16de-17de	13
17de	45
17de-18de	45
18de	48
18de-19de	3
16de-18de	4
17de-19de	2
Zonder datum	3

Voor de 17de en de 18de eeuw zijn sterk vertegenwoordigd. Die boedels die lopen van de 16de tot 18de eeuw en van de 17de tot de 19de eeuw zijn uitzonderlijk en vormen een goede basis voor diepgaand onderzoek naar veranderende economische tendensen doorheen de eeuwen.

Doorheen de opeenvolgende eeuwen zijn er verschillende handelstrends vast te stellen. De Antwerpse handelsbloei in de 16de eeuw komt er doordat de stad de draaischijf is van de internationale handel. In Antwerpen treffen we grote groepen buitenlandse handelaars: Italianen, Spanjaarden, Duitsers, Engelsen en Portugezen. De nadruk ligt op handel in specerijen en voedingswaren, laken en metalen. Antwerpen doet dienst als stapel- en transitplaats voor goederen. Veel belangrijker echter is haar rol als vergaars- en verspreidingspunt voor de moderne handelstechniek. De verschillende groepen handelaars brengen niet alleen hun goederen maar ook hun kennis en vernieuwende handelstechnieken mee. De 16de eeuw ziet de opkomst van de zeeverzekering, commissiehandel, dubbele boekhouding, factorstelsel, transportonderneming en associatievorming. Nieuwe nijverheden komen op: glasblazerijen, zijdenijverheid, diamantbewerking en majolicavervaardiging.

Daarnaast daalt de rentevoet en wordt kredietverkoop de regel. Handelaars van bescheiden formaat krijgen de kans om deel te nemen aan de internationale handel met kans op (grote) winst. Er ontstaat in Antwerpen een machtige groep kooplieden die de Antwerpse handel en de Antwerpse en Brabantse politiek sterk beïnvloeden. De Val van Antwerpen in 1585 is een breekpunt in het Antwerps elan. De handelsactiviteit van vele kooplieden verlegt zich naar het buitenland. Maar er is geen sprake van een radicale breuk. Het handelsleven in het 17de-eeuwse Antwerpen zet zich voort maar met de nodige verschuivingen. De handel in luxeproducten en kunstvoorwerpen houdt Antwerpen op de been. Denk hierbij aan diamant, kant, zijdestoffen, geraffineerde suiker, kunstmeubelen en schilderijen. Antwerpen huist vele internationaal gekende kunstenaars. Ook haar rol als financieel centrum blijft belangrijk: ze speelt een intermediaire rol in het krediet- en wisselverkeer tussen het Protestantse Noorden en Katholieke Zuiden. Het aantal 'uitheemse' handelaars is gedaald maar de kooplieden die blijven zijn erg bemiddeld en stammen uit families die al meerdere generaties in Antwerpen wonen. Hun activiteiten concentreren zich niet louter op handel, ze zijn daarnaast ook bankier, reder, verzekeraar, makelaar. Om de banden met hun land van herkomst aan te halen worden de familieleden (vaak zoons) op stage gestuurd naar het Zuiden. Dit levert een brede vertakkingsbasis voor het Antwerpse zakenleven. Via de Spaanse, Portugese en Nederlandse handelscompagnieën waarmee een goed contact wordt onderhouden nemen de Antwerpse handelaars deel aan de koloniale handel. Eigen overzeese ondernemingen blijven uit.

De eerste helft van de 18de eeuw brengt daar verandering in. Er komen pogingen tot een rechtstreekse koloniale handel met Indië en China. Denk hierbij aan de oprichting van de Oostendse Compagnie en later de oprichting van de Aziatische Compagnie van Trieste. Hoewel de eerste pogingen succesvol zijn wordt de concurrentie van Nederland en Engeland te groot. Het Antwerpen van de 18de eeuw kent nog wel succes met de handel van diamant, boeken en zijde maar de handel in luxeproducten zoals kunsttapijten, schilderij-

en en kunstmeubels raakt in verval. Rijkdom ligt eerder vast in huurhuizen, grondbezit en renten en obligaties. De rijke klasse verschanst zich in luxueus ingerichte patriciërswoningen en hoven van plaisantie. Ze belegt in plaatselijke gemoderniseerde industrieën: houtzaagmolens, katoendrukkerijen, papeterie, garenablekerijen. Voorts is er ontwikkeling in de handelstechnische organisatie: consignatie, het gebruik van vaste termen en staalkaarten, de aankooporders en de participatie. Heel belangrijk is de ontwikkeling van het Antwerpse bankwezen. Er zijn geen algemene banken, de bankverrichtingen zijn in handen van private bankiers en kassiers.

Al deze handelstendensen en trends kunnen we terugvinden in de in het FelixArchief bewaarde handelsarchieven. Omdat die archieven zo ruim overheen de tijd verspreid zitten, kan de evolutie van handelstechnieken en -gebruiken bestudeerd worden. In het verleden hebben verschillende onderzoekers de boedels bestudeerd en hun conclusies gepubliceerd. Over de families en handelaars van wie deze archieven afkomstig zijn is er heel wat informatie bijeen gebracht. We geven u graag een korte introductie van enkele van deze handelaars en hun nagelaten archief, zodat u zelf kan nagaan of de hiervoor geschetste handelstechnieken door hen worden gebruikt.

Een eerste persoon die we graag ten tonele willen voeren is Frans de Pape, lakenkoopman en lid van een van de zeven oudste patriciërsfamilies van Antwerpen uit de 16de eeuw. Frans bekleedt de functie van wijnaccijnsmeester voor de stad. De trend van inbedding van handelaars in de stadsambtenarij zien we meermaals terugkomen en zou een mogelijk reden zijn waarom naast het officie-archief ook de handelsarchieven in het stadsarchief terecht komen. In het geval van Frans de Pape ligt dat iets anders. Naast lakenkoopman handelt Frans ook in hop, specerijen, vellen, graan, tarwe en vee, de kenmerkende handelsproducten van de 16de eeuw. Helaas verging het Frans niet goed. Hij komt in de problemen, maakt schulden, de amman wordt aangesproken en de handelspapieren komen eerst in de consignatiekamer en later in het insolvente boedelsfonds terecht.

N. 1558.

De Directeurs van de generale Keijsertijche Indische compagnie,
 ordoneren aen hunnen cassier joan Baptist Cogels junior, te ontfangen
 van Mr Jan Carel Van Scharenborg *antw:*
 de Somme van tweehondert en vijftigh guldens Wissel gelt, voor
 het eerste pajement Synder actie vaneenduijsent guldens, in het
 Capitael vande Selve compagnie, op de conditien in het Octroy
 breeder Vermelt, Stellende quitantie hier onder, actum in
 Antwerpen derthien augusti Seventhien hondert drij en

twintigh

Jacomo de Breda

Ontfangen van *Meester Jan Carel*
Van Scharenborgh de
 Somme van tweehondert vijftigh guldens
 Wissel gelt voor het eerste pajement.

Pieter Broek

adij 28 Augustij 1723 *J. B. Cogels de Junie*

Jacques de Compere
Lodovic P. de Fournel

Solvt als boven het tweede Pajement
 December 1723 *J. B. Cogels de Junie*

Solvt als boven het derde Pajement 25 Septemb 1724
J. B. Cogels de Junie

Solvt d'ander helft van het derde Pajement als boven in Decemb 1725
J. B. Cogels de Junie

Een bijzonder rijke bron voor de studie van zeeverzekering is de boedel van Juan Henriquez. Zijn grootboeken dateren uit 1562-1563, bloeiperiode van de Antwerpse handel, en vormen het oudste deel van het insolvente boedelsfonds. Buiten met warenhandel (graan en stof) houdt Henriquez zich ook bezig met zeeverzekeringen: het verzekeren van scheepsvrachten tijdens de overtocht van het ene land naar het andere. Uit de grootboeken leren we dat Jan Henriquez contacten onderhoudt met alle aanzienlijke handelaars van zijn tijd, zowel nationaal

als internationaal. Hoe deze twee grootboeken in het archief terecht zijn gekomen is moeilijk te bepalen maar naar alle waarschijnlijkheid heeft de vroeg-tijdige dood van J. Henriquez een rol gespeeld.

Begin 17de eeuw vestigde de uit 's Hertogenbosch komende firma De Weert-Tholincx zich in Antwerpen. Aanvankelijk zijn het handelaars in laken en ondanks de moeilijke handelsvoorwaarden met het buitenland vanaf 1648 breidt de zaak zich voortdurend uit. Ze beginnen te handelen in zijde en lijnwaad en verven stoffen. Daarnaast houden ze

*Wisselboeken
Antwerpen*

Rekeninge voor Sr Joubert.
Compt par reste van de Rekeninge voorgaende Beginnings. 1656
De 11 septembere - De somme was g^l - 8 - 2 fl

Opmaekt in maij 1660.

	Verdolsch van fobur als van St Aldegonds -	1	4
<u>in 8re</u>	Vanis noot Gode van Quintis gearommidest.	4	0
	Vanis Cronichus van Solbes.	1	10
	Vanis herfnaegting van Subart van Lijck.	2	10
	Vanis contreschijtsel van Coris, van vanden ingel met de dochter van Veronica Jessoongemaecht -	3	0
	Vanis fusama van Langen post verdolsch -	1	10
<u>In december</u>	Vanis St Janb predicatius van Seibel met loest is verffert romacht van azur.	12	0
	Vanis St Antonis fantatius 2 fobur verdolsch 3 rinde loest	3	0
	Vanis manb tronis van van d'ijck op de pandel geplacht.	3	12
	Vanis vergroet met S ^r k. panstels -		
	Vanis vomit van paris op vanis nieldes dochter geplacht	12	0
	Vanis ouerfgebort -		
<u>in Junio 1661</u>	2 manb Cronichus van quintis gearommidest.	3	0
	Vanis St franciscus Arvonds, 2 fobur verdolsch in fessoongemaecht -	2	10
	<u>Conte fants. g^l</u>	<u>57</u>	<u>18</u>

Rekeningen van schilderijen en lijsten uit het handelsarchief Forchondt (1656-1661), (IB#1103).

Stalenboek van de firma De Wolf (18e eeuw), (IB#2297).

zich ook bezig met geldoperaties en de rente-verkoop. De leden van de firma zijn dus zowel handelaar als bankier. De handelsdocumenten lopen tot 1664, de firma trekt naar alle waarschijnlijk terug richting Nederland wanneer blijkt dat de handelsvoorwaarden in Antwerpen niet verbeteren.

Een van de aanzienlijkste handelshuizen uit de laatste decennia van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw is de familie Van Immerseel. Deze familie heeft sterke Spaanse banden en handelt in luxeproducten: zijde, laken, tapijten, kant, leder, boeken en schilderijen. Opvallend zijn de brieven die Jan van Immerseel in 1585 vanuit het bezette Antwerpen aan zijn vrouw in Dordrecht schrijft. De familie heeft handelscontacten tot in Indië, Mexico en Rusland. Voorts treedt zoon Chrysostomo in dienst van de Spaanse kroon en wordt belast met een aantal diplomatieke zendingen. Helaas blijft het elan niet duren. Omwille van het slecht beheer

van bedrijfsgelden en daaropvolgende rechtszaken komt Chrysostomo kort in de gevangenis terecht. Zijn adellijke titel helpt hem uit de cel. Toch blijven de moeilijkheden tot bij zijn dood duren.

De Antwerpse diamanthandel zorgt er mede voor dat de stad op de economische kaart blijft. Binnen het insolvente archieffonds vinden we heel wat archiefmateriaal van Antwerpse diamanthandelaars. Denken we dan aan de familie de Grootte-Herincx, familie Boon en eveneens de gezusters Reyms, hoewel deze laatste vooral bekend staan omwille van hun kanthandel, een andere topper van de Antwerpse economie. Dit is kenmerkend voor de handelaars van wie de boedels bewaard worden. Ze handelen in een combinatie van luxegoederen. De zussen Anna Philippina en Isabella Regina Reyms nemen de kanthandel van hun ouders over en laten de zaak opbloeien. Ze zijn een uitzondering in de handelwereld. Twee jonge vrouwen die een internationale

Brief van A. Comijn aan James Dormer vanuit Nieuwpoort (6 februari 1744), (IB#1667).

handelszaak uitbaten. Er worden in de loop van de jaren wel enkele vennootschappen aangegaan maar de drijvende kracht zijn de twee zussen. Beide overlijden zonder nazaten en hun handelsdocumenten komen in het stadsarchief terecht.

De familie Forchondt (de schrijfwijze durft variëren: Forchoudt, Forckhondt) valt in dezelfde categorie van handelaars die verscheidene luxeproducten verhandelen. In dit geval gaat het om kunstvoorwerpen en diamant. Deze van oorsprong Duitse familie komt zich in 1603 in Antwerpen vestigen, waar stamvader Melchior kunstmeubelen vervaardigt. Zijn zoon Guiliam treedt in vaders voetsporen en specialiseert zich in het maken van kostbare kabinetten in dure houtsoorten als ebben- en palisanderhout en telkens rijkelijk ingelegd met goud en ivoor, prachtig beschilderd en met rijke stoffen bekleed. Naast meubelen voert Guiliam ook schilderijen en tapisserieën uit. De kunsthandel brengt niet voldoende geld in het laatje en daarom wordt er ook

gehandeld in diamant, parels en juwelen. De zonen en dochters van Guiliam waren eveneens in de familiezaak actief. Verschillende onder hen trekken naar het buitenland waar ze een kantoor vestigen om de familiezaak te behartigen. In Wenen schopen Alexander en Guiliam junior (Guilielmo) het tot hofjuwelier van de keizer en in Cadiz vinden we Justo die nadien terug naar Antwerpen komt en het buitengoed Eksterlaar in Deurne verwerft.

Begin 18de eeuw wordt er naar de kolonies in Indië en China gevaren. Natuurlijk was er voor de 18de eeuw ook al koloniale handel maar die verloopt telkens via tussenkomst van Spaanse, Portugese, Italiaanse, Engelse naties. We denken hierbij aan de handelscompagnie 'Solvijns, De Wolf en compagnie' een vennootschap tussen de firma Solvijns en stadsrentmeester Jan Baptist De Wolf. De meeste Antwerpse kooplieden hebben aandelen in deze compagnie. Het huis Solvijns, De Wolf en Cie is een groots opgevatte handels- en rederijonderne-

Reclamedrukwerk voor een edelsteen 'Een extra groote schoone groene steen te koop wegende 560 grijn' (IB#2449).

ming die eigen schepen uitrust. Nadat blijkt dat De Wolf stadsgeld in zijn private onderneming investeert en het zo verliest keert het tij. De firma wordt bankroet verklaard.

De familie Meyers-Van de Werve is een van de laatste handelsfirma's die zich interesseert in de Spaanse koloniale handel. Ze heeft aandelen in onder andere de Aziatische Compagnie van Triëste en Fiume, in de tweede helft van de 18de eeuw gesticht en grotendeels gefinancierd met Antwerps kapitaal. Met de Compagnie van Triëste en Fiume valt een andere belangrijke naam uit onze handelsarchieven, die van Charles de Proli. Als succesvol kind van zijn tijd was de Proli een belangrijk Antwerps bankier met internationale allure en tevens industrieel. De Proli had inspraak in verschillende belangrijke ondernemingen uit de 18de eeuw. Zo is er dus de Aziatische compagnie van Triëste en Fiume en later de Keizerlijke Indische Compagnie. De Aziatische compagnie kent weinig succes als het gaat over ko-

loniale handel maar vergaart wel rijkdom uit het raffineren van suiker met de oprichting van een suikerraffinaderij in Triëste. Naast de Proli heeft ook de gekende Antwerpse drukkersfamilie Moretus grote sommen geld in de Aziatische compagnie geïnvesteerd. In 1781 wordt de Keizerlijke Indische Compagnie gesticht en zien we Charles de Proli na een jaar het hoofd worden van deze onderneming. We zeiden het al, de Proli heeft op vele gebieden een vinger in de pap. Zo ook in de Verzekeringkamer van James Dormer.

Dormer (1708-1758) is afkomstig uit het graafschap Southampton (UK) en gaat na zijn studies bij het Engelse handelshuis Porter te Brugge werken. Na kennis te hebben gemaakt met de Antwerpenaren De Pret en de Proli neemt James de taak op zich om naar Kanton (China) af te reizen. Bij terugkeer naar Antwerpen krijgt James Dormer heel wat lof van vooraanstaande Antwerpse kooplieden. Hij vestigt zich in de Scheldestad, waar hij tweemaal huwt

en zijn carrière verder uitbouwt. Naast handelaar in diamant (en eveneens porselein, kunstvoorwerpen, thee, tabak, suiker, gerst, huiden, wol, lijnwaad) en kostbare gesteenten kennen we Dormer vooral als bankier. Zijn grootste verdienste is de oprichting van de Keizerlijke en Koninklijke Verzekeringskamer te Antwerpen in 1754, waarin Charles de Proli ook een rol opnam. De vroegtijdige dood van Dormer in 1758 neemt de succesvolle onderneming de wind uit de zeilen. De zoon van James zet de zaken van zijn vader voort maar blijkt de handelsgeest en het talent van zijn vader te missen.

We hebben in voorgaand stuk nog een belangrijke Antwerpse handelaarsfamilie ten tonele gebracht: de familie de Pret met als voornaamste leden

Filips Lodewijk, Jacomo en Arnold. Met de handel in diamant (en andere luxeproducten) en hun aandelen in koloniale handelscompagnieën verwierven ze naamsbekendheid binnen de internationale handelswereld.

Het relaas hierboven mag een illustratie zijn van de intense verwevenheid van de Antwerpse handelsfamilies. In die sterke netwerkvorming ligt de basis van het grote succes van de families in zowel de handel als op het politieke (stads)toneel. Niet alleen bij handelaars maar ook bij kunstenaars, ambtenaren, geestelijken, ... is netwerkvorming cruciaal om succesvol te zijn. Eens opgenomen in een netwerk openen er deuren en opportuniteiten zijn legio. Het verwerven van bekendheid en faam versterkt de

Ontvangen handelsdocumenten van het handelshuis De Brier-Van den Berghe-De Lannoy, van correspondenten Gerard de Witte en Adrian Jan Winters (IB#2138).

Verkoop van kant door Helena Huttenis, onderdeel van de handelscorrespondentie van het Huis Reyns (1728-1734), (IB#1853).

eigen positie binnen het netwerk. Het is dan ook belangrijk om je rijkdom in de verf te zetten. Dat kan door zich te vestigen in prachtige huizen, het hebben van een buitengoed (hof van plaisantie) of het vergaren van een adellijke titel. Het opnemen van een positie binnen de hoge stadsambtenarij is een manier om je rijkdom te etaleren en brengt opnieuw het nodige prestige met zich mee. In tegenstelling tot vandaag wordt van hoge functionarissen verwacht dat ze eigen kapitaal aanwenden wanneer er zich tekorten in hun ambtskas voordoen. Maar wie hoog vliegt, kan diep vallen. Een kleine misstap heeft grote gevolgen. Geruchten over de onmacht om schulden terug te betalen waren voldoende om de kredietwaardigheid en de geloofwaardigheid van een handelaar te schenden en een zaak voor de amman op te starten. Dwalingen van bepaalde familieleden worden angstvallig verborgen gehouden en getracht zo snel mogelijk en zo stil mogelijk op te lossen. Reputatie en familie eer zijn een enorm belangrijk goed. (Van Colen) Dit gezegd zijnde: het archief van de Insolvente Boedelskamer geeft niet alleen onderzoeksmogelijkheden tot economisch

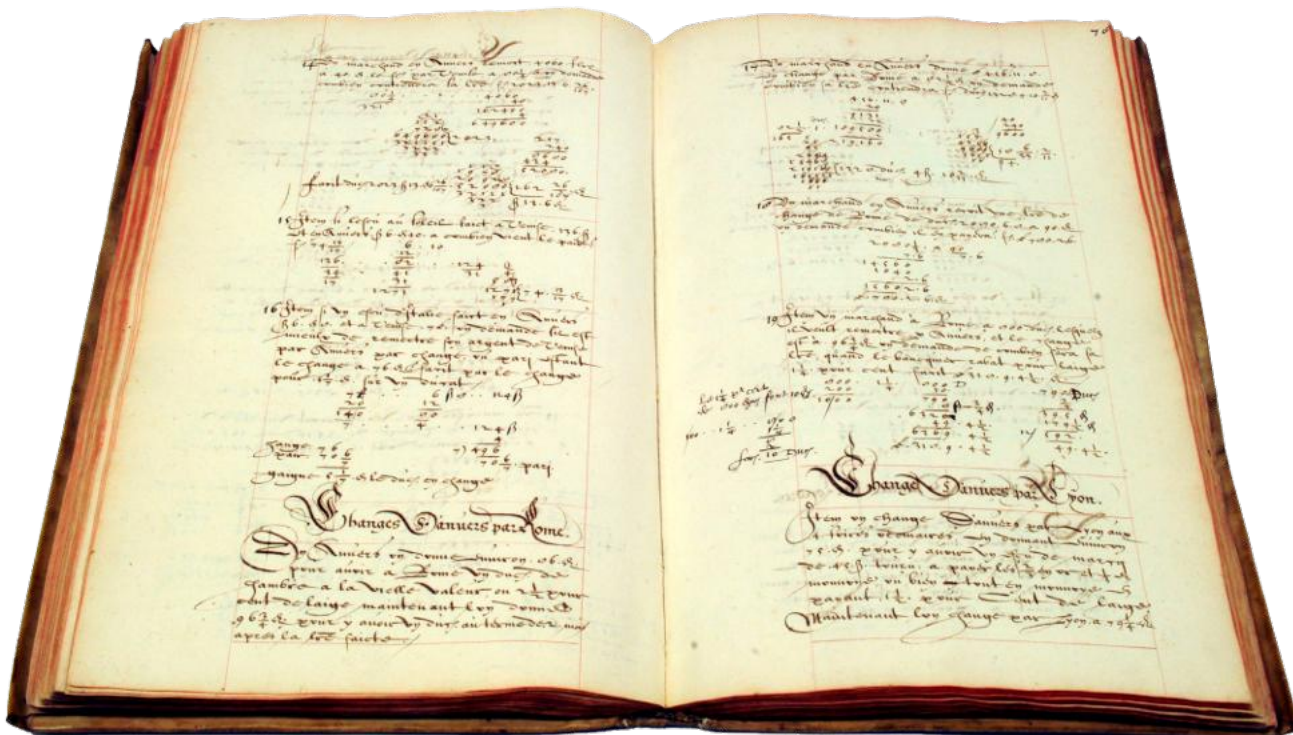
onderzoek maar ook tot onderzoek inzake mentaliteitsgeschiedenis en sociale geschiedenis.

De inhoud van een handelsarchief/boedel

Waaruit is een handelsarchief opgebouwd? We hebben binnen het fonds 153 handelsarchieven maar ze zijn niet allemaal even groot of compleet. Van enkele handelaars hebben we slechts een gering aantal documenten overgeleverd gekregen. Soms is het een heel gepuzzel om na te gaan van wie de documenten afkomstig zijn. Neem bijvoorbeeld de aangehaalde boedel van Juan Henriquez. We hebben slechts twee anonieme grootboeken bewaard. Op de kaft of rug staat niet vermeld aan wie de registers toebehoren. Het is pas na een grondig doornemen van de inhoud dat een naam naar voren werd geschoven. Van een vijftal boedels kunnen we niet achterhalen aan wie ze hebben toebehoord. Naast kleine archiefjes zijn er ook de heel erg omvangrijke boedels met naast de benodigde handelsdocumenten een enorme schat aan familiedocumenten en huishoudarchieven.

'Descriptio arithmetica data per magistrum Miertmans Antverpiensem Anno 1677', in het bezit van Joannes Anthonis Spruijt (1679), (IB#2454).

Livre d'arithmetique (1587): rekenboek geschreven door Michiel Coignet, mathematicus en ingenieur in dienst van aartshertog Albrecht (IB#2964).

Elk handelsarchief bevat een mix van handelsregisters en -briefwisseling. In de meeste boedels vinden we journalen, grootboeken, memorialen, rekeningboeken, facturenboeken en kasboeken terug. Daarnaast zijn er de handelsbrieven. In de brievenkopijboeken worden dubbels bewaard van brieven die door de handelaar geschreven worden aan zijn vertegenwoordigers, vennoten en andere voor de handels belangrijke personen. De brieven die de handelaar op zijn beurt ontvangt worden ook bewaard. Op initiatief van stadsarchivaris Van den Nieuwenhuyzen zijn de brieven van de andere documenten gescheiden en alfabetisch geklasseerd op naam van de briefschrijver. Er worden lijsten van correspondenten gecreëerd alsook een overzicht van de plaatsen van verzending en de periode van correspondentie.

In de literatuur staat te lezen dat aan het einde van de 17de en in de loop van de 18de eeuw het gebruik van staalkaarten een veel gehanteerde techniek werd. In enkele gevallen bevinden er zich in de archieven staalkaarten die door de handelaars en vertegenwoordigers werden gebruikt. Zo vinden we in de boedel van de familie Reyns voorbeelden van het kantwerk dat de zusters verhandelen en bij de families De Brier- Van den Berghe- De Lannoy zijn er ook stalen aanwezig. In een register van de firma De Wolf treffen we monsters van stoffen, in kleine repels opgeplakt.

Andere in de literatuur aangehaalde handel technische documenten vinden we ook terug. Denk hierbij aan wisselbrieven, assignaties, schuldbekentenissen en dubbele boekhouding.

Erg uniek is het koopmansleerboek (IB#142) dat binnen de boedel van de firma Van Colen-De Groote zit. Denucé heeft een boek gewijd aan dit bijzondere archiefdocument.

Alle voorgenoemde handelsdocumenten zijn uiterst interessant voor de studie van de handelstechniek, de economische tendensen, de handelsnetwerken en nog vele andere aan handel gerelateerde studies. Maar de handelsarchieven bewaard in de insolvente boedelskamer bevatten ook een schat aan informatie voor on-

derzoekers die andere velden bestuderen, denk maar aan de sociale en mentaliteitsgeschiedenis. De archieven bevatten immers ook documenten van een meer persoonlijke aard, zoals briefwisseling, testamenten, aankoopakten van huizen, huishoudboekjes en -rekeningen, rekeningen van apothekers, chirurgijns, voor de aankoop van voedsel, voor koetsen en paarden, voor werkzaamheden aan huizen. Ook zitten er documenten in met betrekking tot huishuren, belastingen, huurgelden. Veelal zien we ook processtukken opduiken.

Terecht insolvent?

Van een aantal handelaars wiens archieven in het fonds bewaard worden, is geweten dat ze in de loop van hun carrière met de amman in aanraking kwamen. In de meeste gevallen worden de handelsdocumenten aangeslagen tot de schuldenaars werden uitbetaald, daarna krijgt de handelaar zijn documenten terug en wordt de handel verdergezet. Hieronder volgen een aantal van zulke gevallen.

Balthazar Andrea (van het huis Andrea, de Moucheron en Perez de Baron) is geboren op 14 januari 1577 in Sevilla en behoort tot een van de voornaamste Spaans-Vlaamse firma's. Zijn vader Jeronimo en diens compagnon houden zich bezig met de uitrusting van schepen in Zeeland en met de vroege Hollandse Oost-Indische zeevaart. Balthazar drijft handel in diamanten en houdt zich eveneens bezig met scheepsverzekeringen. In 1622 verandert alles wanneer blijkt dat Balthazar zijn schulden niet langer kon betalen. Hij wordt gevangen gezet in het Steen. Zijn vrouw lost de schulden van haar man af en nadien wordt er van Balthazar Andrea niets meer gehoord. In de consignatiekamer die Verachter in zijn onuitgegeven inventaris vernoemt, vinden we de naam van Balthazar Andrea genoteerd.

We hebben het huis Van Immerseel eerder al vermeld. De handelsarchieven van de familie van Immerseel en de familie Clarisse zaten oorspronkelijk erg met elkaar vermengd, geeft Jan Denucé mee in het artikel over deze familie in het Antwerps Archiefblad. Waarom is onduidelijk. De koopmansfamilie Van Immerseel wordt hoofdzakelijk vertegenwoordigd door vader Jan en diens zonen

alicuacion a como sale la libra de coch
 En Embaxes es l'anda comprado En seny^a
 los precios abaxo declarados sin seguro a
 poco mas o mis

Cochinilla a 40# @ En seny^alla

By baril contiont 60 a 40#	90V
po: ront rotajo et baril, et faq	0950
po: droit d'Almo: a 10 po: ront	9V
po: droit botif ^a pois et multes	
monis desponds	0206
po: apoteve et charge de s ^t l'huar	0204
po: promijon de l'achapone et	
multes desponds	20

1020400

Soy 273# que apresuis a
 106 q po: # font ———— £ 120. 12 —
 po: fret de seny^a a Zolander — £ 1. 0 —
 po: droit de dentier et s^t l'huar
 Zolander ———— £ 2 —
 po: droit de dentier et s^t l'huar
 ront rotajo, garboure et multes
 monis desponds ———— £ 5 —

£ 129 — 11

Soy 129 e de pros que rontent 60 de coch^a que
 a rairoy de 24 1/2# po: d'ont a montre la e
 a 17/6 q

440# @ mont	£ 17. 6
441#	£ 17. 11
442# @	£ 10. 4
443#	£ 10. 9
444#	£ 19. 2
445#	£ 19. 7
446#	£ 1
447#	£ 1. 0. 5
448#	£ 1. 0. 10
449#	£ 1. 3. 3
450#	£ 1. 1. 0
51#	£ 1. 2. 1
52#	£ 1. 2. 6
53#	£ 1. 2. 11
54#	£ 1. 3. 4
55#	£ 1. 3. 9
56#	£ 1. 4. 2
57#	£ 1. 4. 7
58#	£ 1. 5. 5
59#	£ 1. 5. 5
60#	£ 1. 5. 11

[Handwritten scribbles and signatures]

Chrysostomo en Willem (Guillermo). Ze handelen voornamelijk in zijden lakens en daarnaast in Kortrijks laken, Oudenaardse tapijten, kant, Havana leder, boeken en schilderijen. Terwijl Jan in Antwerpen de zaken behartigt, trekt zoon Chrysostomo naar Sevilla om daar een handelskantoor te openen. Tot Willem naar Sevilla afreist en er de zaken overneemt. Willem schopt het echter tot vertrouwing van de Spaanse vorst, die hem met diplomatische missies belast. Lang mag het succes niet duren. Willem sterft jong en laat behoorlijk wat schulden na, wat de firma Van Immerseel's verval alleen maar versnelt. De zaken gaan zo slecht dat Chrysostomo met een berg aan schulden op zijn naam, gevangen wordt gezet in Sevilla. Ondertussen worden in Antwerpen zijn huis aan de Keizerstraat, zijn meubelen en goederen verkocht om de schulden te kunnen aflossen. Chrysostomo komt uiteindelijk vrij maar tot aan zijn dood in 1652 blijven de moeilijkheden hem achtervolgen.

Ook Gerard Gramaye, financier en rentmeester-generaal van Antwerpen komt met de amman in aanraking. Gramaye, heer van 's Gravenwezel, handelaar in kostbare gesteenten en financier van de koning, de staat en de adel maakt vooral naam als de man van de loterijen. Hij brengt via de loterijen heel wat geld in de kas voor de koning. Gerard Gramaye bekleedt verschillende officiële ambten van financiële aard. Tot driemaal toe worden de boeken en papieren van Gramaye aangeslagen (1568-1569, 1571 en 1580) en in de loop van zijn carrière raakt hij in meerdere processen verwickeld. Toch kan dit hem niet tegenhouden om telkens zijn zaken met succes verder te zetten.

De 17de-eeuwse Frans Van der Heyden, koopman in leder, huiden maar voornamelijk papier, heeft vele Antwerpse drukkers als klant. De drukste handel voert Van der Heyden met de Compagnie van Immerseel (niet te verwarren met de familie Van Immerseel hierboven besproken). Met de Compagnie geraakt Van der Heyden in een langdurig proces verwickeld, dat hij in 1625 verliest. Zijn boedel wordt deels aangeslagen en het bankroet van zijn handelszaak volgt.

De handelsdocumenten van Matheus en Jan De Pester zijn ook in de archieven bewaard. Vader Matheus, factuur in Leuvense bieren bekleedt het ambt

van biersteker van de stad en van opperdeken van de gilde van de Jonge Voetboog. Na het overlijden van zijn vader neemt Jan De Pester de officiële ambten over en ook hij handelt in Leuvense bier. Bij zijn overlijden in 1750 laat hij een vrouw en kinderen in geldnood achter. Om de schulden van haar man te kunnen aflossen, vraagt de weduwe de toestemming tot openbare verkoop van de overgebleven goederen op de Vrijdagmarkt. Het is door de tussenkomst van de amman in die verkoop dat de handelspapieren van De Pester naar alle waarschijnlijkheid bij de stad zijn aangeland.

Over de handel en wandel van Jan Baptist De Wolf is eerder al gesproken. Als rentmeester van de stad heeft lakenkoopman Jan Baptist een belangrijke positie te pakken. Het huis de Wolf handelt in lakens en bezat een grote winkel op de Meir waar gemaakte stoffen verkocht worden. In 1755 neemt Jan Baptist de leiding en breidt internationaal uit. Hij verwerft de positie van rentmeester. De zaken gaan schitterend tot 1789 wanneer de zaken een noodlottige wending nemen. Jan Baptist speculeert in zijn private onderneming met stadsgelden. Om een eventueel bankroet te voorkomen trekt Jan Baptist zich uit de zaak terug maar tevergeefs. De boedel van de Wolf wordt door Verachter in zijn oplijsting vermeldt maar afzonderlijk van de consignatiekamer.

Ten slotte

We hebben u meegenomen op een korte wandeling doorheen de geschiedenis en de inhoud van de handelsarchieven verenigd in de Insolvente Boedelskamer. Om de waarde van het fonds kracht bij te zetten, kwam Denucé in de eerste helft van de 20ste eeuw met een lonkende benaming. Hij zette de deuren naar de Insolvente Boedelskamer en de aanwezige schatten wijd open. Vandaag de dag weten we dat de kamer als archiefvormende instantie of archiefruimte nooit heeft bestaan maar de inhoud is onveranderd. De schatten zijn er nog, goed bewaard in stevige zuurvrije dozen. Menig onderzoeker heeft studie gedaan maar de mogelijkheden zijn legio. We hopen dat in de toekomst meer onderzoekers de weg vinden en helpen om via de archieven nog meer geheimen van het (handels)verleden bloot te leggen.

TRAITÉ :

sur
Le Cours des Monoyes
maniere de tenir les LA Ecritures
& de la
façon de Changer

de presque toutes les Villes d'Europe
connuës dans le Commerce

Ainsi que des Operations en Change

& quelques Exemples d'Arbitrages simples
& composés.

Par B. D. D. Londres 1750

François M. S. Mols.

Bijlagen:

- Bronnen en literatuurlijst
- Chronologisch overzicht van de handelaars

Bronnen en literatuurlijst

Gebruikte bronnen

Felixarchief, stadsarchief Antwerpen, MA#36/6 en MA#36/20-22.

Felixarchief, stadsarchief Antwerpen, IR#3.

Felixarchief, stadsarchief Antwerpen, 100#2421.

Felixarchief, stadsarchief Antwerpen, 2217#1221.

Felixarchief, stadsarchief Antwerpen, MA#60371.

Felixarchief, stadsarchief Antwerpen, verschillende nummers uit het fonds insolvente boedels (IB#) en insolvente boedels-supplement (IB-SUPL#).

Publicaties

Antwerpsch archievenblad, Antwerpen, 1864-1934, jaargang 1927-1932.

Archief Insolvente Boedelskamer, UNESCO register wereldgebeugen. Brochure verkrijgbaar via www.felixarchief.antwerpen.be

BRULEZ W., De handel, en: *Antwerpen in de XVIe eeuw*, Antwerpen, 1975, p. 109-142.

DEGUELDRE G. Antwerpen en zijn archivarissen, in: MARECHAL G. ed., *Een kompas met vele streken: studies over Antwerpen, scheepvaart en archivistiek, aangeboden aan Dr. Gustaaf Asaert ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag*, Antwerpen, 1994, p. 74-82.

DEGRYSE K. y EVERAERT J., De handel, en: *Antwerpen in de XVIIe eeuw*, Antwerpen, 1989, p. 111-129.

DENUCÉ J., Archives commerciales privées : le fonds des faillites à Anvers, in: *Annales d'histoire économique et sociale*, 4 (1932), 16, p. 372-377.

DOESSELAERE E., *Archiefvormer, bewaarplaats of constructie? Een onderzoek naar de context van de Antwerpse Insolvente Boedelskamer*, Brussel, 2011. (Unpublished master thesis)

DOESSELAERE E., Op het verkeerde been gezet: een onderzoek naar de context van de Insolvente Boedelskamer, en: *HistoriANT, jaarboek voor Antwerpse geschiedenis*, Gent, 2013, p. 47-74.

LAENENS Ch., *De geschiedenis van het Antwerps gerecht*, Amberes, 1953, p. 256-319.

MAES L. Th., *Vijf eeuwen stedelijke strafrecht*, Antwerpen en 's Gravenhage, 1947, p. 41-68.

MICHELSEN L., De handel, en: *Antwerpen in de XVIIIe eeuw*, Antwerpen, 1952, p. 94-122.

MOLL G., *De Desolate boedelskamer te Amsterdam. Bijdrage tot de kennis van het Oud-Hollandsch Failliten-recht*, Amsterdam, 1879.

NYS Ch., *Les archives d'Anvers et l'inventaire de ce dépôt*, Antwerpen, 1852.

PRIMS Fl., *Het Antwerpsche stadsarchief en zijn inventoriëring: eerste handleiding ter benutting onzer archieven*, Baasrode, 1926.

PRIMS Fl., *Levensbericht van J.-B. Denucé (1878-1944)*, Gent, 1944.

PRIMS Fl., *Rechterlijk Antwerpen in de Middeleeuwen: de rechterlijke instellingen*, Mechelen, 1936, p. 18-183.

VAN DEN NIEUWENHUIZEN J., *Beknopte inventaris van de Insolvente Boedelskamer in het Stadsarchief van Antwerpen*, Antwerpen, 1998.

VAN DEN NIEUWENHUIZEN J., Bestuursinstellingen van de stad Antwerpen (12e eeuw-1795), en: VAN UYTVEN R., BRUNEEL C. y COPPENS H., *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*, Brussel, 2000, p. 462-510.

VERACHTER F., *Inventaire des anciens chartes et privilèges et autres documents conservés aux archives de la ville d'Anvers 1193-1856*, Antwerpen 1860.

Verslag over het bestuur en den zakenoestand der stad Antwerpen, dienstjaar 1899, Antwerpen, 1900.

WASTIELS A., *Juan Henriquez, makelaar in zeeverzekeringen te Antwerpen (1562-1563)*, Gent, 1967. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

Voor wie verder wil lezen: publicaties gebaseerd op archiefdocumenten uit het fonds 'handelsarchieven samengebracht in de insolvente boedelskamer'

BAETENS R., Een Antwerps handelshuis uit de XVIIe eeuw. De firma Van Colen, en: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 73e jg. 1960, p. 198-214.

BAETENS R., *De nazomer van Antwerpens welvaart: de diaspora en het handelshuis De Grootte tijdens de eerste helft der 17e eeuw*, Brussel, 1976.

COPPENS H., Un cahier de dessins-dentelles, daté de 1750 et son context commercial, d'après les archives d'une famille de fabricants anversois les Reyns, en: *Bulletin van de Koninklijke musea voor kunst en geschiedenis*, 53 (1982), p. 49-72.

CUYPERS J., *Geeraerd Gramaye. Sociaal-ekonomische studie van een Antwerpse persoonlijkheid uit de tweede helft der XVIe eeuw (ca. 1525- 1582)*, Gent, 1948. (licentiaatsverhandeling)

DENUCÉ J., *Kunstuitvoer in de 17e eeuw te Antwerpen. De familie Forchoudt*, Antwerpen, 1930.

DENUCÉ J., *Inventaire des Affaitadi, banquiers italiens à Anvers, de l'année 1568*, Antwerpen, 1934.

DENUCÉ J., *Koopmansleerboeken van de XVIe en XVIIe eeuwen in handschrift*, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1941.

DENUCÉ J., *Italiaanse koopmansgeslachten te Antwerpen in de XVIe-XVIIIe eeuwen*, Mechelen, 1934.

DENUCÉ J., *Na Peter Pauwel Rubens: documenten uit de kunsthandel te Antwerpen in de XVIIe eeuw van Mattijs Musson*, Antwerpen, 1949.

DUVERGER E., Nieuwe gegevens betreffende de kunsthandel van Mattijs Musson en Maria Fourmenois te Antwerpen tussen 1633 en 1681, en: *Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis*, XXI 1969, p. 68-198.

EVERAERT J., *De internationale en koloniale handel der Vlaamse firma's te Cadix, 1670-1700*, Brugge, 1973.

HEEREN M., Anna en Isabella Reyns 'coopvrouw in cante' te Antwerpen in de 18e eeuw, en: *Spiegel Historiae*, 2e jg. 1967, p. 426-435.

HOUTMAN-DE SMEDT H., *Charles Proli, Antwerps zakenman en bankier 1723-1786. Een biografische en bedrijfshistorische studie*, Brussel, 1983.

MEES K., 'Aen Jan van Immerseele, eersaem coopman binnen de haven tot Antwerpen'. *Een economisch en sociaal beeld van een handelsgeneratie (1580-1621)*, Leuven, 1982. (Licentiaatsverhandeling)

MEEL E., *De firma James Dormer tussen traditie en vernieuwing: een Englishman abroad in het achttiende-eeuwse handelskapitalisme te Antwerpen*, Leuven, 1986. (Doctoraatsverhandeling)

PEETERS A., *Vermogensopbouw en materiële leefwereld van de Nederlandse koopman tijdens de 17e eeuw. De familie vanden Gevel*, Leuven, 1990. (Licentiaatsverhandeling)

SCHLUGLEIT D., Kant- en diamanthandel der Jwen Reyns te Antwerpen in de XVIIIe eeuw, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, derde reeks, jg. III 1951, p. 167-176.

SOLY H., De brouwerijonderneming van Gilbert van Schoonbeke (1552-1562), in: *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, jg. XLVI 1968, pp. 337-392 y p. 1166-1204.

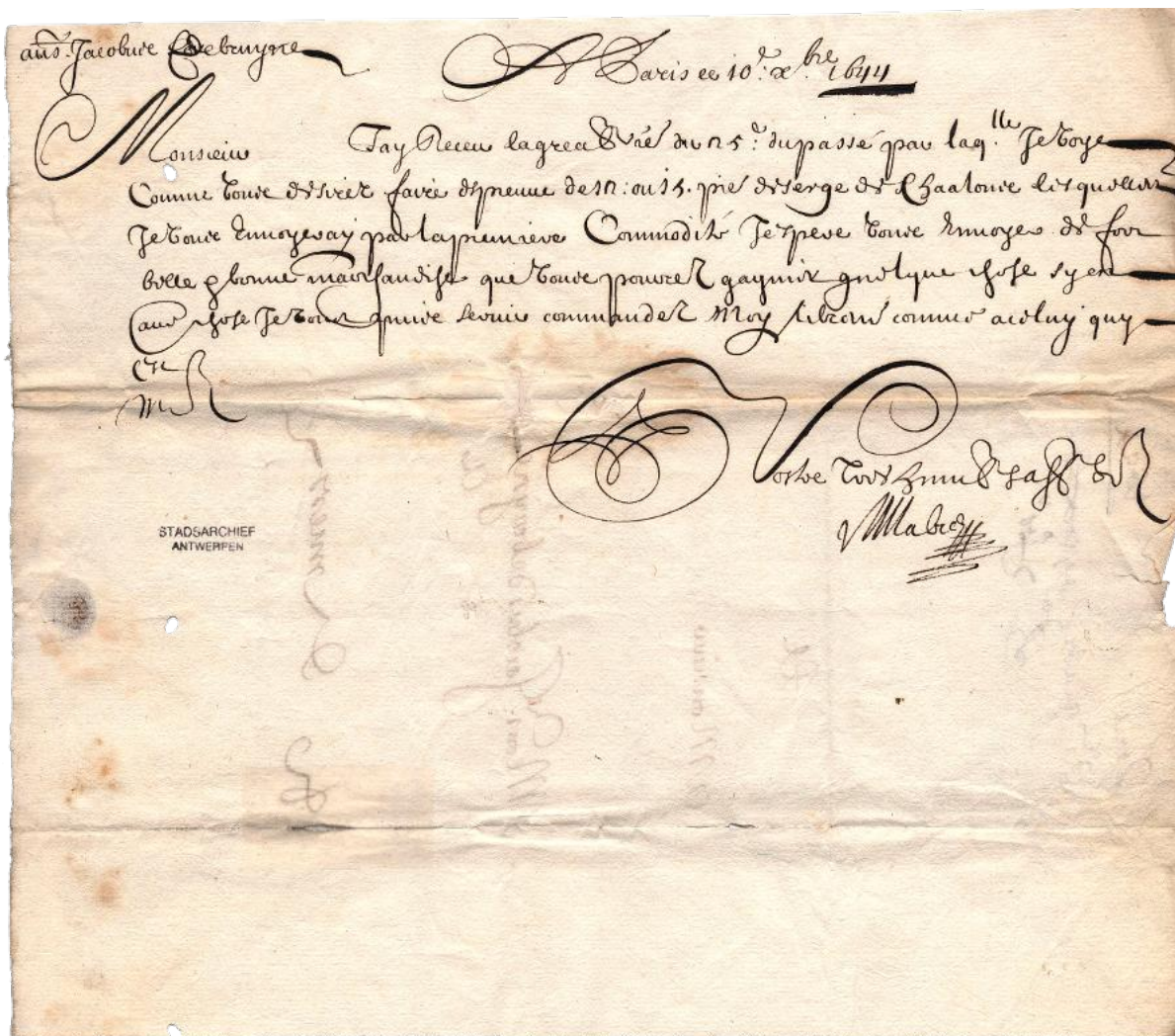
SOLY H., *Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16e eeuw. De stedenbouwkundige en industriële ondernemingen van Gilbert van Schoonbeke*, Brussel, 1977.

STOLS E., *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld, 1598-1648*, Brussel, 1971. (Familie Clarisse en Van Immerseel, families Wallis en Du Jon)

TEURLINGS H., *De handelsfirma Borrekens (1642-1662)*, Gent. (Licentiaatsverhandeling)

VAN DEN BROECK S., *De strijd om continuïteit. Een bijdrage tot de studie naar het 'maatschappelijke vermogen' van een adellijke familie aan de hand van de correspondentie van Balthazar de Proli en Marie-Jeanne von Clotz*, Leuven, 2004. (Licentiaatsverhandeling)

VAN LAERHOVEN J., De kanthandel te Antwerpen in de 18e eeuw: de firma Van Lidt de Jeude, en: *Bijdragen tot de geschiedenis*, 54e jg 1971, p. 173-190.

Briefwisseling van het handelshuis de Bruyne met correspondenten Pierre Mabre en Pieter Macaré (1651-1653), (IB#839).

Chronologisch overzicht van alle handelaars

De Pape, 1524-1573: IB#770-787 en IB-SUPL#17-18. Lakenverkoper en collecteur van de wijnaccijns (vanaf 1556) en handelaar in hop, specerijen, huiden, graan en vee.

Jozine Laureyssen, 1538-1542: IB#2836. Grond- en huiseigenares.

Pieter van der Molen, 1538-1544: IB#2898. Koopman in specerijen en stoffen.

Pauwel Luydinx, 1538-1592: IB#2407-2415. Als bouwmeester betrokken bij de heropbouw van het stadhuis en de bouw van de Beurs. Daarnaast was hij deken van de Oude Handboog.

Spruyt, 1538-1725: IB#891-935, IB-SUPL#19-21, 26-29, 68, 127-129, 131-1932. Van deze familie vinden we enkel archieven over het goederenbeheer, geen handelsarchieven.

Gilbert Van Schoonbeke, 1548-1602: IB#2968-3021. Bekend ingenieur en architect die verantwoordelijk is voor vele veranderingen binnen de stad Antwerpen, denk hierbij aan de Nieuwstad en de inrichting van verschillende straten en pleinen. Houdt zich ook bezig met commerciële activiteiten zoals bevoorrading van het leger met voedingswaar en textielproducten. Deze laatste brengen hem in de problemen.

Michiel Coignet, 1549-1623: IB#2964. Wiskundige, wetenschapper en literair actief. We bewaren zijn rekenboek.

Jan de Ridder, 1555-1576: IB#2923. Bakker.

De Bruyne, 1557-1579 en 1644-1676: IB#788-887. Het gaat om archiefdocumenten van twee leden van de familie De Bruyne. Enerzijds Daniël, klerk, actief in de Antwerpse loterijen en collecteur van de wijnaccijns. Anderzijds Jacob, boekhouder, handelaar in laken, stof, bont, wijn, kant, tapijt, specerijen en papier.

Wissels van Jacop de Raedt Raet 1650 gemaakt te Antwerpen		Wissels gemaakt op Antwerpen - Credit -	
13	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
14	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
15	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
16	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
17	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
18	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
19	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
20	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
21	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
22	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
23	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
24	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
25	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
26	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
27	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
28	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
29	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
30	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
31	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
32	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
33	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
34	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
35	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
36	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
37	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
38	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
39	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
40	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
41	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
42	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
43	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
44	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
45	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
46	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
47	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
48	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
49	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
50	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
51	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
52	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
53	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
54	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
55	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
56	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
57	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
58	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
59	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
60	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
61	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
62	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
63	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
64	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
65	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
66	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
67	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
68	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
69	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
70	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
71	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
72	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
73	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
74	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
75	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
76	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
77	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
78	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
79	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
80	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
81	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
82	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
83	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
84	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
85	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
86	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
87	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
88	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
89	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
90	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
91	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
92	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
93	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
94	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
95	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
96	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
97	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
98	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
99	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	
100	1000 f. 10 s. 10 d. als 'beendes' als 'Faguis' Martijn	2626-10	

Overzicht van wissels van Jacop de Raedt/Raet (1650) , (IB#2389).

Gerard Gramaye, 1561-1582, IB#766-769. Handelaar, tesorier en rentmeester-generaal van Antwerpen. Actief in aan- en verkoop van onroerend goed en vooral bekend van de loterijen.

Juan Henriquez, 1562-1563: IB#2314-2315. Zeeverzekeringen.

Antonio Del Rio, 1563-1578: IB#2390. Heer van Cleydael (Aartselaar) en tesorier-generaal van de aangeslagen goederen onder Philips II. De archiefdocumenten hebben betrekking op het kasteel van Cleydael.

Familie Clarisse, 1565-1682: IB#230-247. Handelaars in sajtgaren, gekamde wol/borat, suiker, zijde stoffen, Brusselse wandtapijten.

Adriaenssens, 1566-1724: IB#2960.

Moriel, 1567-1568: IB#2899. Neven Jehan en Mathieu, handelaars in stoffen en koloniale waren.

Huis Affaitadi, 1567-1568 en 1633-1695: IB#1578-1595, IB#3030 en IB-SUPL#61. Oud adellijk geslacht uit Cremona. Rechthebbers op de alleenverkoop van specerijen en gekende bankiers. Hun nazaten werden ladedellieden met eigendommen te Lier en omgeving.

Familie Van Immerseel, 1574-1653: IB#248-291 en IB-SUPL#121. Handel in linnen, Baltisch graan, potassen, indigo, Braziliaans hout en aluin.

Criecke, 1578-1580: IB#2810. Stoffenhandelaar.

Families Wallis en du Jon, 1578-1656: IB#733-765 en IB-SUPL#66. Thomas Wallis een Schots edelman vestigt zich te Antwerpen waar hij handelt in laken en verfstoffen alsook in Schotse zalm. Hij behartigt de zaken van verschillende adellijke families. Zijn dochter huwt Paul du Jon, handelaar in lijnwaad en diamanten.

Peter Janssen-Houbraken, 1582-1595: IB#2956.

Familie van der Schelstraten, 1584-1714: IB#1522-1545 en IB-SUPL#1. Zijdehandelaars. En binnen de familie vinden we ook Emmanuel van der Schelstraeten, kanunnik en later bibliothecaris van het Vaticaan.

Jacob Wellens, 1592-1618: IB#2416-2420. Koopman in leder en huiden.

Frans van der Heyden, 1592-1627: IB#888-890. Handelaar in papier, leder en vellen.

Lenaert Rogghe, 1594-1616: IB#2924. Lijnwaadhandelaar.

Balthasar Andrea de Moucheron en Perez de Baron, 1594-1622: IB#1-8. Diamanhandelaar.

Goyart Janssen, 1595-1607: IB#2830. Lakenverkoper.

Huis Boussemart, 1599-1677: IB#1390-1399. Kunsthandel.

Jan Spannenborch en Catelyne van Hontsum, 1600: IB#2927.

Jan Baptist Vrients, 1600-1615: IB#2936-2938. Boekhandelaar.

Families van den Gevel, Van Ophoven en van Ems, 1602-1700: IB#936-1032, IB-SUPL#23-23, 67, 77. Lijnwaadhandel.

Familie Le Candèle, 1606-1740: IB#1400-1521 en IB-SUPL#6-8. Stoffen en kunsttapijt handelaars.

Families van Colen, de Groote en Hureau, 1606-1771: IB#11-132. Handel in wol, kant, lijnwaad en boeken.

Henrick van Nieuwenhuysen, 1610: IB#2900. Bereid en verfboek.

Jacques Cekouheer en Abraham de Hu, 1611-1614: IB#2805. Textielhandelaars.

Firma de Weer-Tholincx, 1611-1664: IB#1560-1576. Zijde, lijnwaad, Spaanse wol en indigo. Ook betrokkenheid in geldoperaties.

Firma Forchondt, 1611-1711: IB#1033-1255, IB-SUPL#24-25, 40-52 en 95. Handel in juwelen, kunstvoorwerpen, diamant, wol, huiden, kant en brandewijn.

Reyns, 1612-1772: IB#1822-1860. Vrouwelijke handelaars in kant en diamant.

Familie Borrekens, 1614-1710: IB#1256-1389. Lijnwaad, wijn en wolgaren.

Diego Pardo, 1615-1620: IB#2908. Tapijtkoopman.

Jacques Aertssen, 1616-1652: IB#2796-1798. Textielhandel.

Jan van der Bequen, 1616-1655: IB#2378-2388, IB-SUPL#2 en 9. Handel in graan en textiel.

Jan Hermans, 1617-1669: IB#1546-1549. Koopman in specerijen, stoffen, saaien, passementswerken en katoen.

Economisch archief van de familie de Pret, 1617-1862: IB#2456-2718. Handelaars in vele zaken, waaronder diamant, wijn en textiel. Stichters van de Generale Indische Compagnie, opgenomen in de adel en eveneens houders van verschillende stadsambten.

Reeks 'Handelsdocumenten', 1617-18de eeuw: IB#2446-2455.

Godgaf Verhulst, 1618-1650: IB#2263-2264. Drukker en boekhandelaar.

Onbekende handelaars, 1618-1751: IB#2948-2952.

Jan van Keyssel, 1620-1639: IB#2376-2377.

Gillis Meulenberghs, 1620-1686: IB#2893-2897. Papierhandelaar, kruidenier, glazenmaker en glazenlapper.

Familie de Groote-Herincx, 1621-1736: IB#133-229. Uitvoer Vlaams textiel en invoer zuiderse specerijen.

Familie de Wannemaecker, 1622-1716: IB#2395-2397. Stofhandelaars en apothekers.

Peter Fabry, 1623-1633: IB#1577. Oudkleerkoper.

Familie Musson-de Wael, 1624-1723: IB#292-732 en IB-SUPL#15. Kunstvoorwerpen, ebbenhout, meubels en spiegels.

Alexander Lemmens, 1626-1627: IB#2840. Oudkleerkoper.

Thomas de Sampayo, 1626-1666: IB#2783-2795. Kashouder van de algemene betaaldienst van het Spaanse leger.

Nikolaas Passavant, 1631-1634: IB#2421-2424.

Van Mol, 1634-1648: IB#2430-2432. Schrijnwerker en houtkoopman.

Hendrik Bertels, 1634-1676: IB#2398-2401. Specerijenhandelaar. Weggevlucht na plegen van een moord.

Familie Boon, 1634-1678: IB#2273-2287, IB-SUPL#84, 86-87, 89-90. Visverkopers, juweliers, handelaars in diamant, prenten en landkaarten.

Jan van der Essche, 1635-1670: IB#2817.

Stroobant, 1640-1654: IB#2930. Handel in juwelen en diamant.

Jonker Jacobus de Raet, 1640-1655: IB#2389.

De Brier, 1643-1679: IB#1861, 1864-1865, 1870-1875, 1879, 1888, 1913-1915, 2255, 2257-2262 en 2196-2218. Stoffen en garen.

Onbekend handelaar, 1644-1789: IB#3036.

Familie van Cantelbeeck, 1645-1670: IB#2373-2375. Handel in textiel, eetwaren en kunstvoorwerpen.

Dirk Crebbers, 1648-1659: IB#2809.

Wauters, Thisius, Cockx en de Wael, 1648-1724: IB#2391-2394. Tapijthandel.

Families Casens, De Coene, Kaderaeck, Frederickx, Heylinck, Van Haelen, De Negrone, Scheimacher, Verssen, 16-18de eeuw: IB#3037.

Abraham Verdonck, 1657: IB#2935. Lakenhandel.

De Cantelroy, 1657: IB#2947.

Onbekend handelaar, 1657-1660: IB#3035. Specerijhandel.

J. en W. Bosschaert, 1659-1800: IB#3032-3034.

Jacques de Lannoy, 1661-1728: IB#1867-1869, 1876-1878, 1880-1887, 1889-1906, 1908-1912, 1916-2155, 2256, 3038. Kanthandel.

Jan Van Coevorden, 1662-1681: IB#2344-2349. Laken en ander textiel.

Francisco Boesdoncq, 1664-1668: IB#2800.

Van Diest-Sucquet en de Longin, 1666-1727: IB#2265-2272, IB-SUPL#38-39, 55-60, 62, 64, 79. Lakenkoopman.

Smits, 1668-1669: IB#2929.

Cornelis van Oostenrijk, 1670-1697: IB#2902-2907. Tavernier.

Van den Berge, 1671-1685: IB#1862-1863, 1866, 1881, 1907, 2156-2195. Washandel.

Jean de Schott, 1676-1677: IB#2926.

Van der Meeren, 1676-1775: IB#2352-2353. Juwelier en diamanthandelaar.

Phil. Van Breuseghem, 1680-1693: IB#2963. Zijdehandel.

Smout, 1680-1703: IB#2945. Goudsmid.

Mathijs Cras, 1680-1715: IB#2806-2808. Textielhandel.

A.J. Rösels van Rosen, 1685-1698: IB#2964. Tapijthandelaar.

Weduwe Jacomo La Houst, 1685-1699: IB#2834. Diamanthandel.

Ignatius de Thiellieu, 1688-1693, IB#2931. Wolkoopman.

Onbekend tapijthandelaar, 1688-1700: IB#2966.

Boudewijn Pieterssen, 1688-1760: IB#2912-2913. Zeepzieder.

Jacobus de Jonghe, 1689-1694: IB#2946. Metser.

Peter Van Rossem, 1689-1701: IB#2925. Bierverkoop.

Jacobus Geerts, 1690-1747: IB#2437-2444. Vleeshouwer.

Peer de Borchgrave, 1693-1699: IB#2801.

Cornelis de Leeuw, 1694-1727: IB#2837-2839. Apotheker, handelaar in stoffen en kleding.

Nicolaas van Dam, 1694-1749: IB#2811-2813. Hophandel.

Onbekend handelaar, 1695-1697: IB#3029.

Anna van der Eecken, 1698-1703: IB#2816. Lijnwaad.

Firma van Lidt de Jeude, 1698-1829: IB#2841-2886. Lijnwaad en kanthandel.

Jacob de Man, 1699-1708: IB#1550.

Nicolaes Naulaerts, 1699-1709: IB#2961-2962.

Melchior van Wolschaten, 1700-1709: IB#2940. Boekdrukker.

Vincque, 1700-1715: IB#2958.

Families Mols, de Mendieta en de Wael, 1700-1799: IB#3023-3028, IB-SULP#82.

Onbekende insolvente boedel, 1705-1707: IB#2967.

Frans Folie, 1706-1722: IB#2818. Steenhouwer.

Joseph van Heurck, 1707-1767: IB#2824-2829. Lijnwaadhandel.

Tobias de Ridder, 1709-1733: IB#2922. Suikerbakker en kruidenier.

Wouters, 1712-1823: IB#2941-2944. Porseleinhandel.

Carel Kemp, 1713-1758: IB#2832-2833. Diamanhandelaar.

De Proli, 1715-1817: IB#2719-2782. Bankier, industrieel, koloniale handel.

Onbekende zijdekoopman, 1719-1730: IB#3031.

Frans Eeckelaer, 1719-1748: IB#2814-2815. Textielhandelaar.

De Pester, 1720-1747: IB#1814-1821. Facteur Leuvense bieren, biersteker van de stad, opperdeken gilde.

J.B. Carnonckel, 1726-1747: IB#2804. Meubelmaker.

Tillemans, 1727-1760: IB#2402-2406. Vleeshouwer.

James Dormer, 1729-1777: IB#1596-1813, IB-SUPL#11. Diamanhandelaar, bankier en verzekeringskamer.

Jacobus Peuttemans, 1730-1750: IB#2911. Schoenmaker.

Gaspar van Merlen, 1731-1743: IB#2892. Boekhouder.

G. Verboven, 1732-1745: IB#2934. Gisthandelaar.

Antoon Dom en weduwe, 1733-1771: IB#1551-1559 en IB-SUPL#10, 12-14, 30-37. Winkelier, koopman in specerijen en eetwaren.

Hoffinger, 1734-1752: IB#2354-2372. Damesmodehuis.

J.P. van Bourscheit, 1736-1766: IB#2953-2955. Beeldhouwer en architect.

Ignatius van der Boven, 1738-1742: IB#1946.

Wagemans, 1738-1778: IB#2350-2351. Hovenier en wijntavernier.

Jozef de Fosse, 1741-1762: IB#2819-1820. Stoffenhandelaar.

Huis de Wolf, 1741-1791: IB#2288-2313. Lakenhandel, stedelijk ambtenaar.

Blomme, 1742-1770: IB#2959.

Frans Cornelissen, 1743-1756: IB#2429. Lederhandel.

Onbekende insolvente boedel, 1743-1759: IB#2957.

Adriaan Aerts, 1746-1763: IB#2433-2436. Handelaar in koloniale waren, vis en kruiden.

Van Haelen, 1749-1752: IB#2821. Slager.

Jan van den Bogaert, 1749-1776: IB#2325-2343, IB-SUPL#85. Specerijenhandel.

Jacobus van Raemdonck, 1750-1787: IB#2425-2426. Koopman in vlas en hout.

Meyers- van de Werve, 1751-1833: IB#2316-2324.

Mary Goodwijn, 1759-1760: IB#3022.

Jan Martin Smets, 1763-1772: IB#2928.
Van Tilborghe, 1766-1769: IB#2932. Kanthandel.
P.J.P. van Parijs, 1766-1781: IB#2909. Boekhandel.
D'Hessens, 1768-1771: IB#2822-2823. Koloniale waren en huiden.
Joannes D. Melis, 1769-1771: IB#2891. Garenkoopman.
Jan Courtyn, 1772-1773: IB#2445. Houtkoopman.
Petrus Jeuninckx, 1776-1781: IB#2831. Koloniale waren en diamant.
J. Lambrechts, 1776-1782: IB#2835.
Antonis de Peuter, 1776-1788: IB#2910. Sterke dranken.
Cornelis van de Velde, 1777: IB#2933. Bierhandel.
Jacobus Oomen, 1781-1785: IB#2901. Koloniale waren.
Egid Wappers, 1782-1783: IB#2939. Koopman en makelaar.
J.A.J. de Lincé, 1784-1791: IB#2887.
Van Bladel en Moons, 1786-1788, IB#2799. Gisthandel.
Antoon Jozef Beke, 1786-1792: IB#2427-2428. Lakenkoopman.
Maes, 1787-1791: IB#2888-2890. Leder, wijn en stoffen.
Weduwe van Bouwel, 1791-1797: IB#2802. Handel in koloniale waren.

Link naar de hoofdfiche van het archief van de insolvente boedelskamer, die interessant kan zijn voor meer gedetailleerde opzoekingen:

<https://felixarchief.antwerpen.be/archievenoverzicht/145>

FONDAZIONE
BANCO
di NAPOLI

Het historisch archief van de Bank van Napels

Ingeschreven in het UNESCO-register
“Memory of the World” op 24 mei 2023

Het historisch archief van de Bank van Napels. Getuigenis van een economische revolutie

De opname van het *Apodissario*-archief van de Napolitaanse openbare banken in het UNESCO-programma “Memory of the World” is een bijzonder belangrijk moment voor de archiefstukken die de *Fondazione Banco di Napoli* volgens haar statuten moet beschermen en bevorderen. De erkenning, verkregen in mei 2023, legt een grote verantwoordelijkheid op de activiteiten en de intenties van iedereen die jarenlang in contact heeft gestaan met deze enorme hoeveelheid archiefstukken en van hen die hun energie hebben besteed aan het verspreiden van de waarde en het bijzondere karakter ervan.

Het Napolitaanse banksysteem en de ontwrichtende introductie van de kredietbrieven (*fedi di credito*) markeerden duidelijk en ondubbelzinnig de relatie tussen mens en geld in de samenleving van het vroegmoderne katholieke Europa. De uitgebreide reeks documenten die de openbare banken produceerde, is slechts het product en de gedetailleerde getuigenis van deze innovatie. De toetreding van de *Fondazione Banco di Napoli* tot een internationaal belangrijke groep, is niet alleen een erkenning van het werk dat door de jaren heen met inzet en toewijding is verricht, maar ook een stimulans om haar diensten voor toegang tot en valorisatie van dit documentaire erfgoed te verbeteren. Bovendien biedt het de mogelijkheid om deel te nemen aan waardevolle internationale netwerken van soortgelijke instituten, bekroond met dezelfde erkenning en even belangrijk voor het erfgoed van het geheugen dat het prestigieuze programma beoogt te vertegenwoordigen. Hiertoe is deelname aan het UNESCO-project voor archieven met handelsgeschiedenis, samen met instellingen voor conservatie zoals het Simón Ruiz Archief in Medina del Campo, het archief van de Insolvente Boedelkamer in Antwerpen, het bedrijfsarchief van de Officina Plantiniana van het Museum Plantin-Moretus en het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in Den Haag, de eerste waardevolle poging om gemeenschappelijke internationale initiatieven te bevorderen en de schat aan ervaring van economische archieven concreet te systematiseren als onvervangbare getuigen van de lange-termijn-ontwikkeling van menselijke gemeenschappen.

Orazio Abbamonte
Voorzitter van de Fondazione Banco di Napoli

Het historisch archief van de Bank van Napels

Andrea Zappulli

Archiefbeheerder van het Historisch Archief van de Bank van Napels

Eén archief, meerdere producenten

Het historisch archief van de Bank van Napels is het grootste particuliere economische archief van Europa. De reikwijdte van de rekken bedraagt in strekkende meters meer dan honderd kilometer en is vergelijkbaar met de grote en heterogene archieven die onder de hoede van de Italiaanse overheid vallen. Deze gigantische documentaire getuigenis is, technisch gesproken, een bedrijfsarchief. De talrijke entiteiten die het hebben gecreëerd, zagen gedurende vier eeuwen hun institutionele lot parallel lopen met en vervolgens opgaan in twee op elkaar volgende instellingen. De conservatie van de archiefstukken is door de eeuwen heen op een verrassend lineaire manier geëvolueerd.

De chronologische periode die de archiefstukken bestrijkt situeert tussen 1573 en 1999¹. De institutionele naam van het archief kan misleidend zijn. In feite verwijst de naam “Banco di Napoli” alleen naar de laatste producent van deze archiefstukken en naar de instelling die vanaf 1860 de bewaring en reorganisatie van de documenten op zich nam. De eerste documenten die in het archief werden gevonden kenden een totaal verschillende oorsprong, met name in de jaren voorafgaand aan de oprichting van de openbare banken die in Napels ontstonden in de periode 1539-1640. Zij gaven de aanzet tot de productie van de archiefstukken die vandaag de dag deel uitmaken van het grote archief dat wordt bewaard door de *Fondazione Banco di Napoli* (Stichting Bank van Napels).

1 De eerste boekhoudkundige vermelding, die echter niets te maken heeft met de kredietinstellingen, dateert uit 1504 en is terug te vinden in een boek van de *Casa Santa dell' Annunziata*, de instelling waaruit de gelijknamige bank is ontstaan, die in 1587 de facto werd erkend.

Het ontstaan en de ontwikkeling van de activiteiten van deze instellingen is van groot belang voor de studie van de economische geschiedenis en de financiële innovatie in Europa. Door hun kenmerken en de activiteiten waarin ze gespecialiseerd waren, droegen ze in grote mate bij tot de evolutie van de relatie tussen mens en geld.

Deze banken ontstonden niet als een particuliere ondernemersactiviteit, naar het voorbeeld van de commerciële bankiers uit Midden- en Noord-Italië die de Europese financiën in de late Middeleeuwen domineerden. Het waren zelfs geen directe uitvloeijsels van de gemeentelijke of regionale overheid. Het waren evenmin instellingen die door diezelfde overheid waren ontworpen voor het beheer van haar schulden of haar monetaire problemen. Ze ontstonden ook niet onder de auspiciën en controle van de katholieke kerk en de geestelijkheid van wie ze, hoewel gehoorzaam, volledig onafhankelijk en gescheiden bleven. Deze banken ontstonden als autonome instellingen, kregen de erkenning van de overheid (in het bijzonder van de Spaanse onderkoningen), de goedkeuring van de religieuze autoriteiten en voorzagen zichzelf al snel van statuten en verordeningen die hun bestuur en werking kenmerkten. Vanaf het begin van hun bankactiviteiten waren het onafhankelijke instellingen met eigen regels.

Ze werden allemaal, behalve de laatste², opgericht in het kielzog van bestaande liefdadigheidsinstellingen. Pandjeshuizen, sociale werken, ziekenhuizen, religieuze congregaties, al deze instellingen

2 De *Banco del Santissimo Salvatore*, opgericht in 1640, werd in het leven geroepen op initiatief van een belangengroep die zich bezighield met het innen van de gabella della farina (belastingen op meel) en de investeringen van beleggers daarin.

De zalen van het Palazzo Ricca en het Palazzo Cuomo dienden vanaf 1819 als algemeen archief van de banken. Sindsdien worden in dit gebouw, waar vandaag de *Fondazione Banco di Napoli* en haar archieven zijn gevestigd, de documenten van de voormalige Napolitaanse openbare banken en hun opvolgers bewaard.

kregen een bank toegewezen en ondervonden zo al snel het moeilijke evenwicht tussen de beperkingen die de katholieke moraal oplegde aan krediet en bankieren enerzijds, en de behoeften van een snelgroeiende samenleving en stad, anderzijds.

Napels stelde zich aan het begin van de 16de eeuw voor als het ideale laboratorium voor een drastische evolutie in het krediet- en financiële landschap van het katholieke Europa. Op dat moment was Napels na Parijs de op één na grootste stad van het continent qua inwonertal, het epicentrum van een demografische groei die het stedelijk weefsel zou veranderen en van Napels het onbetwistbare centrum van heel Zuid-Italië zou maken. Bovendien lag Napels vanaf 1505 in het hart van één van de eerste geglobaliseerde machtssystemen. Het geschil tussen Frankrijk en Spanje om de controle over grote delen van het Italiaanse schiereiland werd in het voordeel van laatstgenoemde beslecht. In Napels vestigden zich, net als in Palermo en Milaan, de onderkoningen en gouverneurs van de Spaanse kroon.

Zo kwam er aan het begin van de 16de eeuw een einde aan het tijdperk van het onafhankelijke Koninkrijk Napels. Na de Zwabische, de Anjou en de Aragonese dynastieën begon het tijdperk van de onderkoningen en Napels omarmde enthousiast de belangen van de Spaanse kroon. De positie van Napels zou nog strategischer worden toen het onder Karel V de Habsburgse kroon werd en het middelpunt van een concreet hegemoniaal project dat de Habsburgse emblemen zou dragen in Amerika, de Filippijnen en in de grote veldslagen tegen de Turkse macht in het Middellandse Zeegebied. Ongeveer een eeuw lang was Napels een actieve speler in de pogingen van de Habsburgers om een dominante positie in Europa te verwerven, als centrum voor het verzamelen en terugwinnen van grondstoffen.

Deze situatie creëerde nieuwe behoeften en kansen in de grote haven in de schaduw van de Vesuvius. De behoefte aan nieuwe vormen van toegang tot krediet, die toleranter en toegankelijker waren voor operatoren en begunstigden, verspreidde zich en de vraag naar nieuwe middelen om goederen en diensten te verwerven, werd wijdverspreid. Middelen die minder kwetsbaar en veiliger waren dan de zilveren munten die in het Koninkrijk circuleerden. Bovendien werd de noodzaak om het constante verlies van

zilver uit het Koninkrijk en de slechte kwaliteit van het geld waarmee Napels en zijn provincies te kampen kregen, steeds dringender.

De aandacht van de onderkoningen en van de meest actieve religieuze ordes ging uit naar het oplossen van deze belangrijke nieuwe uitdagingen. Ook om het hoofd te kunnen bieden aan de economische inspanningen die nodig waren voor de Habsburgse veldtochten (de geld slorpemde onderneming van Tunis vond plaats in 1535), begon de onderkoning zijn relatie met de in Napels aanwezige bankiers te herzien. De grote financiers van Genuese, Toscaanse en Catalaanse afkomst die in het Koninkrijk actief waren, werden niet in staat geacht om de Kroon de nodige steun te verlenen en werden vooral niet geschikt geacht om het probleem van de circulatie van zilveren munten op te lossen.

In 1539 werd de *Monte di Pietà* (Berg van Barmhartigheid) gesticht. Het was, zoals bekend, een wijdverspreide instelling in Europa, waarvan de legitimiteit en verspreiding voornamelijk te danken waren aan de prediking van de Franciscaanse orde aan het einde van de 16de eeuw. De *Monte di Pietà* werd over heel de wereld opgericht als een renteloos pandjeshuis dat zich toelegde op het tegemoetkomen aan de meest directe behoeften van de armste lagen van de bevolking.

In feite nam de Napolitaanse *Monte* vrijwel onmiddellijk actief deel aan de nieuwe economische dynamiek van de stad. Het kreeg al snel toestemming om de typische activiteiten van een bank uit te voeren, deposito's aan te nemen en leningen te verstrekken tegen een redelijke rente, zoals vastgesteld door het Lateraans Concilie van 1517. Zelfs de Katholieke Kerk, door de constante prediking van de Orde van de Reguliere Clerici of Theatijnse Paters, sprak haar goedkeuring uit over de activiteiten van dit nieuwe instituut dat, anders dan het privé-initiatief van families of particuliere kooplieden, zichzelf voorstelde als een gecontroleerde instelling met goed gedefinieerde statuten, intens verbonden met de katholieke principes van de Contrareformatie. In 1559 werd met een apostolisch mandaat van paus Paulus IV een aflat goedgekeurd voor iedereen die in de drie daaropvolgende jaren donaties had gedaan ten gunste van de *Monte di Pietà*.

Het touw dat aan het plafond hing was de methode die oorspronkelijk door Napolitaanse banken werd gebruikt om de *fedi di credito* op te slaan die zelden werden verplaatst, omdat alle informatie in de *fedi* beschikbaar was in de boekhouding.

OTBRE
NOBRE
1005

CLASS

Wat de naam *Monte e Banco di Pietà* zal dragen, vertegenwoordigt in zijn meest solide en wijdverspreide vorm, een titel die voorbestemd is om de economische dynamiek van Zuid-Italië radicaal te veranderen en om het aloude probleem van zilveren en “slechte” munten te verlichten. Destijds begon de “kredietbrief” (*nota di credito*) te circuleren. Dit was een waarborg uitgegeven door de *Monte e Banco della Pietà* tegen een storting in contanten en vertegenwoordigde in wezen een belofte van de bank die aan derden kon worden overgedragen en daarom perfect bruikbaar was als betaalmiddel. De betrouwbaarheid van deze titel werd gegarandeerd door zowel het vertrouwen dat de uitgevende instelling genoot, die zich bezighield met solidariteitsactiviteiten, als door de gunst die ze genoot bij de autoriteiten. De “*nota di credito*” werd door de onderkoningen aanvaard als betaalmiddel, net als contant geld, en dit waarborgde de legitimiteit en bruikbaarheid ervan.

Deze buitengewone innovatie en de groeiende problemen van de traditionele banken, die in de meeste gevallen werden beheerd door families en

financiers van buitenlandse afkomst, maakten de weg vrij voor een verandering in het bankwezen in Napels³.

Naast de *Monte di Pietà* waren er zeven andere financiële instellingen die zich bezighielden met dezelfde activiteiten als kredietverlening, circulatie en beheer van de staatsschuld. Op de laatste na, de in 1640 opgerichte *Banco del Santissimo Salvatore* (Bank van de Allerheiligste Verlosser), waren ze allemaal nauw verbonden met liefdadigheidswerk of met een religieuze orde waarvan ze een directe voortzetting waren. Deze acht instellingen, die worden omschreven als “openbare banken”, voorzagen Napels van een modern banksysteem en beconcurrerden de particuliere bankiers. Ze waren lange tijd de enige kredietgesprekspartners van het koninklijk hof en van de bevolking. Hoewel hun kredietactiviteiten vergelijkbaar waren, net als het

³ De *Banco del Santissimo Salvatore*, opgericht in 1640, ontstond op initiatief van de belangen die zich concentreerden op de inning van de meelbelasting en de terugboekingen daarop.

Polissen van de *Banco di San Giacomo e Vittoria*. De huidige manier om de *fedi di credito* te bewaren is niet langer de *filza*, maar ze worden bewaard in enveloppen met een toenemend aantal *filza*.

boekhoudsysteem, laten de aard en de oorsprong van deze instellingen hun bijzonderheden zien en helpen ze het sociale en economische landschap te definiëren waarin ze ontstonden en bloeiden.

De acht Napolitaanse openbare banken

Monte e Banco della Pietà (1539)

De *Sacro Monte e Banco della Pietà* was de eerste van de acht Napolitaanse openbare banken. De activiteit, als vroom pandjeshuis, gaat terug tot 1539. Na vele veranderingen van locatie, vond de *Monte di Pietà* aan het einde van de 16de eeuw zijn definitieve locatie in wat nu de Via San Biagio de' Librai is, langs de weg die het oude stadscentrum doorkruist. De *Monte di Pietà* volgde de laatmiddeleeuwse traditie van de *Monti di Pietà* die in Midden- en Noord-Italië ontstonden dankzij de prediking van de paters Franciscanen. Deze prediking werd als rechtsgeldig erkend in 1517, tijdens het eerdergenoemde Lateraans Concilie. In Napels was de stichting van de *Monte* te danken aan de prediking van de paters Theatijnen en in het bijzonder van de heilige Gaetano di Thiene en de zalige Andrea Marinoni. De belangrijkste missie van de *Monte e Banco di Pietà* bestond uit het helpen van de slachtoffers van woekerrente en het aanbieden van een rechtvaardigere en meer liefdadige kredietverlening. Vanuit deze eerste activiteiten ontwikkelde de instelling zich tot een kredietinstelling die zich bezighield met alle banktransacties.

Monte e Banco dei Poveri (1563)

De *Monte e Banco dei Poveri* (Berg en Bank van de Armen) is ontstaan uit het initiatief van enkele advocaten en ambtenaren van het Hooggerechtshof van de Vicaria, de strafrechtbank van het Koninkrijk Napels. In 1585 kreeg de *Monte* toestemming om bankactiviteiten te verrichten en in 1599 werd het definitief opgenomen in een andere instelling van filantropisch-religieuze aard, de Vennootschap van de Heilige Naam van God, na een kort verblijf in de kerkgebouwen van de Heilige Apostelen en San Giorgio Maggiore. De *Monte dei Poveri* vond zijn definitieve zetel in het Palazzo Ricca, aangekocht in 1616. De belangrijkste activiteit van de

Monte was het helpen van mensen die gevangen zaten vanwege schulden. De *Monte e Banco dei Poveri* werd de bank van het rechtsgebied van de stad. Het hoofdkantoor in Palazzo Ricca, tegenover wat eens de *Gran Corte della Vicaria* was, huisvest nu het Historisch Archief van de Bank van Napels en de *Fondazione Banco di Napoli* (Stichting Bank van Napels), de eigenaar en beschermheer.

Banco dell'Annunziata (1587)

De *Casa Santa dell'Annunziata* bood al aan het einde van de 15de eeuw een depositodienst aan, maar haar karakter als openbare bank werd pas in 1587 erkend. De *Annunziata* zag eruit als een groot middeleeuws ziekenhuis en bezat land, inkomsten en de beste reputatie onder de volksklasse van het Koninkrijk. De bank had de functie om de activiteiten van de Santa Casa te ondersteunen. In feite werd het één van de grootste banken in het Koninkrijk en de directie nam geleidelijk afstand van de doelstellingen van bescherming en zorg voor weeskinderen, het uithuwelijken van meisjes en alle andere activiteiten die deel uitmaakten van de vrome instelling waarop de bank was geïnspireerd. In 1702 ging de bank failliet en sloot haar deuren, de enige van de acht instellingen die de crisis niet overleefde en werd gesloten. Het hoofdkantoor bevond zich altijd naast de kerk van de Annunciatie in Napels.

Banco di Santa Maria del Popolo (1589)

De *Banco del Popolo* werd opgericht om de activiteiten van de *Santa Casa di Santa Maria del Popolo* en het aangrenzende Ziekenhuis van de Ongeneeslijke te ondersteunen. De belangrijkste taak van de bank was dan ook het financieel ondersteunen van de werking van het ziekenhuis. Van 1623 tot 1636 werd de bank, die zich in een slechte financiële situatie bevond, rechtstreeks beheerd door vertegenwoordigers van de stad Napels, om vervolgens in 1636 weer te worden gekoppeld aan de liefdadigheidsinstelling. Door deze bijzonderheid werd de bank het referentiepunt voor het fiscale beleid van het stadsbestuur en voor een groot deel van het systeem van leningen en staatsschulden van het Hof van de onderkoningen. Het hoofdkantoor

van de bank bevond zich in de *Via dei Tribunali*, vlak bij de kerk van San Lorenzo.

Banco di Sant'Eligio (1592)

De *Banco di Sant'Eligio* was nauw verbonden met de *Santa Casa* en het ziekenhuis van Sant'Eligio. Het doel van de bank was het ondersteunen van het ziekenhuis en, aangezien de bank zich naast de gelijknamige basiliek op het *Piazza Mercato* (Marktplaats) bevond, het ondersteunen van kooplieden en ambachtslieden in het gebied. In de organisatie van de bank was een ambachtsman opgenomen die de schoenmakerskunst vertegenwoordigde, wat getuigde van de betrokkenheid van de handelaars- en ambachtslieden bij het beheer van de instelling.

Banco dello Spirito Santo (1594)

De *Banco dello Spirito Santo* (Bank van de Heilige Geest) ontstond uit de activiteiten van het Broederschap van de Heilige Geest, wiens belangrijkste taak erin bestond om weeskinderen of kinderen te helpen die in een risicosituatie verkeerden,

d.w.z. die het risico liepen om in een zondige toestand te vervallen. Om deze reden vond de bank haar hoofdkantoor naast het Conservatorium van de Heilige Geest of van de Heilige Maagd, in het hoogste gedeelte van de *Via Toledo*, in de zone die bekend staat als *Bianco Mangiare*.

Banco di San Giacomo e Vittoria (1597)

De bank werd opgericht om de steeds groeiende Spaanse gemeenschap in Napels van dienst te zijn. Ze werd ook gebouwd ter ondersteuning van de liefdadigheidswerken van een godvruchtige organisatie, de *Basilica di San Giacomo e Vittoria*. In de 18de eeuw werd de bank de referentieinstelling van het Hof van de Bourbons en van de Spaanse Kroon en werd zij uiteindelijk de Bank van het Hof. De bank was niet ver van de basiliek gevestigd, op wat vandaag de *Piazza San Giacomo* is, de plek van het huidige stadhuis.

Banco del Salvatore (1640)

In 1640 kregen de ontvangers en ambtenaren van de meelbelasting toestemming om hun eigen

Archiefstukken van de *Sacro Monte* en de *Banco della Pietà*. Het eerste boek van de *Apodissario* dateert uit 1573.

Boeken van de *Banco di San Giacomo e Vittoria*. Deze instelling werd opgericht in 1597 onder invloed van de Spaanse gemeenschap in Napels.

In de *copiapolisze* worden de redenen voor de betaling die oorspronkelijk in de *fedi di cambio* stonden, overgeschreven. Links het registrummer van het grootboek waarin de rekening van de betaler is opgenomen en rechts de waarde van de transactie in Napolitaanse dukaten (ducati napoletani).

bank op te richten om de werking van het aan hen toevertrouwde belastingsysteem te vergemakkelijken. Het systeem van meelheffingen en leveringen had een soort klasse van ambtenaren en investeerders gecreëerd die verantwoordelijk was voor het genereren van een aanzienlijke hoeveelheid geld. Vandaar de behoefte aan een nieuw instituut, dat na de anderen werd opgericht. De bank, de enige zonder liefdadige en filantropische doelstellingen, vestigde haar hoofdkantoor op het *Piazza San Domenico*, niet ver van de kerk en het Dominicaanse klooster van *San Domenico Maggiore*.

Al deze bankinstellingen verleenden hun diensten aan de stad en het Koninkrijk gedurende de Moderne Tijd. Tussen 1806 en 1810 maakten ze plaats voor één centrale instelling: de *Banco delle Due Sicilie* (Bank der Beide Siciliën) die zou blijven bestaan tot de eenwording van Italië.

De Banco delle Due Sicilie en de Banco di Napoli

Al in 1803 vertoonde het systeem van de zeven banken – in 1702 was de *Banco dell'Annunziata* failliet verklaard – tekenen van duidelijke instabiliteit en ontoereikendheid met betrekking tot de veranderende behoeften van de samenleving en het Koninkrijk. De sterke waarborg van de onmiddellijke inwisselbaarheid van de kredietbrieven in contant geld, op basis van hun exacte waarde, begon te falen en dit leidde tot de oprichting van een *Deputazione degli Apodissari* (Afvaardiging van de *Apodissari*), met als taak de crediteuren van de bank te beschermen. De machtsovername van Giuseppe Bonaparte op de Napolitaanse troon in 1804 betekende het begin van een hervormingsproces, soms hectisch en soms moeilijk uit te voeren, dat het banksysteem veranderde tot 1810. Een reeks nieuwe wetten leidde eerst tot de oprichting van een *Banco de la Corte* en een privébank, en vervolgens tot het moedige project om een centrale bank op te richten die werd

ondersteund door een groep aandeelhouders. Deze financiële instelling, onder de naam *Banco Nazionale delle Due Sicilie* (1808), doorstond de tand des tijds en het wantrouwen van de Napolitaanse samenleving ten opzichte van dergelijke initiatieven niet.

In november 1809 werd het einde van het onderscheid tussen de activiteiten van de *Banco de la Corte* en de *Banco Nacional* bekrachtigd door de oprichting van één enkele instelling die de taak zou krijgen om zowel de Schatkist als de behoeften van particuliere spaarders te dienen: de *Banco delle Due Sicilie* (de Bank der Beide Siciliën). Deze instelling verzekerde de continuïteit aan de circulatie van de kredietbrieven en stichtte in 1818 ook een Disconto Bank om tegemoet te komen aan de groeiende kredietbehoeften in het handelsverkeer. Ondanks het nieuwe concurrentielandschap als gevolg van de toetreding tot het Koninkrijk van nieuwe en meer dynamische financiële operatoren, zette de Bank de eeuwenoude erfenis van de Napolitaanse openbare banken voort. Bovendien werd vanaf 1819 begonnen met de overdracht van alle archiefdocumenten van de oude banken in functie van de oprichting van één groot bankarchief onder het bestuur en de bescherming van de *Banco delle Due Sicilie*.

De financiële instelling overleefde de Napoleontische periode en begeleidde de Bourbon-dynastie tot aan haar val en de eenwording van het Italiaanse schiereiland. Dezelfde kredietinstelling

nam vervolgens in 1861 de naam *Banco di Napoli* aan en heeft alle nationale gebeurtenissen meege maakt, waarbij ze een enorm belangrijke rol speelde in de Italiaanse economie en in de ontwikkeling van Zuid-Italië. Het volstaat te herinneren aan de rol die de *Banco di Napoli* van 1902 tot 1929 op zich nam bij het beschermen van het spaargeld van Italiaanse emigranten in het buitenland, de verspreiding van postwissels voor emigratie of de financiering van het industriële en stedenbouwkundige beleid van het land. Na traumatische en ingrijpende gebeurtenissen hield de *Banco di Napoli* in 1997-1999 op te bestaan als autonoom orgaan.

Van 1819 tot vandaag, een geschiedenis van archiefstukken

Na het herstel van de Bourbon-dynastie werd de kwestie van de hervormingen die de Franse heersers in die turbulente periode hadden doorgevoerd, in het hele Koninkrijk aan de orde gesteld. Eén van de belangrijkste hervormingen, zoals hierboven vermeld, was de herformulering van het systeem van openbare banken, met een geleidelijke reeks hervormingen die leidde tot hun fusie en het begin van de activiteiten, in 1810, van de *Banco delle Due Sicilie*.

Er bestond dezelfde behoefte aan hervorming en centralisatie wat de archiefstukken van de oude instellingen betreft en die van de dagelijkse productie van de *Banco delle Due Sicilie*. Zelfs het project

De omslagen van de boeken zijn meestal versierd met het wapen van de bank waartoe ze behoren en met een letter. In dit geval is het het handboek van de *Banco dell'Ave Gratia Plena*, beter bekend als de *Banco dell'Annunziata*, voorzien van de letter C.

om alle archiefstukken op één plek samen te brengen, was een duidelijke uitdrukking om de drang naar rationaliteit die de Franse periode naar het Koninkrijk had gebracht, voort te zetten. Men was van mening dat toegang tot historische archiefstukken een dienst aan het publiek kon betekenen en dus een belang dat beschermd moest worden voor de nieuwe kredietinstelling.

In 1819 werd in een Koninklijk Besluit de oprichting van het Algemeen Archief van de Banken verordend en werd het voormalige hoofdkantoor van de *Monte e Banco dei Poveri* aangewezen als de plaats waar de archiefstukken zou worden opgeslagen. Het jaar daarop kreeg Giambattista Giffuni, secretaris-generaal van de Bank, de opdracht om een project op te stellen voor de structuur van het archief. Op dat moment waren de archiefstukken verspreid over verschillende plaatsen. De archieven van de *Banco della Pietà*, *del Spirito Santo*, *del*

Popolo, *del Santissimo Salvatore* en de huidige *Cassa dei Privati* bevonden zich in de gebouwen van de voormalige *Banco della Pietà*. De archiefstukken van de *Banco dei Poveri*, die van Sant'Eligio en een deel van die van de *Banco di San Giacomo* bevonden zich al op de plaats die in het decreet werd aangegeven. De meeste documenten van de *Banco di San Giacomo* en van de huidige *Cassa di Corte* bevonden zich in de gebouwen van de *Banco di San Giacomo*.

Het plan voorzag in een opdeling van de documenten van de *Banco della Pietà* en *San Giacomo* en die van de andere vijf banken. De eerste twee groepen documenten werden in feite beschouwd als de meest directe voortzetting van de huidige bezittingen van de *Cassa dei Privati* (ook *Cassa Pietà* genoemd) en de *Cassa di Corte*. De archiefstukken van de *Banco dell'Annunziata*, die in 1702 failliet ging, waren niet in aanmerking genomen en werden bewaard in de gebouwen van de liefdadig-

Wapen van het *copiapolizze* boek van de *Banco dello Spirito Santo*.

Anno 1769
 Il Banco di San Giacomo e Vittoria
 ha fatto credito per la somma di ducento
venti
 lire alla signora Anna Maria della Porta
 di cui il presente è la copia
 data in San Giacomo il 6 Junij 1769
 220
 Anna Maria della Porta
 E per questo li ho dati duecento nuovi l.ij. al Sr. D. Nicola Berini, e sono
 restati da me per averli per averli in opera ogg. nel Real Tesoro
 di S. Carlo in attesa del denaro, ogg. al Sr. D. Nicola Meranti. Tod. 7
 fatto copiare in casa per ogni altro caso. D. G. S. L. G. 1769.
 Sallano grossa pasta
 6829
 9 Junij 1769

Fede di credito van de Banco di San Giacomo e Vittoria, 6 juni 1769. De fede di credito was een gewaarmerkt vel papier, met een droogstempel en versieringen, waarop de bank haar status als debiteur aan de deposant bevestigde. Bovenaan staat het certificaat van de bank, onderaan de reden voor het gebruik van het geld.

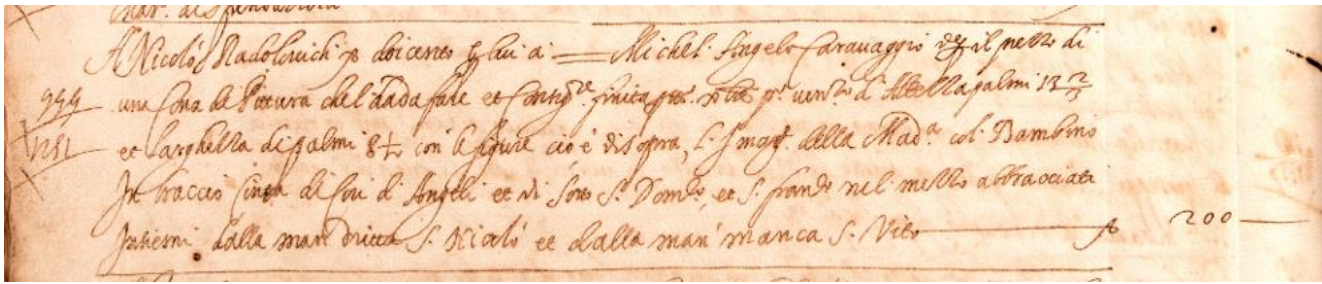
per diuinitiss^o regenda: IHS MARIA nro s^o padro —

NVOVA RIFORMA DEL
Libro di Casa del sacro Monte
della Pietà di Napoli fatta,
Et con molta diligenza raccolta per
Gerolamo de Masseis di Nap.
nell' Anno 1586.

Totius Sacri Montis Pietatis negotij, magnū Regimen

**Tuum Domine defēde
Negotium.**

Libro de Casa, mat. 6, Sacro Monte e del Banco della Pietà. De Napolitaanse openbare banken ontwikkelden hun activiteiten in de sfeer van de Contrareformatie en in de overtuiging dat ze functioneerden als instellingen gericht op solidariteit en de aanwijzingen van de katholieke kerk.

Reden van betaling van 6 oktober 1606, *copiapolizze del Banco di Sant'Eligio*, volgnummer. 31. Opvallend is de opdracht van Nicolò Radulovich aan Michelangelo Merisi, algemeen bekend als Caravaggio. De betaling is het eerste documentaire spoor van de grote Lombardische schilder in Napels en er wordt gesproken over een werk van de grote schilder dat nooit is gevonden.

heidsorganisatie met dezelfde naam. Het archief stond ter beschikking van de organisatie die werd beheerd door de schuldeisers van de inmiddels ter ziele gegane bank. De archiefstukken zouden op een geordende manier zijn gecatalogiseerd, zaal per zaal, en de zalen zouden vergezeld zijn geweest van epigrafen die type, producent en chronologie aangaven. Dit is een aanwijzing van de topografische oriëntatie van de documenten. Zelfs de inventarissen, hoewel in werkelijkheid repertoria, werden in eerste instantie ontworpen met verwijzing aan elke opslagruimte en niet aan de archiefstukken zelf.

Het recupereren van alle archiefstukken van de *Banco di Sant'Eligio* en de *Banco del Popolo* was bijzonder complex. Door institutionele veranderingen waren de stad Napels en het staatsarchief van Napels namelijk op verschillende manieren betrokken bij het aanleveren en de identificatie van de archiefstukken. In de eerste helft van de 17de eeuw werd de *Banco del Popolo* rechtstreeks beheerd door de stad, wat complexe gevolgen had voor de conservatie en het beheer van de geproduceerde archiefstukken. Maar de laatste documenten die het Algemeen Archief ontvingen, waren die van de *Banco dell'Annunziata*. Gegijzeld door de schuldeisers – als één van de bronnen van inkomsten die gebruikt moesten worden voor de kredietvermindering – werden de archiefstukken lange tijd in beslag genomen. Pas in 1857, met de ontbinding van de crediteurenorganisatie, begon de overdracht van het archief, dat in 1868 werd voltooid.

Het lot van het archief, dat uiteindelijk werd ondergebracht in het Palazzo Ricca, werd kort onderbroken tot het begin van de 20ste eeuw. In 1909 raakte de *Banco di Napoli*, onder leiding van Nicola Miraglia, geïnteresseerd in haar eigen historische documenten. Er werden verschillende commissies opgericht om het onderzoek naar de archiefstuk-

ken te bestuderen en te publiceren. In 1939, ter gelegenheid van de vierhonderdste geboortedag van de *Monte e Banco di Pietà*, werd het eerste deel van de *Historia del Banco di Napoli* gepubliceerd, waarin eindelijk uitgebreid gebruik werd gemaakt van de archiefstukken van de vorige banken.

Zoals gedefinieerd in het decreet van 1819 veranderde het Algemeen Archief van de Banken in 1950 zijn naam in “Historisch Archief van de Bank van Napels”, waardoor zijn functie nauwkeuriger werd omschreven. In feite werden de documenten die op dat moment in gebruik waren, verplaatst naar de voormalige gebouwen van de *Banco di Pietà*, terwijl het Palazzo Ricca en het aangrenzende Palazzo Cuomo definitief werden gebruikt als opslag- en studieruimte voor historische archiefstukken.

Eind jaren 1950 werd onder leiding van professor Domenico Demarco gestart met het inventariseren en reorganiseren van de documenten, waardoor het tijdperk begon van een ruime toegankelijkheid van het “Historisch Archief van de Bank van Napels”.

De zorg voor en verbetering van de archiefstukken is een steeds concretere realiteit geworden, vooral sinds de oprichting van de *Fondazione Banco di Napoli* in 1991. De Stichting, oorspronkelijk het controle- en beheersorgaan van de *Banco di Napoli*, heeft in haar statuten altijd als doel gehad het Historisch Archief van de Bank van Napels te bewaren en te verbeteren. En zelfs toen het minder goed ging met de bankinstelling en deze als autonoom orgaan verdween, bleef de Stichting onafhankelijk en nam zij actief deel aan haar statutaire programma. Het statuut vermeldt in artikel 4:

De Stichting erkent het Historisch Archief, met de aangrenzende Bibliotheek-Hemerotbeek, haar band met het verleden en de band met haar traditie. De bescherming en uitbouw ervan is een onfeilbaar institutioneel doel. Het is onvervreemdbaar.

1663.
P

LMI2
1663

1663
LMP
1663

LMI2
1663

1665
LMP
1665

LMP
1665

1665
LMI3
1665

1670

1680

1680

1681

1681

LMI2
1681

1681

Het historisch archief van de Bank van Napels strekt zich uit over vier verdiepingen en de rekken van de opslagruimtes zijn meer dan honderd strekkende kilometer lang. De archiefstukken van de *Apodissario* zijn als volgt gestructureerd: de belangrijkste boeken liggen op de onderste planken, samen met de pandetta; de boeken voor dagelijks gebruik beslaan de middelste planken en de originele kredietbrieven (*fedi di credito*) worden in enveloppen op de bovenste planken bewaard.

Studies, onderzoek en de constante toegankelijkheid van de studieruimte, die gratis beschikbaar staat voor de gebruikers, hebben het archiefleven nieuw leven ingeblazen en het belang van de bewaarde economische documentatie overeind gehouden. Deze inspanningen leidden in mei 2023 tot de opname van de oudste en grootste nucleus van het historische archief van de Stichting, het *Fondo Apodissario degli antichi banche pubblici napoletani* van de voormalige Napolitaanse openbare banken, in het Memory of the World Register van de UNESCO. Deze erkenning benadrukt de bescherming en de toenemende centralisatie van de archiefstukken van de voormalige banken door de Stichting en de Stichting *Cartastorie*, eigenaar van het gelijknamige museumarchief.

De “kredietbrief” en zijn gewicht in de ontwikkeling van het economisch systeem

De redenen waarom het *Apodissario* Fonds van de Napolitaanse openbare banken werd opgenomen in het Memory of the World Register van de

UNESCO, liggen niet zozeer in de buitengewone afmetingen van deze verzameling archiefdocumenten, maar wel in de unieke eigenschappen ervan. De archiefstukken getuigen van een kritiek punt van vernieuwing in de geschiedenis van de relatie tussen mens en geld. De basis van deze innovatie is de introductie van de “nota di credito” (kredietbrief) door het Napolitaanse banksysteem en de groot-schalige verspreiding ervan in het hele Koninkrijk gedurende meer dan drie eeuwen lang.

De gewoonte om de “nota di credito” te gebruiken als betaalmiddel betekende een keerpunt in het monetaire en financiële beleid van de toenmalige onderkoningen van Napels aan het begin van de 16de eeuw. Vanaf het allereerste moment van hun activiteiten begonnen de staatsbanken deposito's aan te nemen. In ruil voor het storten van contant geld in hun kluizen, gaven deze instellingen een “nota di credito” uit, met andere woorden, een papieren eigendomstitel die, door middel van een droogstempel met grafische merktekens, de beëdigde verklaring van de gouverneurs of be-

schermers van de bank (*facciamo fede che* “wij getuigen dat”) van de storting en de daaruit voortvloeiende debetstand van de bank ten opzichte van de deposant aangaf. De aanvaarding ervan door de deposant vormde in feite de verwezenlijking en aanvaarding van een “belofte van de bank” om zich in een schuldpotitie te bevinden en om het gedeponeerde bedrag terug te geven of te leveren aan derden, volgens de instructies van de deposant, op elk moment, op elk tijdstip en voor de exacte waarde van het gedeponeerde bedrag. Precies de mogelijkheid om het aan derden over te dragen, door middel van een schriftelijke opdracht in eigen vertrouwen, droeg bij aan het succes ervan, in die mate zelfs dat binnen het Koninkrijk de circulatie van fiduciair geld de voorkeur kreeg boven die van metalen geld. Bovendien kregen de clausules en voorwaarden in de kredietbrieven, dankzij de aanwezigheid van een banknotaris, juridische waarde en verhoogden ze alzo hun bewijskracht. Ze waren niet abstract en daarom niet erg transparant, aangezien de garanties in de meeste gevallen verklarend en beschrijvend waren over de reden van betaling, het mogelijke saldo van een groter bedrag of gewoon het voorwerp van de transactie.

Dankzij een economie die gedurende meer dan drie eeuwen grotendeels verliep via het openbare banksysteem, wordt de zojuist beschreven functie een bron van rijkdom en informatie die anders onvindbaar zou zijn. Het geeft de archiefstukken een enorm beschrijvende waarde over het dagelijks leven, de financiën en het economische systeem van Zuid-Italië en het Middellandse Zeegebied. Aangezien miljoenen betalingen door middel van kredietbrieven een begeleidend, vaak enorm gedetailleerd motief hebben, is het mogelijk om de dagelijkse uitgaven van kooplieden, instellingen, ambtenaren en gewone burgers diepgaand te bestuderen, vanaf het midden van de 16de eeuw tot het einde van de 19de eeuw en, weliswaar zeldzamer, zelfs nog vroeger.

Het *Apodissario* Fonds van het Historisch Archief van de Bank van Napels is ontstaan en ontwikkeld dankzij de introductie van de “kredietbrieven” en andere daarvan afgeleide titels. De boekhouding die het hart ervan vormt, is in feite niets anders dan een systeem om de informatie die oorspronkelijk in de brief stond, te recupereren en stabiel te bewaren.

Naast de “kredietbrieven” aanvaardden de banken ook regelmatig betalingsopdrachten die niet

oorspronkelijk door hun partners waren uitgegeven of gegarandeerd. Dit waren betalingsopdrachten die rechtstreeks waren uitgegeven door deposanten die geen certificaat hadden gekregen op het moment van hun storting. De titel was gebaseerd op de fiduciaire relatie tussen schuldenaar en schuldeiser, zonder enige tussenkomst van de bank. Ze werden gebruikt voor bedragen van minder dan 10 dukaten en werden geleidelijk aan onderworpen aan een toenemende reeks garanties door de banken die op deze manier uiteindelijk de effectieve beschikbaarheid van het bedrag waarborgden.

Een evolutie van deze “kredietbrieven” was de *madre fede* en het systeem van de “polissen in trouw vastgesteld”. Wanneer de deposant betalingen moest doen voor bedragen die lager waren dan het bedrag waarvoor hij de “kredietbrief” had ontvangen, was het mogelijk om de bank te vragen om enkele “polissen in trouw vastgesteld” af te leveren, waarbij de bedragen direct van de oorspronkelijke titel werden afgetrokken, om van daaruit nieuwe betalingsopdrachten te creëren. Het was ook mogelijk om het bedrag waarnaar de *madre fede* verwees te verhogen en dat het zo, tussen de afnames en betalingen door, werd omgevormd tot een spaarboekje. In de 18de eeuw verspreidde het *notate in fede* systeem zich zodanig dat banken gedwongen werden om een apart boekhoudsysteem te creëren voor dit soort van financiële operaties.

De hoofdreeksen van het archief, hun inhoud en kenmerken

Het Historisch Archief van de Bank van Napels is conceptueel onderverdeeld in twee hoofdafdelingen: de *Apodissaria* en de *Patrimoniale*. Hoewel we gewoonlijk spreken van de “apodissaria” en “patrimoniale” collecties, is deze verdeling van theoretische aard en stemt niet overeen met de klassieke archiefcatalogisering. Deze verdeling is terug te vinden in alle archiefstukken die zijn geproduceerd door de verschillende partijen, van de Moderne Tijd tot bijna onze huidige tijd.

Onder *apodissaria* verstaan we al het materiaal dat rechtstreeks betrekking heeft op de relatie tussen de bank en haar klanten, d.w.z. dat een demonstratief doel heeft met betrekking tot de positie van de bank ten opzichte van haar klanten en de transacties die zij via bankdiensten uitvoeren. On-

der “patrimonial” verstaan we de archiefstukken, veel kleiner in aantal dan de *apodissaria*, die inherent zij aan het interne beheer van elke individuele instelling, aan haar relaties met de politieke macht en met haar interne werknemers. Beide soorten fondsen kunnen een diepgaand bewijs leveren over de rol van de banken van de moderne tijd en de instellingen van de hedendaagse tijd, zowel in hun relatie met burgers en financiële operatoren, als met de heersende machten en de centrale overheid. De belangrijkste kern van de geschriften over de oude openbare banken wordt gevormd door de verschillende reeksen van de *apodissaria* afdeling.

De fundamentele archiefonderdelen van de *Apodissario*, de oprichtingskern van de activiteit van de banken, zijn de boeken en de *buste dei bancali* (enveloppes van de schappen) De term “bancale” verwijst naar alle waardepapieren die door de banken zijn uitgegeven, van de hierboven genoemde “polissen in trouw vastgesteld” tot de “losse kredietbrieven”. De *buste dei bancali* series zijn aanwezig in alle collecties en zijn soms analytisch per dag, soms per maand, in een meer samengevatte vorm. In de oudheid werden de *buste dei bancali* op een bijzondere manier bewaard, door middel van een systeem waarbij ze achter elkaar werden geregen op een touw dat aan het plafond werd bevestigd. Zo ontstond de naam *filza*, een eenheid voor het bewaren van archieven die wijdverspreid was in Italië, maar vooral in de Napolitaanse bankarchieven, omdat het bedoeld was om te worden weergegeven op een reeks kolommen papier die direct aan het plafond werden gehangen. Vanaf het einde van de 18de eeuw, geleidelijk aan tot 1809, namen de banken de gewoonte over om de *buste dei bancali* in te binden in dagboeken, gebonden in schapenvacht, en stopten ze met de productie en conservering van “kopieerboeken”.

In 2020 werd geschat dat er tussen de boeken en de *buste dei bancali* ongeveer 150.000 eenheden waren. Het bewaren van deze quasi onbeperkte hoeveelheid archiefstukken is altijd een probleem geweest voor de banken en voor alle instanties die het archief hebben weten te beschermen. Aan het begin van de 20ste eeuw stelden sommigen zelfs voor om de boeken te vernietigen. Gelukkig werden deze voorstellen niet in overweging genomen. Inventarisatiewerk betekende het geleidelijk aan verlaten van het oorspronkelijke archiefsysteem om echt

transporteerbare en doorzoekbare documentaire eenheden te creëren. De informatie in de *buste dei bancali* werd vervolgens overgeschreven in de grootboeken, die per type aanleiding geven tot nieuwe serienummers voor elk archief van elke bank.

De *pandetta* zijn alfabetische registers, gerangschikt op naam (in de Catalaanse stijl), waarin alle namen van de rekeninghouders van de bank op halfjaarlijkse of driemaandelijkse basis worden geregistreerd. Naast elke naam staat een nummer, dit is het folionummer, met andere woorden de exacte referentie naar de corresponderende letter in het grootboek.

Het laatste onderdeel van dit onvermijdelijk met elkaar verbonden registratiesysteem zijn de “journalen van de kopieën van de polissen” (*copiapolizze*). Contante transacties waarbij de ontvanger het aangegeven bedrag contant opnam, worden in de kasboeken vermeld. Banktransacties waarbij de begunstigde het bedrag waarvan hij/zij profiteert op zijn/haar eigen rekening laat storten, worden in de bankjournalen (*diario di banco*) genoteerd. Er zijn nog andere soorten archiefreeksen, zij het van kleinere omvang. De eerdergenoemde “rekeningboeken” werden vanaf 1737 door de *Banco dei Poveri* gekopieerd om een parallel boekhoudsysteem te creëren dat volledig gewijd was aan de “note di credito”. Zelfs de “mandaten”, betalingsopdrachten die echter meerdere begunstigden hadden en vaak werden gebruikt voor de betaling van belastinginkomsten en financiële transacties. De “kasregisters”, de “inkomensregisters” en de “winstregisters”, hoewel ze van bank tot bank in verschillende nummers werden bijgehouden, vormden een tijdelijke registratie, bedoeld om het “grootboek” te kunnen samenstellen.

De patrimoniale registers verwijzen, zoals hierboven reeds vermeld, aan het interne beheer van het vermogen van elke instelling en de relaties met de politieke macht en haar ambtenaren. Er zijn registers die algemeen bekend staan als “huis- of activaboeken” waarin elke instelling, in de vorm van een dubbele boekhouding, haar activa en passiva, haar inkomsten of passieve rente registreert en de bewegingen van haar rekeningen met betrekking tot de eigen activiteiten van de instelling (salarissen, aalmoezen, onderhoud, onroerend goed) invoert.

Een geleidelijke specialisatie van de kredietactiviteiten leidde ertoe dat Napolitaanse banken registers gingen bijhouden die bekend stonden als

het “grootboek debiteuren”, het “grootboek crediteuren” en het “grootboek derden”. Deze registers registreerden de activa- en passivaposities en de variaties daarin. Het “grootboek derden” werd precies zó genoemd omdat inkomsten en renteactiva of -passiva in het Koninkrijk op kwartaalbasis, dus drie keer per jaar, werden geïnd.

Op dezelfde manier verspreid waren de niet-boekhoudkundige verslagen, vergelijkbaar met de notulen van de raden van bestuur of de algemene vergaderingen van vandaag. Dit waren de benoemingen en beslissingen van de gouverneurs van de bank met betrekking tot de activiteiten van de instelling en haar personeel. Ook van niet-boekhoudkundige aard, maar in de vorm van brieven of kopieën daarvan, waren de reeksen zendingen en representaties, verzoeken en antwoorden die met politieke overheden werden uitgewisseld over het krediet- en monetaire beleid van de bank.

Voorbeelden van documentatie: beschrijvende informatie, financiële informatie

Enkele voorbeelden maken ons duidelijk hoe de documenten in het Historisch Archief van de Bank van Napels interessante details kunnen bieden voor allerlei soorten onderzoek en kunnen helpen om de rol van deze instellingen te begrijpen die de documenten over het leven in de stad Napels en Zuid-Italië in het algemeen hebben gegenereerd.

Caravaggio en het altaarstuk van Radulovich

Het belang van de beschrijvende functie van de betalingen die zo kenmerkend zijn voor de garanties en betalingsopdrachten in de “nota di credito”, kunnen we best illustreren aan de hand van een artistieke opdracht die bijzonder interessant en waardevol is voor kunsthistorici.

In oktober 1606 arriveerde Michelangelo Merisi, algemeen bekend als Caravaggio, in Napels. Als één van de meest gewaardeerde en controversiële schilders van zijn tijd, voorbestemd om toe te treden tot het pantheon van de grootste Italiaanse kunstenaars van zijn tijd, arriveerde hij in Napels na een overhaaste ontsnapping uit Rome, om te ontkomen aan zijn veroordeling voor moord. Het eerste document dat Caravaggio's aankomst in Napels bewijst, is de boekhouding van een *giornale copiapolizze del Banco di Sant'Eligio*.

Op 6 oktober 1606 betaalde een machtige koopman uit de Republiek Ragusa, Nicolò Radulovich, een bedrag van 200 dukaten aan Caravaggio. Nicolò Radulovich had recent zijn status verhoogd door het verwerven van de titel van markies van de stad Polignano in Apulië. Waarschijnlijk om de verandering in zijn status te benadrukken, gaf deze patriciër de Lombardische schilder de opdracht om wat lijkt op een altaarstuk voor zijn nieuwe leengoed te schilderen. In het “boek Copiapolizze” luidt de reden voor de betaling als volgt:

Aan Nicolò Radulovich 200 dukaten en voor hem aan Michelangelo Caravaggio voor de prijs van een schilderij dat hij moet maken en leveren voor de hele maand december aanstaande, 13 en een halve palm hoog en 8 en een halve palm breed met de cijfers bovenaan, de beeltenis van de Maagd met het Kind in haar armen omringd door engelenkoren en onderaan in het midden Sint Dominicus en Sint Franciscus, die met de rechterhand Sint Nicola en met de linkerhand Sint Vito omhelzen⁴.

Het is zo gedetailleerd dat de figuren kunnen worden opgesomd en het werk nauwkeurig kan worden gemeten. De boekhouding krijgt aldus nog meer betekenis als we bedenken dat het beschreven werk tot op heden niet is teruggevonden en er nog steeds veel hypothesen bestaan over de afloop van de transactie tussen de opdrachtgever en Caravaggio. Op dit moment is de beschrijving van de betaling in het journaal van de *Banco di Sant'Eligio* de enige manier om ons dit werk van Michelangelo Merisi te kunnen voorstellen.

De originele “nota di credito” waarmee de betaling werd gedaan is in de loop der tijd helaas verloren gegaan door de onevenwichtige behandeling van de buste dei bancali reeksen. De verslaggevers hebben bij het schrijven van hun verslagen de directe rede van de betalingsopdrachten (de *Banco di Sant'Eligio*, betaal voor mij 200 dukaten aan Michelangelo Caravaggio...) verwisseld voor de indirecte rede waarbij de bank de neutrale verteller van de operatie is (*Aan Nicolò Radulovich 200 dukaten en voor hem - dat wil zeggen in zijn opdracht - aan Michelangelo Caravaggio...*).

4 Archivio Storico Banco di Napoli (ASBNA), Banco di Sant'Eligio, boek copiapolizze, registernummer 31, 6 oktober 1606.

Schenking aan het Koninklijk Hof

Eén van de belangrijkste activiteiten van de openbare banken, en vaak de enige vorm die volgens hun eigen statuten was toegestaan voor het investeren van hun kapitaal, bestond uit het toestaan van leningen en het voorschieten van kapitaal aan de stad Napels en het Koninklijk Hof. De banken verplichtten zich om grote hoeveelheden kapitaal te storten aan de overheid en ontvingen in ruil daarvoor gegarandeerde inkomsten uit belastinginkomsten, indirecte belastingen of buitengewone belastingen. Dit soort operaties is terug te vinden in de balansen.

Eén van de rekeningen in het “boek derden” van de *Banco dello Spirito Santo*, die overeenkomt met de jaren 1604 tot 1620, staat op naam van het Koninklijk Hof, onder de rubriek van het douanekantoor van de stad Napels. Hier werden de transacties voor de “aankoop van jaarlijkse inkomsten” geïnd, d.w.z. het voorschieten van kapitaal in ruil voor een jaarlijks inkomen, in dit geval gedekt door de inkomsten die werden gegarandeerd door het beheer van het douanekantoor van de stad. De transactie had de formele structuur van een lijfrente-aankoop. Het was dus niet expliciet een lening, maar de jaarlijkse inkomsten waren gespecificeerd als een per-

centage van het kapitaal. De transacties hadden het kenmerk dat ze deel uitmaakten van een koop- en terugkoopovereenkomst, waarbij degene die zijn lijfrente “verkocht” de mogelijkheid had om deze terug te kopen, d.w.z. om deze terug te kopen door het volledige eerder ontvangen kapitaal terug te betalen. Op 5 maart 1616 staat er in het debet van de eerdergenoemde rekening een boeking van 17.000 dukaten met daarnaast de gegenereerde lijfrente, met name 1.190 dukaten gelijk aan 7%. De beschrijving van de transactie luidt als volgt:

1616 op 5 maart tien zeventuizend dukaten aan de Koninklijke Schatkist voor de verkoop in onze bank van 1190 dukaten per jaar tegen 7% op de genoemde levering met overeenkomst van terugkoop aan de notaris Giulio Cesare Guadagno - 19 februari 1616⁵.

De “levering” was de praktijk om zich volledig te ontdoen van het beheer en de inning van een bepaalde gabella of belasting in ruil voor een som geld die op drie verschillende tijdstippen in

⁵ Archivio Storico Banco di Napoli (ASBNA), *Banco dello Spirito Santo*, Grootboek derden - Patrimonium, registratienummer 2.

het jaar moest worden geïnd en die naar schatting niet veel minder was dan de winst die uit de gabella kon worden verkregen en verwacht. Het was een manier voor het Koninklijk Hof om onmiddellijk over geld te beschikken in ruil voor een geleidelijke uitholling van zijn inningsvermogen. De operatie die we zojuist beschreven hebben, genereerde een inkomstenstroom die aanwezig is in hetzelfde register en die, zoals gezegd, het “boek derden” wordt genoemd vanwege de incassotijden. Deze operatie was erg gebruikelijk en stond de banken toe, vooral tot de monetaire crisis van 1622, om een belangrijke betaler te worden voor de financiën van de Spaanse onderkoningen.

Een stad te wapen: het republikeinse leger in 1648

In het Historisch Archief van de Bank van Napels bevinden zich niet alleen documenten met betrekking tot artistieke opdrachten en belangrijke financiële transacties, maar ook verwijzingen naar belangrijke historische en politieke gebeurtenissen.

De korte en krampachtige revolutionaire fase die begon met de opstanden in juli 1647 staat historisch bekend als de “Masaniello opstand”. In werkelijkheid waren de gevolgen institutioneel en politiek sterker na de dood van Tommaso Aniello van Amalfi, een visser en de eerste aanvoerder van de opstand. Personen als Vincenzo D’Andrea, een bekend advocaat en broeder van de *Monte dei Poveri*, namen het bevel over van de onafhankelijkheidspartij die, tot april 1648, leidde tot de proclamatie en het bestaan van de *Serenissima Repubblica Napoletana*. Het relaas en de pogingen tot militaire organisatie van deze kortstondige en strijdlustige politieke entiteit kunnen worden onderzocht dankzij de geschriften in de archiefstukken van de openbare banken. Vincenzo D’Andrea algemeen administrateur van de Republiek, verrichtte een grote reeks betalingen om het oorlogsapparaat te financieren dat zich acht maanden lang verzette tegen het gezag van de onderkoningen, de Spaanse vloot en de aristocratische macht die openlijk voor de monarchie waren. Het lijkt ons interessant om hierna een uittreksel te reproduceren van deze lange en gedetailleerde lijsten van betalingen namens de Napolitaanse Republiek, op naam van D’Andrea.

Aan de Serenissima Repubblica Napoletana ter beschikking van de heer Vincenzo d’Andrea 543,1 dukaten ommwille van de hierna vermelde redenen en betaald op grond van een mandaat verzonden naar de voornoemde heer Vincenzo d’Andrea op de 22ste dag van deze zending, dat wil zeggen:

(...)

Kapitein Giovanni de Tomaso ontving 2.3.10 dukaten, en voor hem, als dank aan Giuseppe della Tomase, vaandrig-luitenant, voor de hulp van 27 soldaten op de genoemde dag.

Veldheer Annibale Brancaccio ontving 25 dukaten voor de hulp aan zijn persoon, waarvan hij een rapport bijhield bij de Schatkist, dat nog steeds geannuleerd is.

Angela Grossa ontving 1 dukaat voor de hulp van haar familie na het overlijden van Carlo Barra, haar echtgenoot.

Giuseppe Caporiatasso ontving 3 dukaten voor zes dagen voor zijn salaris als hoofd sneeuwmeester.

Mattia Alfano ontving 1 dukaat voor de hulp van zijn familie na het overlijden van Donato Cerullo, haar echtgenoot.

Angela Costantino ontving 1 dukaat voor de hulp van haar familie na het overlijden van Francesco Sereno, haar echtgenoot.

Kapitein Aniello Pizzzo ontving 7,3 dukaten voor de hulp van zijn compagnie van 76 soldaten op 6 november. Op 20 januari werd een rapport naar de Bank van de armen gestuurd, maar het had geen effect en blijft geannuleerd.

Sergeant-majoor Martio Coppola ontving 8 dukaten op zijn saldorekening voor zijn hulp. Hij had op de 2de van deze maand een rapport naar Carlo Ragno verstuurd, dat ook geannuleerd blijft.

Salvato Viviano ontving 20 dukaten vanwege de accommodatie van de bedden die in de stadions zijn geplaatst en op rekening van wie hen verschuldigd is.

Dokter Giovan Iacovo Carbonello ontving 36 dukaten vanwege zijn voorziening voor zijn inspanningen samen met Agostino Vinaccia bij de behandeling van de gewonden van onze militie, waarin de genoemde voorziening van dezelfde Agostino is opgenomen en die voor de afgelopen maand is.⁶

6 Archivio Storico Banco di Napoli (ASBNa), *Banco della Pietà*, boek *copiapolizze*, serienummer 376, 27 januari 1648.

1788
P.M.

1788
P.R.

1788
2.M.

1788
2.F.

1788
P.M.

Het Simón Ruiz Archief

Ingeschreven in het UNESCO-register
"Memory of the World" op 24 mei 2023

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Memory of the
World

Het uitzonderlijke archief van een instelling die nog steeds actief is

In mei 2023 trad het Simón Ruiz Archief toe tot de selecte groep van ‘s werelds belangrijkste documentair erfgoed, dankzij de opname in het “Memory of the World Register” van de UNESCO, vanwege zijn uitzonderlijke universele waarden. Hiermee werd de grote kwaliteit gewaardeerd van een in Spanje unieke documentenverzameling, die onmisbaar is voor iedereen die de ins en outs van de Europese economische geschiedenis van de 16de en 17de eeuw wil leren kennen, de tijd waarin de Spaanse monarchie van Filips II over de halve wereld heerste. Deze internationale onderscheiding betekent niet alleen een grote verantwoordelijkheid, maar ook een erkenning voor de behandeling van deze documenten, voornamelijk in het afgelopen decennium, toen de Fundación Museo de las Ferias, met uitdrukkelijke toestemming van het bestuur van de Simón Ruiz Stichting, de instelling die eigenaar is van het archief en waarvan ik de eer heb voorzitter te zijn, de leiding nam over het beheer, de gestandaardiseerde beschrijving en de verspreiding ervan.

Simón Ruiz Envito belichaamt als weinig anderen de ondernemersgeest van de koopman die al snel uitgroeit tot een internationale handelaar en zakenman die de top van de financiële handel bereikt als leverancier van de Spaanse kroon. De uitzonderlijke economische documentatie in zijn archief maakt dit duidelijk: zijn handelsmaatschappijen waren actief in de belangrijkste Europese handelssteden en zelfs in verschillende steden in de Nieuwe Wereld. Anderzijds is de oprichting door Simón Ruiz van een algemeen ziekenhuis in Medina del Campo een buitengewoon voorbeeld van liefdadigheid die tot op de dag van vandaag voortduurt, aangezien dit ziekenhuis nog steeds functioneert en is omgevormd tot een stichting voor sociale hulpverlening. Dankzij het vrijwel volledige behoud van zowel de handels- als de ziekenhuisdocumentatie kunnen we uit de eerste hand kennismaken van de dagelijkse activiteiten van deze figuur in zijn nabije en verre zaken, evenals van het dagelijkse reilen en zeilen van een door hem opgerichte liefdadigheidsinstelling met een lange geschiedenis, met glorieus hoogtepunten, maar ook met kritieke momenten die haar in de vorige eeuw bijna tot het definitieve einde brachten.

Vandaag houdt de Simón Ruiz Stichting niet alleen de geest van hulpverlening en steun aan kansarmen in ere, zoals haar oprichter dat wilde, maar bewaart zij ook een historisch, artistiek en documentair erfgoed dat door de Fundación Museo de las Ferias wordt beheerd via een tiental culturele projecten gekenmerkt door preventief behoud, historisch onderzoek, en documentaire beschrijving, waaraan een aantal soortgelijke instellingen op Europees niveau deelnemen. Het boekproject dat nu het licht ziet, is daar een mooi voorbeeld van.

In dit jaar 2025, waarin we de vijfhonderdste geboortedag van Simón Ruiz herdenken en ook de vijftwintigste verjaardag van de opening van het Museo de las Ferias, is het voor mij een grote voldoening het voorwoord te schrijven voor deze publicatie die de geschiedenis van ons archief en de uitzonderlijke inhoud van dit immense erfgoed samenvatten.

Guzmán Gómez Alonso
Burgemeester van Medina del Campo en Voorzitter van de Simón Ruiz Stichting

Het Simón Ruiz Archief

Antonio Sánchez del Barrio
Directeur van de Fundación Museo de las Ferias – Simón Ruiz Archief

Álvaro Rodríguez Sarmentero
Hoofd Programmering bij het Adjunct Directoraat-Generaal Staatsarchieven
Ministerie van Cultuur

Simón Ruiz, 16de eeuwse koopman en zakenman

Simón Ruiz Envito (Belorado, 1525 - Medina del Campo, 1597) is wellicht de bekendste 16de-eeuwse Spaanse zakenman. Dit is vooral te danken aan zijn buitengewoon documentair archief, het enige in zijn soort in Spanje, dat ons een onuitputtelijke schat aan informatie biedt over zijn privéleven en zijn beroepsactiviteiten in de bedrijfs- en financiële sector tijdens het bewind van koning Filips II. Bovendien biedt deze uitzonderlijke documentaire collectie ons een zeer nauwkeurig beeld van de samenleving van zijn tijd, omdat het bestaat uit betrouwbare en zeldzame bronnen uit de eerste hand, en niet uit “...doctrinaire teksten of juridische documenten, waar de werkelijkheid meestal wordt gemaskeerd, zo niet opzettelijk vervormd...”, zoals professor Josep Fontana terecht heeft opgemerkt (Ruiz Martín, 1990, p. 7).

Geboren in Belorado (Burgos) in 1525 in een gezin met eeuwenoude voorouders uit Burgos, vestigde Simón Ruiz Envito zich rond 1550 als lakenkoopman in Medina del Campo; zijn broer Vitores was al enkele jaren gevestigd in deze stad van de grote “algemene jaarmarkten van het Koninkrijk”, wat ongetwijfeld van invloed was op zijn definitieve aankomst in deze jaarmarkten-enclave. In Medina handelde Simón Ruiz in geïmporteerde groothandelsgoederen uit Nantes en Bretagne in Frankrijk, waar zijn andere broer, Andrés Ruiz, evenals Miranda en de la Presa, eveneens uit Burgos, families verwant aan de familie Ruiz Envito, zakeneden en een goede sociale positie genoten. De intense familiebanden vormden een

netwerk van vertrouwen dat het fundament was van het bedrijf en de sleutel tot commerciële voorspoed. Met deze activiteit verdiende hij een aanzienlijk fortuin waarmee hij een tweede professionele fase kon beginnen waarin hij, naast de handel in goederen, deelnam aan grote financiële transacties en zelfs leningen verstrekke aan de Spaanse Kroon. Tot de jaren 1570 onderhield Simón Ruiz een zeer winstgevende handel met Nantes en Bretagne: linnen, stoffen, karton en, in mindere mate, riemen papier. Vanaf 1576 ging zijn voorkeur echter uit naar de Normandische stad Rouen, gelegen halfweg tussen Bretagne en Vlaanderen, die met zijn drukke rivierhaven aan de Seine een belangrijke schakel zou worden in de uitbreiding van de handelszaken van de familie Ruiz Envito in het noordwesten van Frankrijk. Van hieruit importeerden ze grote hoeveelheden fijn linnen, van een betere kwaliteit dan het linnen uit Bretagne, en seizoensgebonden producten zoals: zout uit de zoutmijnen van Alava, tarwe en wol uit Castilië, olie uit Andalusië, specerijen uit het Oosten en de Nieuwe Wereld die in de havens van Lissabon en Sevilla arriveerden, enzovoort.

Het zijn precies deze laatste twee genoemde steden die de twee belangrijkste commerciële centra zijn die de aandacht van ons hoofdpersonage zullen trekken en die hem perioden van grote winst zullen opleveren, maar ook momenten van hardnekkige risico's en schulden. In beide havens had Simón Ruiz agenten of correspondenten die tot taak hadden het bedrijf te vertegenwoordigen, de verkoop te organiseren en de opdrachten van Medina met betrekking

tot de ontvangst en inspectie van de goederen uit te voeren, waarbij ze juridische stappen ondernamen als de goederen niet in goede staat aankwamen. De eerste handelstransacties van Simón Ruiz in Sevilla dateren van heel vroeg en gaan terug tot een eerste grote transactie die hij in 1559 uitvoerde met de beroemde familie Maluenda uit Burgos; de grootste handelstransacties in deze stad vonden echter plaats aan het eind van de jaren 1660, waarbij zijn directe opvolgers commerciële activiteiten onderhielden minstens tot 1620. Hetzelfde gold voor de haven van Lissabon, vooral met betrekking tot de markt voor overzeese specerijen, zowel via de “Nao de la China” als via het “Galeón de Manila”, routes waarlangs ook exotische voorwerpen arriveerden die erg in trek waren. Simón Ruiz trad over het algemeen als tussenpersoon op bij de aan- en verkoop van specerijen, kleur- en verfstoffen, en luxegoederen die Lissabon bereikten, van waaruit ze verder werden geëxporteerd naar zowel Spaanse steden (Bilbao, Burgos, Segovia, Toledo, Valencia, etc.) als Europese steden (Antwerpen, Lyon, Florence, etc.). Na verloop van tijd zouden deze import- en exportondernemingen een periode van grote winst kennen, vooral vanaf 1580, toen Filips II werd erkend als koning van Portugal, wat een grotere soepelheid in de handel en meer handelsactiviteiten voor zijn koninkrijken betekende.

Simón Ruiz dreef hoofdzakelijk handel in de grote Italiaanse steden, vooral geconcentreerd in Florence, vooral tussen 1577 en 1586, en was ook actief in andere steden zoals Milaan, Rome, Luca, Pisa, Turijn, Palermo en Venetië (telkens van korte duur), Genua en Piacenza, in dit geval eerder opgedrongen door Genoa dan wel uit eigen initiatief. Vanaf de jaren 1570 reageerden Castiliaanse zakenlieden op verschillende manieren op de overmacht van de Genuese bankiers: ze kochten land, concentreerde hun bedrijfsactiviteiten soms op de textielindustrie en wijdden zich in grotere mate aan de geldmarkt. Hun financiële operaties zouden echter nooit het niveau van de grote Genuese kooplieden bereiken. In de woorden van professor Felipe Ruiz was het de strijd tussen het Genuese “groot kapitalisme” en het Castiliaanse “klein kapitalisme” (Ruiz Martín, 1990). De laatste twee decennia van de 16de eeuw waren de periode van de belangrijkste handelsactiviteiten in Italië voor een reeds volwassen Simón Ruiz, in het bijzonder met de stad Florence, waar hij meer optrad als financierder dan wel als koopman.

De handels- en financiële activiteiten die Simón Ruiz verrichtte in Antwerpen, de stad van de grote handelstransacties op het continent, maakten van hem één van de grote zakenlui van zijn tijd. In de Scheldestad had Simón Ruiz een geconsolideerd persoonlijk prestige, gebaseerd op zijn uitstekend informatienetwerk, dat de sleutel zou zijn tot het feit dat de grote bedrijven van Lyon, Lissabon en Genua hem hun zaken in deze Vlaamse stad toevertrouwden. In het begin speelde hij een sleutelrol als noodzakelijke tussenpersoon bij grote aan- en verkopen van handelsgoederen, meestal specerijen van overzeese handel die in Lissabon aankwamen. Echter na verloop van tijd zouden zijn belangrijkste activiteiten in Antwerpen bestaan uit wisselbrieven en leningen aan de Koninklijke Schatkist om betalingen te kunnen verrichten aan de Spaanse troepen die daar vochten in de zogenaamde Tachtigjarige Oorlog, een conflict dat ongetwijfeld het verloop van vele gebeurtenissen heeft bepaald. In deze oorlogscontext was de gang van zaken gebaseerd op de aankoop en verkoop van wissels, waarbij Simón Ruiz altijd als een echte meester optrad, door betalingen of inningen op verschillende plaatsen te vervroegen of uit te stellen, dankzij de precieze informatie die zijn correspondenten hem stuurden. Tot slot is het noodzakelijk om ook het facet van Simón Ruiz als geldschietter van de Spaanse Kroon te vermelden, wat hem niet alleen aanzienlijke verdiensten opleverde, maar wat nog belangrijker was, een hogere professionele status die hem in staat stelde toe te treden tot het selecte groepje van belangrijke financiers die actief waren in de grote Castiliaanse ondernemingen. Dit gebeurde na het kritieke moment van de opschorting van betalingen in 1575 en tot 1581, de periode van zijn grootste financiële activiteit in termen van zijn betrokkenheid bij transacties met de Spaanse Kroon waarbij hij optrad, hetzij via zijn vennootschappen of in opdracht.

De laatste fase van de handelscarrière van Simón Ruiz begon met de oprichting in 1585 van een vennootschap met zijn neef Cosme en diens vertrouweling Lope de Arziniega, waarin hij geld inbracht om een derde van de totale winst te verkrijgen. Kort daarna, in 1592 – hij was toen al 67 jaar oud en voelde zich moe en ziek – droeg hij het beheer van zijn onderneming definitief over aan zijn neef en richtte hij een nieuw handelsbedrijf op. Vanaf dat moment tot aan zijn dood op 1 maart 1597 wijdde Simón Ruiz

Kasten en traliewerk in de sacristie van de kerk van het Algemeen Ziekenhuis van Simón Ruiz, waar het archief van Simón Ruiz vanaf de oprichting tot 1947 werd bewaard.

zich aan de bouw van een ziekenhuis dat de categorie van Algemeen Ziekenhuis van Medina del Campo zou krijgen, waarbij hij de ongeveer twintig hospicehuizen en opvanghuizen voor zieken die toen actief waren, samenvoegde. Het gebouw werd tussen 1592 en 1619 gebouwd volgens het project van de jezuïet Fray Juan de Tolosa. Het ontwerp laat duidelijk de invloed zien van de classicistische modellen van Italiaanse traktaten, de band met de architectonische archetypes van de Contrareformatie – vooral die van de zogenaamde “jezuïetenstijl” – en de nauwe en sterke aanwezigheid van het klooster van El Escorial (Sánchez del Barrio, 2000, p. 225-248).

Korte geschiedenis van het Simón Ruiz Archief

16de – 19de eeuw

Na deze korte samenvatting van het leven van ons personage, zullen we ons vervolgens concentreren op zijn documentair archief. De eerste verwijzingen die we kennen over de behandeling en de bewaring van de documenten en akten van Simón Ruiz, zijn handelsondernemingen en zijn stichtingswerk, zijn de verwijzingen die hij zelf heeft gedictieerd, allereerst in zijn eerste codicil van 1592 (ASR, CC, C 219, 118), toen hij bepaalde dat *“alle boeken en akten die betrekking hebben op al mijn goederen en bezittingen... moeten worden verzameld”* in het ziekenhuis dat zijn naam draagt; en jaren later in zijn definitieve testament, verleden op 1 april 1596 (ASR, H 21, 20), wanneer hij in clausule nr. 30 beveelt *“dat in de sacristie van de kerk van voornoemd hospitaal, een grote kist moet worden geplaatst in de dikke muur, met ijzeren tralies en zeer sterke en veilige sloten... waar alle akten worden geplaatst...”*, met betrekking tot zijn nagelaten bezittingen en de stichting van zijn hospitaal: testamenten en codicillen van hem en zijn opvolgers, aankopen van onroerend goed, pachtcontracten, erkenningen, bezittingen, overzichten, inventarissen, enzovoort, en *“zonder ooit de originelen eruit te halen die erin waren gestopt... zodat deze niet verloren kunnen gaan”*. De documentaire, persoonlijke en ziekenhuiscollectie van zijn nalatenschap werd gedurende eeuwen bewaard in een kist achter een stevig traliewerk. Wat de economische documenten van zijn handelsondernemingen be-

treft en die van zijn meest directe familieleden, onder leiding van zijn neef Cosme (†1618), weten we dat een groot deel hiervan in september 1632 werd overgebracht van Madrid (waar deze vennootschappen op dat moment gevestigd waren) naar Medina del Campo. Deze overplaatsing werd bevolen door Fray Cosme Ruiz, zoon van de eerdergenoemde Cosme, volgens de wensen van Simón Ruiz zelf. Bij zijn aankomst werd een *“Inventaris van de documenten uit Madrid overgebracht bij de dood van Andrés de Otaola”* opgesteld (ASR, CC, C 214, 7) die beschouwd kan worden als de eerste inventaris van het archief en die ons in zekere mate in detail informeert over de inhoud van deze documentaire collectie. Hieruit blijkt dat de boeken en dossiers die werden overgedragen in de eerdergenoemde sacristie van de hospitaalkerk werden geplaatst, waar de persoonlijke en hospitaal-documenten zich al bevonden, aan de muur ertegenover, in kasten en wandkasten die vandaag de dag nog steeds bestaan. In een eerste kast bevonden zich op vier legplanken de documenten van rechtszaken, faillissementen en schuldeisers...; nog eens vijf legplanken werden ingenomen door 64 rekeningboeken (notitieboeken, grootboeken, beursnotities...); een tweede kast bevatte, op een eerste legplank, de akten, rekeningen en rechtszaken van Cosme Ruiz Envito; de betalingsbrieven, wissels (en hun kladversies) van Simón en Cosme Ruiz; documentatie van andere familiebedrijven...; op een tweede legplank, talrijke betalingsbrieven, wissels (en hun kladversies) van Simón en Cosme Ruiz...; op een andere legplank, talrijke documenten van andere familiebedrijven...; nog op een andere plank, talrijke bundels met duizenden handelsbrieven uit Vlaanderen, Genua en brieven van zowel binnen als buiten het koninkrijk Castilië; ook inschrijvingen bij de Spaanse Kroon, koninklijke besluiten, obligaties, balansen, rekeningafsluitingen, “jaarmarktboekjes”... en kopieën van verzonden brieven (Ramos González, 2018, p. 38-39). Tot slot werden in deze ruimte ook de documenten bewaard van het kantoor van Fray Cosme Ruiz, die we ongetwijfeld kunnen beschouwen als de echte eerste “redder” van het archief. Op dit punt moeten we een belangrijk aspect in herinnering brengen waar tot nu toe nauwelijks aandacht aan besteed hebben en dat, volgens onze mening, door de eeuwen

“Inventaris van de documenten die na de dood van Andrés de Otaola uit Madrid zijn meegebracht”, 26 september 1632 (ASR, CC, C 214, 7).

C. YN Venttario de los papeles
 que stauan en m^o en un apo
 sentto de la casa de e may^r ttraidor
 despues de la muerte de andres de
 Otaola que este Inee cello de ar
 cib^o de los pitag^o de la uilla de m^a
 del Campo donde estan por orden
 y mandado de el p^r fcaico s^r me Ruiz
 e Inuito de e^a Herden de nueis
 tra senora del Carmen admⁿ
 o general de e^a Herden de
 e^a de comeneo e m^a la fama s^r

- I. Legajo r un legajo que tiene un pleito y se
 manda de donia ana de urubemuz
 de lope de la camara en 20 fe
 o t^o Contra Stauro centuon
 con 226 foxai
 ~ O t^o contra antonio de uega
 ~ O t^o contra dona Joana de ruba de
 neyia y donia ynes de mon Jara
 con uernardino de Valuer de

heen doorslaggevend is geweest voor het behoud van het archief: namelijk het heilige karakter van de ruimte waar de documenten werden bewaard, in dit geval de sacristie van de hospitaalkerk, die fungeerde als een echte “onschendbare schuilplaats” voor de documenten die erin werd bewaard. Deze omstandigheid, samen met de grote omvang van het ziekenhuisgebouw – en bijgevolg zonder problemen voor de benodigde ruimte – en het bestaan van een levende en actief werkende instelling die voor het archief zorgde, leidt tot de conclusie dat tussen het moment van de aankomst van de documenten uit Madrid in 1632 en het begin van de 20ste eeuw, alle documenten in het ziekenhuis werd bewaard, vrijwel onaangetast door het verloop van de tijd.

In de historische publicaties van Medina del Campo in de 17de en 18de eeuw bestaan er nauwelijks onrechtstreekse verwijzingen naar het archief; dit moet worden geïnterpreteerd vanuit de opvatting dat het werd beschouwd als het actieve archief van een actieve welzijnsinstelling – eerst het ziekenhuis en later (en tot op de dag van vandaag) de Simón Ruiz Stichting – en alleen bekend was bij degenen die het dichtst bij de directe werking ervan stonden. Dit is het geval voor Julián de Ayllón, prior van de collegiale kerk en een vooraanstaand plaatselijke deskundige, die leefde in de overgangsjaren tussen de 18de en 19de eeuw. Hij was het die de geleerde Antonio Ponz voor zijn boek *Viaje de España...* (Madrid, 1783, 1ste editie) de documentaire gegevens bezorgde over de stad in het algemeen en de bouw van het ziekenhuis in het bijzonder. Meer in het bijzonder was hij het die hem attent maakte op het testament en het codicil van Simón Ruiz, documenten die bewaard zijn gebleven in het archief en waaruit Ponz verschillende paragrafen heeft overgeschreven in zijn eerdergenoemde werk. Hij publiceerde zelfs een aantal uitstekende plattegronden van het ziekenhuis, opgesteld door Ayllón. Misschien waren deze een kopie van de originele plattegronden die nu verloren zijn gegaan. Dit alles is een onweerlegbaar bewijs dat beiden het ziekenhuisarchief hadden bezocht en er de voornaamste documenten geraadpleegd hadden, maar enkel en alleen die documenten die betrekking hadden op de collectie van het ziekenhuis.

In het midden van de 19de eeuw vond een laatste belangrijke gebeurtenis in de vorming van het archief plaats: in 1864 werd het Algemeen Ziekenhuis samengevoegd met het ziekenhuis van Santa

María de la Piedad, gesticht in 1447 door bisschop Fray Lope de Barrientos. Het was het enige historische ziekenhuis van de stad dat nog niet was opgenomen in de fusie van ziekenhuizen in de 16de eeuw. Deze integratie ging gepaard met de opname van het roerend erfgoed en het documentair archief – zowel historisch als administratief – van het oude ziekenhuis dat toen bekend stond als “downtown”, wat resulteerde in een aanzienlijke toevoeging van documenten, waarvan er velen veel ouder zijn dan die van het Algemeen Ziekenhuis zelf.

De auteurs die schrijven over de geschiedenis van Medina del Campo in de 19de eeuw maken geen melding van het bestaan van het archief. Dit waren tijden van strikte ijver aan de kant van de opeenvolgende beheerders van de ziekenhuisstichting, misschien als gevolg van het wantrouwen dat door bepaalde overheidsmaatregelen was ontstaan. In de context van het Revolutionair Sexennium (1868-1874), ontvangen we in de jaren zestig van de 19de eeuw, berichten over een tot nu toe ongepubliceerde, zeer beknopte inventaris, opgesteld door de commissarissen voor de inbeslagname van historisch-artistieke goederen, als gevolg van het Decreet van 1 januari 1869, uitgevaardigd door de Voorlopige Regering van 1868-1871. Hoewel ze alleen de opdracht kregen om de bezittingen van het Collegiale Kapittel van de stad te inventariseren, vermelden hun officiële notities een bezoek aan het Algemeen Ziekenhuis op 8 februari 1869 om de artistieke en documentaire collecties te raadplegen en een korte inventaris op te maken. Bij aankomst in de sacristie wordt het bestaan opgemerkt van “een wandkast met vier legplanken met correspondentie, rekeningen en aantekeningen over de uitgaven van het ziekenhuis. Verder is er een kist met een groot aantal boeken en schriften over de zakelijke aangelegenheden van de stichter, evenals een kist met drie sleutels met andere boeken over hetzelfde onderwerp en negen perkamenten of vellums, sommige met loden zegels, alsook de obligaties uit de vijftiende en zestiende eeuw, die in de eerdergenoemde kist zijn achtergebleven”. Onder het hoofdstuk “Archief” noteren ze het bestaan van “dossiers met rekeningen en volkstellingen, akten en andere zaken die betrekking hebben op de administratie van het ziekenhuis. Kasboeken, notulen... het testament van Simón Ruiz, stichter van dit ziekenhuis en negen bullen, concessies en privileges met loden zegels, behorend aan het Hospital de la Piedad en die waren opgeborgen in een lade van het hospitaal” (AMMC, dossier 351, doos 427-428). Het lijkt erop dat de inspectie en inbeslagname door de commissarissen weinig aandacht ontvingen.

En zo bereiken we de 20ste eeuw met een archief dat vrijwel onbekend is, met name de prachtige historische handelsdocumentatie, die op dat moment in totale vergetelheid bleef.

De 20ste eeuw

Aan het begin van de 20ste eeuw werd de eerste ernstige studie over het jaarmarkt- en handelsverleden van Medina del Campo gepubliceerd: *Las antiguas ferias de Medina del Campo* (Valladolid, 1912), een werk van twee professionele onderzoekers: Cristóbal Espejo en Julián Paz, deskundige leden van het Officieel College van Archivarissen en Bibliothecarissen, die goed op de hoogte zijn en rijkelijk gebruik maken van de documenten over de jaarmarkten in het Algemeen Archief van Simancas, de Koninklijke Kancelarij van Valladolid en het Stadsarchief van Medina del Campo, maar de rijkdom van de documentaire collectie in het Simón Ruiz Hospitaal negeren. Evenmin wordt er melding van gemaakt in de lokale geschiedeniskronieken, tijdschriften en historische bulletins en persartikels over het verleden van de stad, die in die eerste decennia werden gepubliceerd door kroniekschrijvers, academici en geleerden.

Een ministeriële inspectie van de archieven van privé-instellingen in de provincie Valladolid, officieel toevertrouwd aan de archivaris Saturnino Rivera Manescau in 1924, was de eerste keer dat de grote archiefwaarde van de commerciële nalatenschap van het Simón Ruiz Archief bekend werd gemaakt, en (uit)eindelijk de lokale en provinciale sfeer oversteeg. Het was een belangrijke ontdekking voor specialisten in de Spaanse economische geschiedenis, waaronder een aantal buitenlandse historici. Het verslag van de archivaris, waarin de twee fundamentele collecties van het archief – de commerciële collectie van de stichter en de ziekenhuiscollecties – werden geregistreerd, zou een grote invloed hebben. In hetzelfde decennium bereikte dit verslag de oren van de Amerikaanse historicus Earl J. Hamilton – die toen verschillende aspecten van de economie van de 16de en 17de eeuw bestudeerde – wiens interesse hem ertoe bracht het archief te bezoeken en de diensten van de archivaris Miguel Bordonau in te huren om de collecties te onderzoeken en om hem foto's van de documenten te verschaffen. De nieuwe waardering voor de documenten van het archief betekende dat zelfs in de eigen gedrukte memoires van de Simón Ruiz Stichting (dit gebeurde in de memoires gepu-

bliceerd in 1926) de reproductie van een wisselbrief werd opgenomen als een bijzonder waardevol document representatief voor de liefdadigheidsinstelling. Drie jaar later werd dezelfde wisselbrief zelfs gefilmd voor de documentaire “Valladolid op de Ibero-Amerikaanse tentoonstelling in Sevilla in 1929”, waardoor het werd erkend als een buitengewoon document en volwaardig om te worden opgenomen in wat de eerste bewegende beelden van het Simón Ruiz ziekenhuis zouden worden.

In de jaren 1930, met de publicatie van Hamilton's boek *El tesoro americano y la revolución de los precios en España 1501-1650* (1934), begon de documentaire collectie gewaardeerd te worden in wetenschappelijke en academische kringen, maar wekte ze ook de hebzucht op van kleingeestige en onwetende personen die verschillende plunderingen aanmoedigden in de woelige tijden van de Spaanse Burgeroorlog. Na het einde van de oorlog vinde we twee getuigenissen uit de eerste hand terug, gedateerd in de jaren 1940, die ons informeren over de situatie van het archief. De eerste is die van priester en kroniekschrijver Gerardo Moraleja, die in zijn *Historia de Medina del Campo* (geschreven tussen 1940 en 1946) schrijft: “Het archief bewaart interessante documenten van de stichter, die wachten op onderzoek en studie om er nuttige lessen uit te trekken op economisch gebied. Er wordt gezegd dat de wisselbrieven de eerste waren die werden getrokken, maar dit is duidelijk overdreven, omdat ze al lang vóór Simón Ruiz bekend waren” (Moraleja, 1971, p. 497). De tweede is die van de dokter zelf die sinds 1938 de leiding had over het Algemeen Ziekenhuis, Dr. Leonardo de la Peña Díaz, een man met een energiek karakter en verdienstelijk werk in de gezondheidszorg, die in 1942 een boekje publiceerde met de titel *Mi actuación en Medina del Campo durante la guerra (1936- 1939) y después de la victoria (28 maart 1939 - 31 maart 1942)*, waarin hij de talrijke hervormingen beschrijft die hij in die tijd in het ziekenhuisgebouw doorvoerde, waarbij hij het ziekenhuis van nieuwe diensten voorzag. Onder het hoofdstuk “Archieven” specificeerde hij het volgende: “De interessante documenten van het bedrijf van de stichter van het ziekenhuis Simón Ruiz lagen volledig verwaarloosd, in kisten in sommige ruimten van het ziekenhuis en in een kamer in de sacristie. Velen ervan lagen op de vloer, waaronder een groot aantal van de eerste wisselbrieven, die in die tijd in de handel werden gebruikt. Om zo'n ongelukkige situatie te voorkomen, heb ik twee grote brooddozen van het ziekenhuis genomen en heb ik een degelijk lokaal voorzien met een moza-

iekvloer en muren beschilderd in tempera, met een juttens fries, een goede lichtinstallatie en meubilair dat de oude stijl imiteert, met enkele boekenplanken aan de zijmuren en een wandkast voor het plaatsen van de meest interessante documenten uit die tijd” (Peña Díaz, 1942, p. 21).

Deze publicatie stuitte op controversen van lokale aard omwille van de heersende politieke situatie, die niet gunstig was voor sommige professionele onderzoekers die naar Medina del Campo kwamen om de documentatie van het archief te raadplegen. Dit is het geval van de vooraanstaande professor Ramón Carande, die precies in datzelfde jaar 1942 geen toegang kon krijgen tot de handelsdocumenten van het archief vanwege het wantrouwen dat werd opgewekt door Dr. de la Peña, misschien vanwege zijn liberale ideeën. Het was echter Carande zelf die zijn collega Fernand Braudel, directeur van de *École des Hautes Études* in Parijs, attent maakte op het belang van de archieven, wat leidde tot de opdracht voor een studie door één van zijn meest briljante leerlingen: Henri Lapeyre, die, gewapend met goede aanbevelingen, in februari 1947 begon met zijn onderzoek in het archief. Van zijn onderzoek is een handgeschreven notitieboekje bewaard gebleven, dat hij zelf de titel gaf *“Archivo del Hospital General de Medina del Campo. Inventaris”*, bestaande uit twee delen: ‘1/ *Papeles de Simón and Cosme Ruiz*’ en ‘2/ *Papeles del Mayorazgo y del Hospital*’. Het tot nu toe ongepubliceerde verslag bestaat uit 31 pagina’s en de slotbeschouwing is gedateerd op 5 juni 1947, precies een maand vóór de officiële publicatie van het besluit van het Ministerie van Nationaal Onderwijs, dat de overdracht van het archief van het Algemeen Ziekenhuis naar het Provinciaal en Universitair Historisch Archief van Valladolid als depot regelde, en vijf maanden voordat deze overdracht daadwerkelijk werd uitgevoerd, op 10 november van hetzelfde jaar.

In 1948, toen de archiefstukken al in de hoofdstad waren, publiceert Lapeyre zijn eerste artikel over de documentaire collectie: “Het archief van Simón en Cosme Ruiz” (Lapeyre, 1948, p. 3-13). Als een trouwe getuige van de situatie, wijdt hij verschillende paragrafen aan het becommentariëren van de hierboven genoemde toestand: de algemene onwetendheid waaronder men tot voor kort leed, de eerste onderzoeken en opdrachten van Hamilton voor zijn in 1934 verschenen boek over de prijsrevolutie; en de acties van dr. de la Peña, die de documentaire collectie van een eigen

archiefruimte en -inrichting voorzag, maar zonder echter het archief op een professionele manier te ordenen. Hij verwijst ook naar de bezoeken van Carande aan het archief, de institutionele moeilijkheden die hij ondervond en het baanbrekende artikel dat hij in 1944 publiceerde, met transcripties van brieven van kooplieden (Carande, 1944, p. 13-4, 13-48). Ook vermeldt hij het stimulerende advies dat hij ontving van Braudel en de hulp van verschillende personen bij het verkrijgen van toegang tot en het systematisch raadplegen van de archieven, die bij zijn aankomst zelfs een minimale inventaris ontbeerden. Na deze inleidende paragrafen verwijst Lapeyre naar de waardevolle inhoud van het archief en beschrijft hij het zoals hij het aantrof: gerangschikt in rekken en met een glazen wandkast met enkele legplanken voor de belangrijkste documenten, wat bevestigt dat een deel van de collectie nog steeds zijn oorspronkelijke indeling kent. Op deze manier wordt deze tekst een referentie voor de kennis van de originele indeling van de documentaire collectie, zoals vermeld in de oorspronkelijke inventaris van 1632.

Tijdens de tweede helft van de 20ste eeuw werd de documentaire collectie in het historische gebouw van de Universiteit van Valladolid, waar zich het Provinciaal en Universitair Historisch Archief bevindt, voortdurend geïnventariseerd en gecatalogiseerd door erkende archivariissen en historici, waardoor het nu een documentaire collectie is die toegankelijk is voor onderzoekers. Deze lovenswaardige archivistische onderneming op het gebied van classificatie en bescherming van de collecties die in het derde kwart van deze eeuw werden uitgevoerd, zijn in verschillende monografische artikelen besproken waarop we hier niet verder zullen ingaan (Laso, 2009, p. 183-203). In 1955 publiceerde Henri Lapeyre *Une famille de marchands, les Ruiz, Contribution a l'étude du commerce entre la France et l'Espagne au temps de Philippe II*, een mijlpaal voor degenen die geïnteresseerd zijn in de economische geschiedenis van die tijd. Het wordt gevolgd door verschillende andere boeken, waaronder enkelen gepubliceerd door de *École des Hautes Études* van het *Centre de Recherches Historiques* in Parijs. Hierin worden volgende aspecten bestudeerd en overgeschreven: de brieven van het archief uit Lissabon van José Gentil da Silva (in 1959-1961, 3 volumes), de brieven uit Antwerpen door Valentín Vázquez de Prada (in 1960, 4 delen) en die uit Flo-

7

Archivo del Hospital General de Medina del Campo

Inventario

I^o Papeles de Simon y Cosme Ruiz

A 1 "N° 6 Sr. Cosme Ruiz. Recados y memorias para los
pleitos que se traen con Pedro Gomez Reynel y
Ruy Gomez"

- "Sr. Cosme Ruiz, escrituras, hordenes y otros
recados que yportan para claridad de sus
negocios, desde el año de 1592 hasta 1605. yportan

- "N° 2. Sr. Cosme Ruiz, tocantes a sus negocios;
estan dentro carten de paga que yportan."

- "Tocan al Sr. Cosme Ruiz. Scripturas y
quentas y otros recados que yportan. Pertenecen
al Sr. Cosme Ruiz"

- "Quentas de las lanas hechas en Granada:
desde el año de 599 asta el de 602

Proces van documentevaluatie en digitalisering van het Simón Ruiz Archief in het archief van de Real Chancillería de Valladolid.

rence door Felipe Ruiz Martín (in 1965). Jaren later werd deze serie aangevuld met de twee omvangrijke delen van Eufemio Lorenzo Sanz gewijd aan de *Comercio de España con América...* (1979-1980), met correspondentie uit Sevilla en Amerika uit het archief als belangrijkste bron. Meer gericht op het leven van Simón Ruiz, zijn familie en andere kooplieden afkomstig van Burgos, zijn de artikelen – ruim dertig in totaal – die professor Manuel Basas Fernández publiceerde in de jaren 1950 en 1960 in het *Boletín de la Institución Fernán González*. Andere belangrijke studies, in dit geval gewijd aan de boekhouding van het archief, zijn die van José M^a. González Ferrando en Ricardo Rodríguez González. Hier kunnen we een bijna eindeloze lijst boeken en artikelen aan toevoegen waarin deze archiefstukken gedurende het laatste kwart van de 20ste eeuw werden gebruikt (een volledige en voortdurend herziene bibliografie is te vinden op: <https://www.museoferias.net/bibliografia-sobre-simon-ruiz/>). Tijdens deze laatste decennia van de 20ste eeuw is het tenslotte de moeite waard om de documentaire tentoonstelling “Simón Ruiz. Een zakenman uit de 16de eeuw” te vermelden, georganiseerd door het Provinciaal en Universitair Historisch Archief van Valladolid in 1988, die werd gehouden in Valladolid, Salamanca en Medina del Campo.

21ste eeuw

In de 21ste eeuw is het Simón Ruiz Archief het onderzoeksterrein geweest van verschillende instellingen en personaliteiten uit de academische wereld, over het algemeen voor onderzoeksprojecten binnen een aantal universiteiten. In 2008 publiceerden de Junta de Castilla y León en het Provinciaal en Universitair Historisch Archief de *Inventaris van het Simón Ruiz Archief* en rond die tijd werden ook de stukken op perkamenten van grootformaat van deze collectie gerestaureerd in het Centrum voor het Behoud en de Restauratie van Cultureel Erfgoed onder auspiciën van de Junta de Castilla y León.

Sinds de oprichting van de Fundación Museo de las Ferias in 2001 en tot 2013 heeft deze instelling verschillende documentaire projecten gefinancierd met betrekking tot de archiefcollecties. De belangrijkste hiervan situeert zich in 2002 met de financiering van een deel van het onderzoeksproject “Onderzoek naar het postverkeer van het Simón Ruiz Archief”, met als resultaat het boek *El Correo en el Renacimiento Europeo*, bekroond met de “Oro Grande” op de Filatelistische Wereldtentoonstelling (Valencia, 2004) (later meer over dit project). Tussen 2003 en 2007 werd er gewerkt aan de digitalisering van de collectie wisselbrieven in het kader van verschillende stageprogramma’s voor universitair afgestudeerden. In 2007

Proces van documentevaluatie en digitalisering van het Simón Ruiz Archief in het archief van de Real Chancillería de Valladolid.

werd de tentoonstelling (en de bijbehorende catalogus) “Ferias y finanzas. El mercado del dinero, siglos XVI y XVII” georganiseerd met kunstwerken en een selectie van handelsdocumenten en rekeningboeken uit het archief. Tussen 2007 en 2009 werd samen met het Instituto Universitario de Historia “Simancas” een subsidie van de Fundación del Patrimonio Histórico de Castilla y León toegekend voor het project “Geïnformateerde catalogus en digitalisering van het Simón Ruiz Archief”, waarmee 43.000 archiefstukken uit 148 dozen werden gedigitaliseerd. In 2008 volgde het redactioneel project: *Francesco Datini, Jacob Fugger en Simón Ruiz. De historische, artistieke en documentaire nalatenschappen van drie grote zakenlieden* (Valladolid, 2009), met medewerking van het Datini Archief (Prato, Italië) en de Fugger Foundation (Augsburg, Duitsland). Vermeldenswaard is tevens de oprichting op 26 juni 2012 van de “Simón Ruiz Leerstoel”, gecreëerd door de Fundación Museo de las Ferias en de Universiteit van Valladolid, die een samenwerkingsovereenkomst hebben ondertekend met de Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, voor het creëren van een portaal over de geschiedenis van de handel en economie, met de kunst- en documentaire collecties van de Simón Ruiz Stichting.

Een nieuwe fase van het archief begon in 2013, toen de Raad van Beheer van de Simón Ruiz Stichting,

de instelling die eigenaar is van de documentaire collectie, tijdens zijn vergadering op 27 september besloot om het historische erfgoed, dat nog steeds verspreid was, samen te brengen in Medina del Campo in één ruimte, die voorzien zou zijn van alle veiligheidsmaatregelen en airconditioning, en met bevoegd personeel voor het beheer en de bewaring ervan. Zo wordt al het historische, artistieke en documentaire erfgoed dat zich niet in het gehavende Algemeen Ziekenhuis bevindt, voornamelijk in de kerk (d.w.z. het erfgoed dat is opgeslagen in civiele en religieuze instellingen in de provincie), samengebracht in de Fundación Museo de las Ferias, waarmee een einde komt aan een situatie die reeds tientallen jaren aan de gang was. Het officiële depot van al deze historische bezittingen werd op 5 december van hetzelfde jaar formeel door laatstgenoemde instelling aanvaard.

De administratieve procedures voor de overdracht van het archief aan Medina del Campo werden in 2014 en 2015 uitgevoerd, waarbij het Sub-Directoraat-Generaal voor Staatsarchieven van het Spaanse Ministerie van Cultuur en de Simón Ruiz Stichting instemden met de volledige digitalisering van de documentaire collectie voorafgaand aan de overdracht. Als gevolg hiervan onderging het archief een grondige herziening van alle documenten, waarbij talrijke referentie-

Beursnotitieboeken van het Simón Ruiz Archief in de bijbehorende mappen en in de definitieve doos.

nummers werden bijgewerkt, fouten in de indeling, locatie of chronologie werden opgespoord, zoekgeraakte of verloren documenten werden gecontroleerd, niet-geregistreerde documenten werden verzegeld en – het allerbelangrijkste – deze in nieuwe gestandaardiseerde en zuurvrije dozen en bundels werden geplaatst. In vele gevallen werden ze op maat gemaakt omwille van de verschillende formaten van de originele boeken en documenten. Deze aanpak heeft een doorslaggevende invloed gehad op hun toekomstige bewaring. Terwijl deze identificatietaken werden uitgevoerd, werden de gegevens van de nieuwe algemene inventaris van het archief – die momenteel van kracht is – bijgewerkt. Hierdoor werd de vorige inventaris uit de 20ste eeuw, begonnen in de jaren 1950 onder leiding van professor Lapeyre, vernieuwd.

De digitaliseringswerkzaamheden werden uitgevoerd in het archief van de Koninklijke Kancelarij van Valladolid tussen april 2015 en januari 2020, en de archiefstukken werden overgedragen naarmate het proces vordert (vijf overdrachten per jaar), met de eindresultaten die in januari 2020 werden gepresenteerd. De Simón Ruiz Stichting heeft het dagelijkse management en het beheer van het archief toevertrouwd aan de Fundación

Museo de las Ferias in overeenstemming met de voorwaarden van een overeenkomst ondertekend door deze twee instellingen van Medina del Campo op 12 mei 2015.

Nu het archief zich in Medina del Campo bevindt, werd in 2016 een specifieke rubriek voor het archief gecreëerd op de website van de Fundación (<https://www.museoferias.net/archivo-simon-ruiz/>). Tegelijkertijd werd, met de steun van de Diputación de Valladolid, de tweemaandelijks tentoonstellingscyclus “Documenten van het Simón Ruiz Archief” in het leven geroepen met als doel de belangrijkste originele documenten uit het archief te bestuderen en tijdelijk aan het publiek te tonen. Andere vermeldenswaardige acties zijn de tentoonstellingen die sindsdien werden georganiseerd: in 2016 liep de tentoonstelling “Simón Ruiz: koopman, bankier en stichter”, de belangrijkste expo gewijd aan een 16de-eeuwse zakenman die ooit in Spanje is gehouden, waarin documenten uit het archief werden tentoongesteld samen met belangrijke kunsthistorische werken die hiermee gerelateerd waren, uitgeleend door grote Spaanse musea en privécollecties. Een catalogusboek met dezelfde titel werd gepubliceerd met medewerking van de belangrijkste specialisten terzake en, als pa-

Tentoonstelling “Simón Ruiz Archief. Handel en financiën in de tijd van Filips II” in het Archivo General de Indias in Sevilla, februari – april 2019.

rallele activiteit, werd een internationaal congres gehouden met als titel “Simón Ruiz en de zakenwereld in Europa in de 16de en 17de eeuw”, waarvan de notulen het jaar daarop werden gepubliceerd door de Simón Ruiz Leerstoel. In 2018 en 2019 werd een nieuwe tentoonstelling geopend: “Het Simón Ruiz Archief. Handel en financiën in de tijd van Filips II”. Deze werd gehouden in twee van de belangrijkste Spaanse archieven: de Koninklijke Kanselarij van Valladolid en de Archivo General de las Indias in Sevilla. Talrijke originele documenten van de familie Ruiz Envito, hun onderneming en het Algemeen Ziekenhuis werden tentoongesteld, aangevuld met kunstwerken en alledaagse voorwerpen uit de 16de en 17de eeuw, voornamelijk uit de historische collecties van de Simón Ruiz Stichting. Beide tentoonstellingen hadden tal van parallele activiteiten waaronder een internationaal symposium aan de Universiteit van Gent, de deelname aan de XI Iberische Biënnale van Cultureel Erfgoed AR&PA, verschillende publicaties, audiovisuele producties, educatieve workshops, enzovoort, dit alles gehouden in het kader van het “Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed 2018” met de sponsoring van het Spaanse Ministerie van Cultuur en de Junta de Castilla y León.

Het Simón Ruiz Archief. Documentaire collecties en de belangrijkste lopende projecten

Op dit moment bestaat het Simón Ruiz Archief uit twee grote archieven: het bedrijfsarchief en het archief van het Algemeen Ziekenhuis gesticht in 1591. Deze laatste bevat zowel het persoonlijke archief als het familiearchief van de stichter, die een aparte (derde) collectie vormen. De drie collecties zijn in vele gevallen aanvullend, omdat er heel wat documenten zijn die informatie bevatten die tegelijkertijd tot meer dan één van de drie archiefstukken kunnen behoren.

Het rechtstreekse beheer van het Simón Ruiz Archief door de Fundación Museo de las Ferias heeft geleid tot de start van een groot aantal projecten, sommigen van algemene aard en andere met een meer specifiek karakter, met als fundamentele doelstellingen het behoud van de collecties en het verbeteren van hun beschrijving, publieke toegang en algemene verspreiding.

Van de algemene projecten is de gestandaardiseerde beschrijving en de elektronische publicatie op het archiefportaal van de Stichting misschien

wel het belangrijkste, samen met de eerdergenoemde volledige digitalisering van het archief. Deze gestandaardiseerde beschrijving is gebaseerd op eerder werk om een elektronische databank te creëren (met ongeveer 85.000 records). De migratie naar een andere specifieke archiefdatabank laat toe om gesynchroniseerd te werken in overeenstemming met een classificatieschema – waaraan momenteel wordt gewerkt – dat het sleutelement zal zijn voor de hiërarchische en samenhangende organisatie van de fondsen, series, collecties en documenten van het archief. Dankzij dit project kan de informatie worden verspreid via het eerdergenoemde archiefportaal, waardoor het onderzoekswerk wordt vergemakkelijkt door middel van gratis, universele, online publieke toegang tot de documenten van het archief. De technische ondersteuning voor dit portaal is het AtoM platform, dat compatibel is met de internationale beschrijvingsstandaarden ISAD (G), ISAAR CPF, ISDF, ISDIAH en voldoet aan de beschrijvingsvereisten van de International Council on Archives (ICA). Het archiefportaal werd op 23 juni 2021 gelanceerd en is het belangrijkste instrument voor de verspreiding van de documentaire collecties van het archief.

a. Het handelshuis

Het lijkt geen twijfel dat de bedrijfscollectie van het archief deze nalatenschap van Simón Ruiz werkelijk uniek maakt, aangezien er geen ander archief van dit type bewaard is gebleven in de Spaanse privéarchieven uit die periode, met documentaire bronnen die praktisch in geen enkel ander soortgelijk archief in Spanje voorkomen.

De rekeningboeken

De bedrijfscollectie van het archief bestaat in de eerste plaats uit een reeks van 184 rekeningboeken, waaronder de serie grootboeken (of “kasboeken”) en beursboeken, die dubbele boekingen laten zien – op de linker pagina’s de “debit” en op de rechter pagina’s de “credit” – met hun overeenkomstige alfabetten; de journalen (of “dagboeken”), en de kladboeken, ook algemene of beursboeken. Met deze drie soorten boeken werden de rekeningen van het handelshuis bijgehouden en de specifieke rekeningen voor de jaarmarkten. Naast deze zes soorten boeken zijn er ook nog de “beursboekjes”, die werden gebruikt voor de vereffening van wissels. Daarnaast zijn

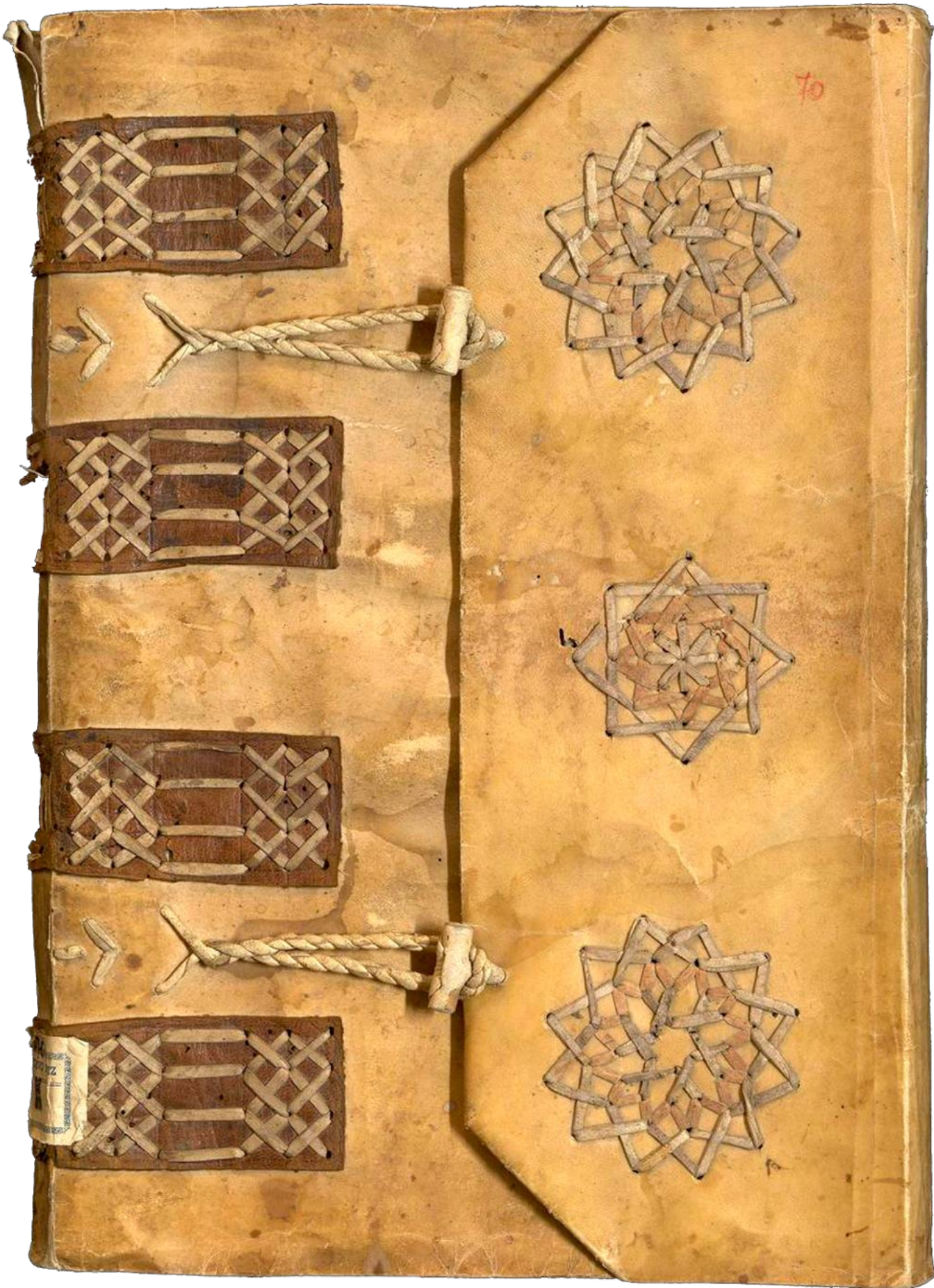
Rekeningboeken van het Simón Ruiz Archief.

er nog andere “bijzondere” boekjes die, vanwege hun beperkte aantal, op zichzelf geen serie vormen. Hiertoe behoren de “ontwerpen van wisselbrieven”, de “notitieboekjes voor de verdeling van de interessen”, de “hulpgrootboeken van goud afkomstig uit Milaan”, de “ontwerpboeken voor makelaars”, enzovoort. De meeste rekeningenboeken in het archief zijn gebonden in perkamenten banden, op een paar uitzonderingen na. Vooral de grootboeken zijn versierd met sterren. De verschillende reeksen van rekeningen bestrijken een periode die loopt van 1551 tot 1617 en vormen, met de woorden van González Ferrando, “de belangrijkste collectie handelsdocumenten en rekeningen van de 16de eeuw die tot nu toe in Spanje bekend is” (González Ferrando, 1982, p. 23). Deze rekeningen komen overeen met de bedrijven die werden opgericht door Simón Ruiz, zijn neef Cosme Ruiz, die van Cosme Ruiz zelf en Lope de Arciniega, en andere diverse rekeningen van andere kooplieden, zoals die van Pedro Ruiz, Diego de Gauna, Pedro Gómez Reynel of Francisco de San Juan.

Het belangrijkste project voor documentaire beschrijving van deze reeks boeken werd uitge-

voerd tussen 2016 en 2021, met een gestandaardiseerd elektronisch register en de volledige publicatie op het archiefportaal van de Stichting. In dezelfde periode werd ook een meer specifiek baanbrekend project uitgevoerd, getiteld “Muzikale documentatie in het Simón Ruiz Archief”, onder leiding van de musicoloog Juan Carlos Asensio, dat zich concentreerde op de identificatie, beschrijving, restauratie, studie en interpretatie van de muzikale fragmenten van cantoralen en andere liturgische boeken – brevieren, gradualen, missalen... – die dateren van vóór die van de “Nieuwe Liturgische Gebeden”, die tot op de dag van vandaag deel uitmaken van de banden van sommige van de rekeningboeken in het archief. Het project kende zijn hoogtepunt met de tentoonstelling “Verborgene bladzijden. Gerestaureerde perkamenten uit het Simón Ruiz Archief”, waarvoor alle stukken op perkament uit de 12de tot 16de eeuw en een postincunabel drukwerk werden gerestaureerd en gecatalogiseerd. De catalogus van deze tentoonstelling publiceerde de bijzondere studies van al deze middeleeuwse muzikale manuscripten.

“Grootboek na de dood van Simón Ruiz”, 1597-1604 (ASR, CC, L 70).

Reiniging van een fragment van het *Breviarum Plenarium* uit de 12de eeuw (ASR, CC, P 26); voorheen, perkamenten band van een alfabetboek van een grootboek van Cosme Ruiz.

De briefwisseling

Binnen de collectie van het handelshuis heeft de briefwisseling ongetwijfeld de meeste aandacht getrokken bij de onderzoekers omwille van de inhoudelijke rijkdom en gevarieerde geografische herkomst. De bijna 58.000 brieven die werden verstuurd vanuit de belangrijkste Europese economische centra van die tijd – voornamelijk Spaanse, Franse, Portugese, Vlaamse, Italiaanse en zelfs Zuid-Amerikaanse centra – maken dit archief tot de belangrijkste Spaanse documentaire collectie in zijn soort in de tweede helft van de 16de eeuw. En niet alleen voor de studie van de handelsgeschiedenis van die periode, aangezien de brieven veel meer historische informatie bevatten, zoals onder meer directe verwijzingen naar belangrijke historische gebeurtenissen, details over verschillende politieke situaties, persoonlijke omstandigheden van grote en kleine hoofdrolspelers naar wie in de brieven wordt verwezen, verschillende aspecten van het dagelijks leven, enzovoort. Deze nieuwtjes en anekdotes stellen ons in staat een fascinerende reis te maken in de tijd van de vloot van de Nieuwe Wereld, de “Galeón de Manila” of de “Carrera de la India”; de Slag bij Lepanto, de ramp van de Onoverwinnelijke Armada, de eindeloze Tachtigjarige Oorlog en vele andere historische gebeurtenissen, met concrete gegevens en verslagen uit de eerste hand. De brieven zijn gedateerd tussen 1554 en 1624 en worden bewaard in chronologische volgorde en per stad van herkomst. Qua volume is de correspon-

dentie met de steden Valladolid (meer dan 15.000), Madrid (bijna 10.000), Lissabon (bijna 6.000), Burgos (meer dan 4.000), Bilbao (bijna 3.200), Sevilla en Amerika (meer dan 3.400), Antwerpen (ongeveer 3.000), Lyon (meer dan 2.100), Toledo (meer dan 1.700), Florence (meer dan 1.300), Rome (ongeveer 1.200), Nantes (meer dan 1.100), Salamanca en Elvas (ongeveer 1.000), Genua (ongeveer 650), Rouen (meer dan 600), Parijs (ongeveer 500), Piacenza (meer dan 450), Keulen, Milaan, Venetië en Malta (ongeveer 100), enzovoort.

De eerste 188 dozen van deze documentaire reeks komen overeen met de ontvangen brieven en zijn gerangschikt volgens chronologische en toponymische criteria; de volgende twintig dozen bevatten “minutas” of kopieën van brieven die werden verzonden vanuit Medina del Campo naar de correspondenten. Deze meer dan tweehonderd dozen met gerubriceerde correspondentie zijn het resultaat van het moeizame identificatie- en registratiewerk dat tussen de jaren 1950 en 1970 is verricht. Vanaf doos nummer 208 wordt de inhoud van de resterende honderdtal dozen die deze documentaire reeks vormen, steeds intenser en complexer, want naast brieven vinden we ook documenten van een zeer gevarieerd repertoire, zowel van juridische als van commerciële aard: koninklijke besluiten, vergunningen voor het trekken van wisselbrieven, verklaringen van geldopname, loonbrieven, volmachten, verbintenissenbrieven, akten van overeenkomst, protesten, wissels..., zelfs documenten van persoonlijke aard. Er

Verzameling van in perkament gebonden notitieboeken, sommige met muzieknotaties.

Brieven verzonden in 1578 aan Simón Ruiz vanuit Keulen en Antwerpen met bijhorende lakzegels (ASR, CC, C 44).

is bijgevolg een evolutie van een zeer precieze ordening volgens historische criteria, waarin de documentaire typologie de volgorde en positie van elk document bepaalt, naar een mengeling van typologieën waarin we vaststellen dat er geen recente interventie in de loop van de tijd heeft plaatsgevonden. Dit leidt tot een heterogene ordening die hoogstwaarschijnlijk indicatief is voor hoe het archief oorspronkelijk georganiseerd was, een aspect dat nog een meer gedetailleerde studie vereist.

Eén van vermeldenswaardige recente projecten die werden uitgevoerd met deze belangrijke documentaire collectie en dat tussen 2001 en 2004 werd voltooid, was getiteld “Het postverkeer in de correspondentie van het Simón Ruiz Archief”. Dit project maakte gebruik van meer dan 24.000 commerciële brieven met postomslagen uit veertien verschillende landen, die als documentaire bron voor het project dienden. Deze handgeschreven brievencollectie bevat gefrankeerde, vooruitbetaalde, dringende, met de hand bezorgde, opnieuw geposte brieven, geannoteerde uitsneden, commerciële tekens en symbolen, enzovoort. De resultaten van dit project werden gepubliceerd in het boek van Fernando Alonso García, *El Correo en el Renacimiento Europeo. Estudio postal del Archivo Simón Ruiz (1553-1630)*, waarvan de belangrijke resultaten werden bekroond met de hoogste internationale prijzen op het gebied van de geschiedenis van de wereldfilatelie.

Een ander specifiek project met de briefwisseling als documentaire bron was de inventarisatie en registratie van postzegels en handelsmerken, die bewaard zijn gebleven in bijna duizend brieven. Het identificatieproces werd tegelijkertijd uitgevoerd met de herziening en digitalisering van het archief, waarbij de verschillende handelsmerken, postzegels en wapenschilden werden geregistreerd die in de brieven bewaard zijn gebleven. Kortom, het waren de identiteitstekens van de handelsslui die samenwerkten met de handelshuizen van Simón Ruiz: kooplieden, correspondenten, etc., gevestigd in de belangrijkste Europese steden, die hun identiteitstekens stempelden als garantie voor authenticiteit en veiligheid. Dit project bereikte zijn hoogtepunt in 2020 met de ten-

toonstelling “Signado de mi marca. Sellos y marcas comerciales, siglos XVI y XVII” en de publicatie van het boek van Fernando Ramos González *Sellos y marcas en la correspondencia comercial del Archivo Simón Ruiz*.

Ook met de briefwisseling is een project in ontwikkeling voor de transcriptie en kritische editie van de handelsbrieven, met als doel het voortzetten van de reeds genoemde klassieke werken uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, gepubliceerd door de *École des Hautes Études* van het *Centre de Recherches Historiques* in Parijs, waarin de brieven uit het Simón Ruiz Archief komende uit Lissabon, Florence en Antwerpen werden gepubliceerd. Dit project is gericht op het coördineren van multidisciplinaire groepen van onderzoekers van verschillende specialisaties, met het eerdergenoemde gemeenschappelijke doel van het overschrijven en bewerken van de rijke briefwisseling van het archief. Zo werken we momenteel, samen met de Ca’ Foscari Universiteit van Venetië, aan de transcriptie en taalkundige studie van de ongeveer honderd brieven die met de stad Venetië circuleerden (in een samenwerkingsovereenkomst met het “Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali Comparati”, voor de jaren 2020-2028, in het kader waarvan twee “tesi di laurea” zijn uitgevoerd), en ook met de “Fondazione Museo Archivio Storico Banco di Napoli” voor de handelscorrespondentie met de Napolitaanse banken (overeenkomst voor de jaren 2024-2027).

De wisselbrieven

De wisselbrief is een handelsdocument dat in de 16de eeuw het gebruik als betaalmiddel in commerciële transacties combineerde met het gebruik als financieel instrument in krediet- en afwikkelingstransacties. De algemene jaarmarkten van Medina del Campo waren de eerste in Europa waar de wisselbrief op regelmatige basis werd verhandeld en waar het financiële gebruik ervan algemeen werd. Ze werden nauw gecoördineerd met de jaarmarkten van Driekoningen, Pasen, Augustus en Allerheiligen in Lyon of Besançon, en met de Paasmarkt in Antwerpen. Het Simón Ruiz Archief toont ons duidelijk het groeiend belang van krediettransac-

Lakzegels: Tomás Balbani. Mons, 1580 (ASR, CC, C 61,143); Giovanni, Francesco, Bartolomeo en Geronimo Balbi. Antwerpen, 1592 (ASR, CC, C 155, 23); Hernando de Morales. Lissabon, 1587 (ASR, CC, C 123,143).

Plaatzegels: Juan de Jugo. Bilbao, 1579 (ASR, CC, C 47, 131); Enriques Lião. Sevilla, 1577 (ASR, CC, C 37, 65); Juan de la Haya. Bilbao, 1576 (ASR, CC, C 28, 207).

la prima pagara ... en el 12
della prossima ...
1579

Inta 1000 - am 44 670
Addi 19 di settembe 1579 In fine ...

Bus en m. a 13 de marzo 1579 -
Danamm. + Ad 200 grom 1579 - P 3433 - am ...
Molto-Ma. ...
+ Addi iij di febraro 1579 ...
Danamm. + Ad 200 grom 1579 - P 2422 - am ...

Sup 1579 adi ...
Hij on embrey a 5 de enero de 1579 ad. 500 en 7

Mmo sig. e n. mie om. miz

camp 30 de ag 1579
En calli

ARCHIVO SIMON RUIZ

Al nome d. dio 1579 ...

+ Addi 19 di settembe 1579 In fine 17500.1 - am 445 ...

ARCHIVO SIMON RUIZ

agamenti della prossima ...
Pagara ...
+ Bus en m. eel cam ...
+ Addi 19 di settembe 1579 ...
+ Addi 19 di settembe 1579 ...
+ Addi 19 di settembe 1579 ...

En m^o del Campo 17 de Oct^o 1588 — 26 800 —
 no biendo en todo por las cosas que se me ofrecieron de
 cambio en las cosas de la proxima por se aya de ser con
 un con m^o mismo ofendido como se me prohibe con toda
 com^o m^o y con otros por que se n^o se sirviente sobre de m^o
 de contados
 Simon Ruiz
 CC, LC 1,2,2

ARCHIVO SIMÓN RUIZ En m^o del Campo 8 de Sept^o 1571 — 911626
 por m^o b. m. por esta primera de cambio de un b. m. quenta
 de un mill y seyscientos y ochenta y seys m^o. e son por las gr. b. m. que
 por m^o el yll^o mo fob^o sequen^o y con otros de m^o de contados
 Simon Ruiz
 C 13, 251 bis

Handgeschreven wisselbrieven van Simón Ruiz, uitgegeven in Medina del Campo (ASR, CC, LC, 1, 2, 2 en ASR, C, 13, 251bis).

ties met wisselbrieven. Er worden meer dan 23.000 originele wisselbrieven bewaard die tussen 1553 en 1606 in omloop waren. Honderdduizenden transacties met 45 Europese steden zijn erin terug te vinden, waaronder enkelen opvallende omwille van hun omvang: Antwerpen, Lyon, Lissabon, Piacenza, Florence, Rome, Rouen... en natuurlijk Medina del Campo. Henri Lapeyre, in zijn boek *Una familia de mercaderes: los Ruiz...*, definieerde de wisselbrief als volgt: "Zoveel inhoud met zo weinig woorden! De wisselbrief is echt een wonder van beknoptheid. Het is de meest briljante demonstratie van de superioriteit van de zakenman boven de wetgever" (Lapeyre, 1955 (herdruk 2008), p. 241).

Momenteel worden de wisselbrieven bewaard in twaalf dozen die samen een collectie van ongeveer 18.000 originelen vormen, gegroepeerd in bundels; de overige 5.000 worden nog bewaard in de brieven waarin ze oorspronkelijk werden verstuurd. Hun gestandaardiseerde beschrijving en hun publicatie in het archiefportaal zijn lopende projecten. Tot nu toe werden er ongeveer 6000 gepubliceerd die de jaren 1553-1588 bestrijken.

Handelsdocumenten

Naast de rekeningboeken, brieven en wisselbrieven zijn er vele andere handels- en bedrijfsdocumenten die, zonder een specifieke serie te vormen, een essentieel onderdeel van het archief vormen omdat ze rechtstreeks getuigen zijn van de handelsactiviteiten. We schatten dat er ongeveer 20.000 van dit soort documenten aanwezig zijn met inbegrip van de documenten die beperkt zijn tot de private activiteiten van de bedrijven. Hieronder vallen betalingsbrieven, aanmaningen, incasso's, verbintenissenbrieven, ontvangstbewijzen, vouchers, memoranda, promesses, kwitanties, afschriften, balansen, verslagen en inventarissen. Daarnaast zijn er documenten van openbare aard waarvoor de tussenkomst van notarissen nodig is om de authenticiteit van de documenten te certificeren, met inbegrip van, maar niet beperkt tot, testamenten, contracten, vonnissen, rechtszaken, notariële kopieën en bewijsstukken, executoriale titels, enzovoort. Daarnaast kunnen andere soorten handelsdocumenten worden getraceerd in het archief die voortvloeien uit de aard van het bedrijf, of het nu gaat om een kleine uitwisseling of een grote

Verzameling wisselbrieven uit het jaar 1579.

City	Year	Exchange Rate	City	Year	Exchange Rate
Adi 9 di Sett.	1588	Prezzi de Cambij fatti, in pagamenti di	Adi 8 di giugno	1589	Prezzi de Cambij fatti, in pagamenti di
Roma		98 $\frac{1}{3}$	Genova		68
Fierenza		102 $\frac{1}{2}$	Milano		127 $\frac{1}{4}$
Lucca		107 $\frac{1}{2}$	Venezia		127 $\frac{1}{4}$
Napoli		130 $\frac{1}{4}$	Firenze		108 $\frac{1}{4}$
Palermo		28 $\frac{2}{5}$	Roma		93 $\frac{1}{2}$
Messina		100 $\frac{1}{8}$	Napoli		128
Piagenz		69	Palermo		28
Genoua		122	Messina		27 $\frac{7}{8}$
Milano		122 $\frac{2}{8}$	Genoua		117
Venetia		105 $\frac{1}{4}$	Milano		171
Bologna		118	Veneti		130
Anuersa		118	Bolog		110
Colonia		118	Anu		116 $\frac{1}{4}$
Londra		76 $\frac{1}{4}$	Colo		117
Fiera di oct		447 $\frac{1}{2}$	Lon		71 $\frac{1}{2}$
Seulia	4	446	Fic		447 $\frac{1}{2}$
Arcala	4	445 $\frac{1}{2}$	Se		446
Saragossa	2	251 $\frac{1}{2}$	A		445 $\frac{1}{2}$
Barcellona	2	2410 $\frac{1}{2}$	S		251 $\frac{1}{2}$
Valenza	2	252 $\frac{1}{2}$	1		2410 $\frac{1}{2}$
La fiera		2 $\frac{1}{12}$	1		252 $\frac{1}{2}$
					La fiera. 2 $\frac{1}{12}$

Listini of koersnoteringen van de wisselkoersen op de beurzen van Lyon en Piacenza, 1588 en 1589 (ASR, CC, C 203, 376-386).

internationale transactie. Hieronder vallen volmachten, borgtochten, kwijtingen, schikkingen, obligaties, kwitanties, douanebrieven, vergunningen voor geldopname, scheeps- en kapiteinslijsten, cognossementen, schadevergoedingen, goederenzendingen, inschepingslijsten, vrijwaringsbrieven, verzekeringsbrieven, maritieme verzekeringspolissen, schadeclaims, verslagen van schipbreuken, enzovoort.

Er werden verschillende descriptieve projecten gerealiseerd met deze handelsdocumenten, waaronder de catalogisering, bestudering en publicatie van de verzameling “listini”, kleine verticale stroken papier met de koersen van munten in de belangrijkste Europese steden en beurzen van de 16de en 17de eeuw. Ze tonen de voorgedrukte namen van de financiële centra met rechts een lege ruimte waar de bijbehorende koers met de hand kan worden genoteerd. Dit documentaire project, gestart in 2017 en in 2019 in Medina del Campo voorgesteld, werd geleid door professor Claudio Marsilio. Dankzij dit project is de volledige collectie van 210 originele “listini” (waarvan één dubbele) die in het archief worden bewaard, grondig bestudeerd. De conclusies die werden getrokken en de afbeeldingen van alle “listini” werden gepubliceerd in het boek van professor Marsilio, met als titel *La colección de “listini” del Archivo Simón Ruiz. Las ferias de cambio de Medina del Campo en el corazón del mercado del dinero europeo (1580-1600)*. Deze publicatie werd in 2023 voorgesteld in de Italiaanse steden Novi Ligure in 2021 en Napels.

b. Het Algemeen Ziekenhuis (met persoonlijke en familiedocumenten)

De tweede grote collectie in het Simón Ruiz Archief is die met de documenten van het Algemeen Ziekenhuis “de la Purísima Concepción y San Diego de Alcalá”, hét grote mecenaatswerk waaraan Simón Ruiz de laatste jaren van zijn leven heeft gewijd. Deze collectie bestaat uit meer dan 200 dozen en een dertigtal stukken op perkament, die naast de documentatie van het Algemeen Ziekenhuis zelf, eveneens de documenten bevatten van de ziekenhuizen die erin de loop van zijn geschiedenis werden geïntegreerd en, in verspreide vorm, de persoonlijke en familiedocumenten van het geslacht Ruiz Envito, tot ze verdwenen in de 18de eeuw.

De documentaire collectie van het ziekenhuis bevat het reilen en zeilen van de zorginstelling vanaf de oprichting in 1591 tot vandaag de dag (laten we niet vergeten dat de Simón Ruiz Stichting, de instelling die de erfenis van deze koopman heeft geërfd, nog steeds bestaat en zorgt voor mensen met een handicap). Daarom bevat deze collectie de boeken van de ziekenhuizen die werden toegevoegd aan het Algemeen Ziekenhuis op het moment van de oprichting, de bedrijfsboeken van het ziekenhuis, de beslissingen van de raad van beheer (het hoogste bestuursorgaan), inventarissen van goederen, volkstellingen en andere eigendommen...; boeken van inkomende en vertrekkende patiënten, ziekenhuisrekeningen, akten van schenkingen en overdrachten..., en een eindeloze hoeveelheid aantekenboeken en dossiers over de meest uiteenlopende aangelegenheden. Van meer persoonlijke aard zijn de testamenten van de leden van de stichtende familie en hun nakomelingen, autografe brieven, verslagen van huishoudelijke zaken, inventarissen van hun bezittingen... en zelfs een stamboom.

We mogen niet vergeten dat deze documentaire collectie het archief bevat van het “Hospital de Santa María de la Piedad”, gesticht door bisschop Fray Lope de Barrientos in het midden van de 15de eeuw, dat in de 19de eeuw werd toegevoegd aan het Algemeen Ziekenhuis. Het bevat belangrijke documenten uit de periode tussen 1454 en 1862, respectievelijk de jaren van de oprichting en de verdwijning ervan, waaronder verschillende pauselijke bullen, memoires, inventarissen van goederen, boekhouding, aan- en verkopen, schenkingen, enzovoort.

Tot slot zijn de documenten die in de periode 1938-1970 in het Simón Ruiz ziekenhuis werden gegenereerd (de documenten die niet in 1947 naar Valladolid werden overgebracht) onlangs aan het archief toegevoegd. De documenten van de laatste veertig jaar en de huidige documenten van de Simón Ruiz Stichting worden bewaard in de hoofdzetel van de instelling zelf.

Met deze collectie van het Simón Ruiz Ziekenhuis als documentaire bron worden momenteel twee projecten uitgevoerd. Het eerste is getiteld “De documentatie van de bouw van het Algemeen Ziekenhuis”, met als doel het identificeren, kopiëren, bestuderen en publiceren van alle documen-

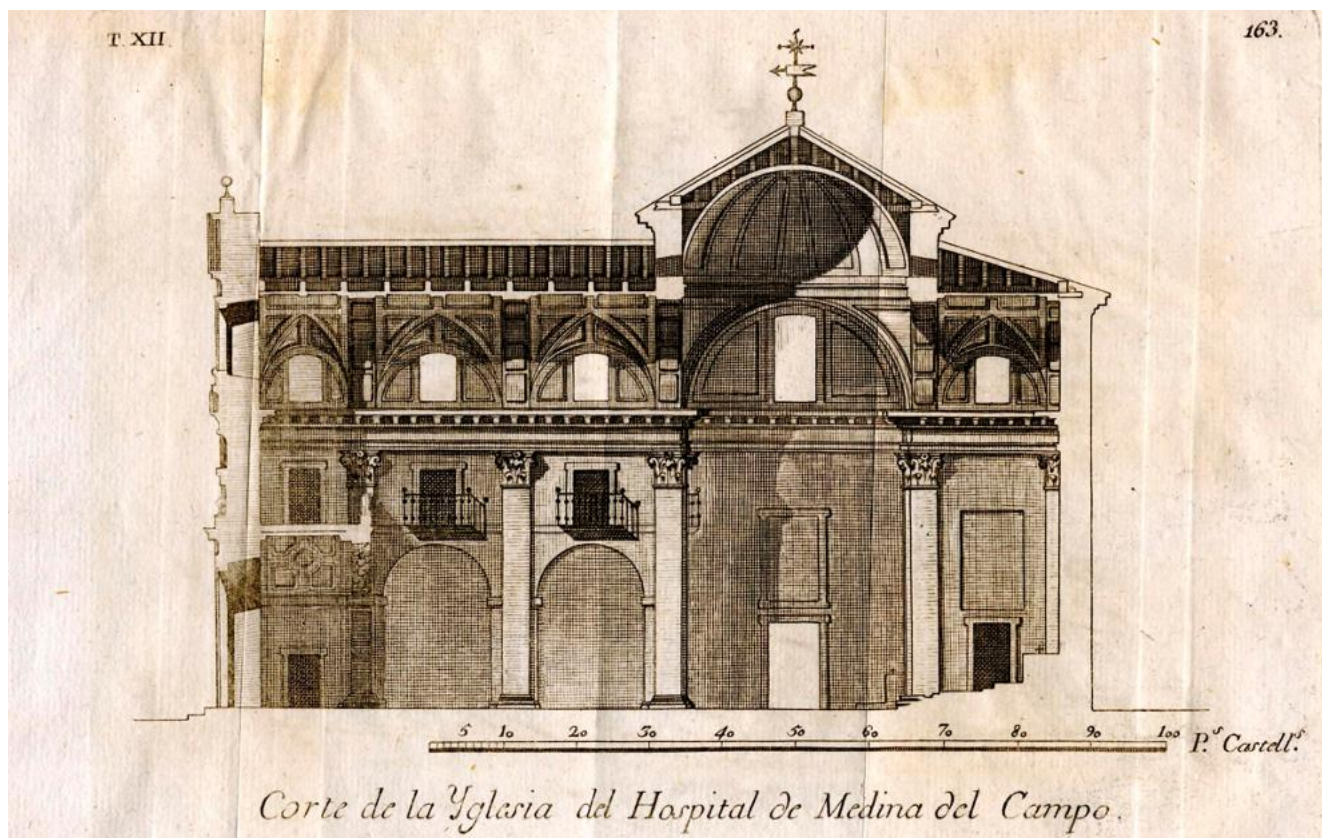
ten in het Simón Ruiz Archief en andere archieven met betrekking tot de bouw van het Algemeen Ziekenhuis, om gedetailleerde informatie te bekomen over het bouwproces. Dit project, dat in 2016 startte met de teruggave van het archief aan de Stichting, maakte deel uit van het plan om het archief te promoten ter gelegenheid van het “Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed 2018”. Het werd in 2019 voorgesteld ter gelegenheid van de viering van de 400ste verjaardag van de voltooiing en de opening van het Algemeen Ziekenhuis. Ter gelegenheid hiervan werd ook een herdenkingstentoonstelling gehouden in het Museo de las Ferias, waar originele werken en documenten werden tentoongesteld die verband hielden met het ontwerp van het project, het bouwproces van het gebouw en de opening van de ziekenhuis-campus. De transcriptie van de documenten van het bouwproces is momenteel in volle gang. Het andere project richt zich op de gestandaardiseerde beschrijving van de collectie van het Hospital de Santa María de la Piedad (of van Barrientos) voor de publicatie op het archiefportaal van de Stichting; tot nu toe is de helft van de documenten gepubliceerd, dankzij subsidies van de Europese plannen *Next-GenerationEU* die zijn toegewezen aan het Sub-Di-

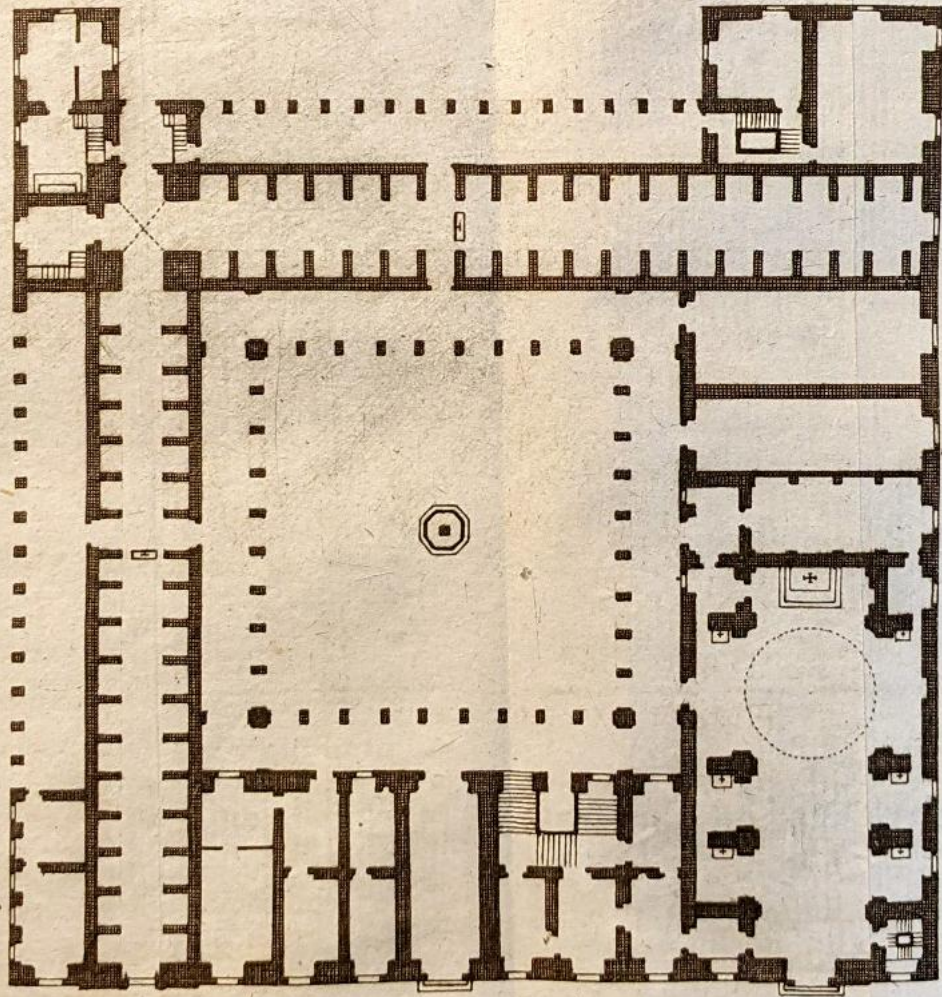
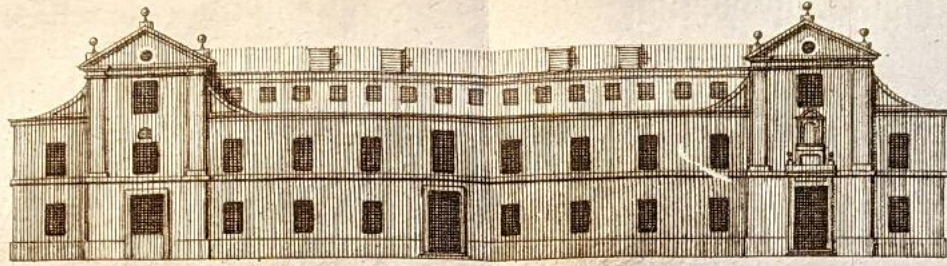
rectoraat-Generaal van de Staatsarchieven van het Ministerie van Cultuur.

Samengevat kunnen we stellen dat het hier gaat om een archief waarvan de grootste expert, professor Henri Lapeyre, het in een paar woorden samenvatte toen hij zich de vraag stelde en tegelijkertijd deze beantwoordde: “Wat is de uitzonderlijke waarde van het Ruiz-archief? Het is een unieke collectie documenten, tenminste voor zover het de 16de eeuw in Spanje betreft” (Lapeyre en Ruiz, 1971, p. XXIV).

Met deze beoordeling als uitgangspunt – en reeds verwijzend aan de herdenkingsvieringen van de vijfhonderdste geboortedag van Simón Ruiz in 2025 – sluiten we af door eraan te herinneren dat het archief op 28 december 2017 werd erkend tot Erfgoed van Cultureel Belang (BIC), waarmee het de hoogste officiële bescherming kreeg. Ook werd het Simón Ruiz Archief op 24 mei 2023 door de UNESCO opgenomen in het “Memory of the World Register” en wordt het beschouwd als Werelderfgoed “vanwege zijn uitzonderlijke waarden voor de geschiedenis van de mensheid”.

10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 200 300 P.^o Castell.^o

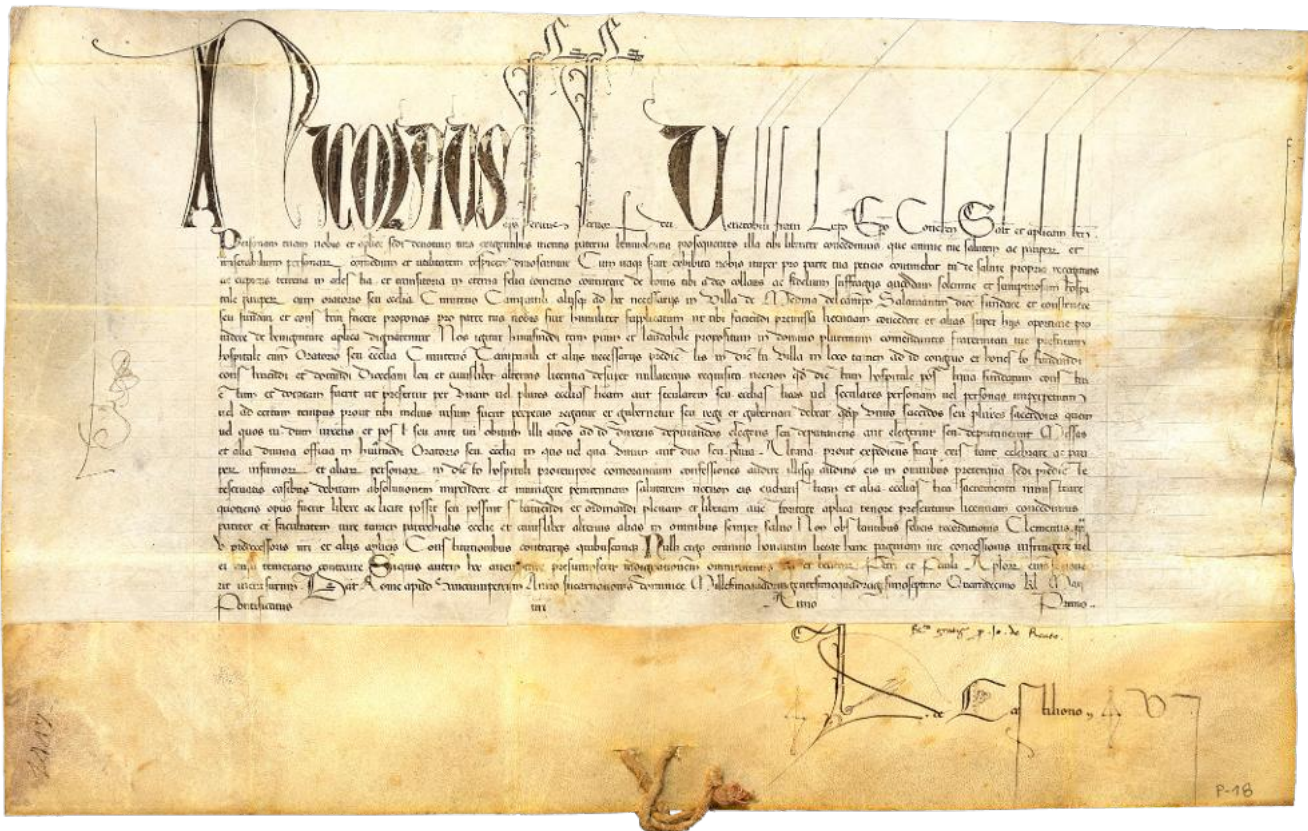
Planta y fachada del Hospital de Medina del Campo.

Plattegronden en doorsneden van het Algemeen Ziekenhuis en van de ziekenhuiskerk, door Julián de Ayllón, ca. 1780, in A. Ponz, Viage de España..., 1781 (waarschijnlijk op basis van de originele plattegronden, die momenteel verloren zijn).

Het La Piedad-ziekenhuis of bisschop Barrientos. Foto door Honorio Román, 1904.

Bul van de oprichting van het Ziekenhuis van Onze-Lieve-Vrouw van Barmhartigheid of van Bisschop Barrientos (Rome, 18 april 1447) (ASR, P 18).

Beeld in albast van de biddende bisschop Lope de Barrientos, Egas Cueman, circa 1447-1455.

Bibliografie

- ALONSO GARCÍA, F., *El correo en el Renacimiento Europeo: estudio postal del Archivo Simón Ruiz (1553-1630)*. Madrid, Fundación Museo de las Ferias en Fundación A. de Figueiredo, 2004.
- ARCHIVO Histórico Provincial y Universitario de Valladolid, *Simón Ruiz: Un hombre de negocios del siglo XVI*. Documentaire tentoonstelling (tentoonstellingscatalogus). Valladolid, Gráficas A. Martín, 1988.
- ARCHIVO Histórico Provincial de Valladolid, *Inventario del Archivo de Simón Ruiz*. Valladolid, Junta de Castilla y León, 2008.
- BASAS FERNÁNDEZ, M., “Simón Ruiz, burgalés: el acaudalado mercader de Medina del Campo era natural de Belorado”, in *Boletín de la Institución Fernán González*, 3de trim., jaargang 32, nr.124, Burgos, 1953a, pp. 663-672.
- BASAS FERNÁNDEZ, M., “Testamento y mayorazgos del mercader Simón Ruiz”, in *Boletín de la Institución Fernán González*, 2de sem., jaargang 41, nr.159, Burgos, 1962, pp. 299-319.
- BENASSAR, B., “Facteurs Sévillans au XVIesiècle. D’après des lettres marchandes”, in *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 12de jaargang, nr.1, 1957, pp. 60-70.
- BUSTAMANTE GARCÍA, A., *La arquitectura clasicista del foco vallisoletano (1561-1640)*. Valladolid, Institución Cultural Simancas, 1983.
- CARANDE, R., “Cartas de mercaderes (en torno a 1575)” in *Moneda y Crédito*, nr. 9, juni, Madrid, 1944, pp. 13-48.
- CARANDE, R., “Un banquero de Felipe II en Medina del Campo”, in *Moneda y Crédito*, nr. 49, Madrid, 1954, pp. 13-24.
- CASADO ALONSO, H., *El triunfo de Mercurio. La presencia castellana en Europa (siglos XV y XVI)*. Burgos, Caja Círculo, 2003.
- CASADO ALONSO, H., “Simón Ruiz, ejemplo de avanzada gestión empresarial de un gran hombre de negocios en la Europa del siglo XVI”, in *Simón Ruiz: mercader, banquero y fundador*. Valladolid, F. Museo de las Ferias, 2016, pp.45-53.
- CASADO ALONSO, H. (Ed), *Simón Ruiz y el mundo de los negocios en Europa en los siglos XVI y XVII*. Valladolid, Cátedra Simón Ruiz en Ed. Universidad de Valladolid, 2017.
- GENTIL DA SILVA, J., *Stratégie des affaires à Lisbonne entre 1595 et 1607. Lettres marchandes des Rodrigues d’Évora et Veiga*. Paris, École Pratique des Hautes-Études, 1956.
- GENTIL DA SILVA, J., *Marchandises et finances. Lettres de Lisbonne (1563-1578)*, 2 volumes (t. II-III). Paris, S.E.V.P.E.N, 1959-1961.
- GONZÁLEZ FERRANDO, J. M^a, “Los ‘libros de cuentas’ de la familia Ruiz, mercaderes-banqueros de Medina del Campo (1551-1606)”, in *Actas del Primer Congreso sobre Archivos Económicos de Entidades Privadas*. Madrid, Banco de España, 1982, pp. 23-46.
- HAMILTON, E. J., *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650*. Cambridge, Harvard University Press, 1934.
- HELMER, M., “Lettres d’Amérique dans la correspondance de Simón Ruiz (1562- 1595)”, en *Homenaje a Jaime Vicens Vicens*, vol. II. Barcelona, Universidad de Filosofía y Letras, 1967, pp. 231-245.
- HERRERO JIMÉNEZ, M., “Los documentos del Archivo Simón Ruiz”, in *Simón Ruiz: mercader, banquero y fundador*. Sánchez del Barrio, A. (Ed.). Valladolid, Fundación Museo de las Ferias y otros, 2016, pp. 90-105.
- HERRERO JIMÉNEZ, M., “Documentos y archivos de mercaderes del siglo XVI en Medina del Campo”, in Javier de Santiago Fernández en José M^a. de Francisco Olmos (Eds.) *Escritura y sociedad: burgueses, artesanos y campesinos*, Dykinson S. L., Madrid 2019, pp. 137-170.
- LAPEYRE, H., “El archivo de Simón y de Cosme Ruiz”, in *Moneda y Crédito*, nr. 25. Madrid, junio 1948. pp. 3-13.
- LAPEYRE, H., *Simón Ruiz et les “asientos” de Philippe II*. Paris, Armand Colin, 1953.
- LAPEYRE, H., *Una familia de mercaderes: los Ruiz. Contribución al estudio del comercio entre Francia y España en tiempos de Felipe II*. Valladolid, Junta de Castilla y León, 2008 (Spaanse uitgave door C. Martínez Shaw, van de Franse versie van Parijs, 1955).
- LAPEYRE, H., y RUIZ MARTÍN, F., *Simón Ruiz (1525-1597) en Medina del Campo*. Valladolid, Cámara de Comercio e Industria, 1971 (2de uitgave in 1990).

- LAPEYRE, H., “El Archivo Ruiz: veinte años después”, in *Revista de Occidente*, nr. 107, 1972, pp. 160-179.
- LASO BALLESTEROS, Á., “Noticia del archivo de los Ruiz”, en *Francesco Datini, Jacob Fugger y Simón Ruiz. Los legados...* (Ob. Cit), in Sánchez del Barrio, A. (Ed.). Valladolid, F. Museo de las Ferias y Junta de Castilla y León, 2009, pp. 183-203.
- LORENZO SANZ, E., *Comercio de España con América en la época de Felipe II*. Valladolid, Diputación Provincial, 1979-1980 (2 vols.).
- LORENZO SANZ, E., “Los Ruiz Embito en el comercio con Sevilla y América”, in Lorenzo Sanz, E. (Coord.), *Historia de Medina del Campo y su Tierra*, volume II. Medina del Campo, Ayuntamiento de Medina del Campo y otros, 1986, pp. 393-435.
- MARCATO, E., *La correspondencia de la plaza de comercio de Medina del Campo con Venecia. Edición paleográfica, crítica y estudio lingüístico desde un punto de vista histórico*, Università Ca’ Foscari Venezia, Tesi di laurea (academiejaar 2021-2022), <http://hdl.handle.net/10579/21880>
- MARSILIO, C., *La colección de ‘listini’ del Archivo Simón Ruiz. Las ferias de cambio de Medina del Campo en el corazón del mercado del dinero europeo (1580-1600)*. Fundación Museo de las Ferias, 2021.
- MASI, E., *Simón Ruiz y la correspondencia veneciana (1578-1592): edición y estudio lingüístico*. Università Ca’ Foscari Venezia, Tesi di laurea (academiejaar 2021-2022) <http://hdl.handle.net/10579/22539>
- MORALEJA PINILLA, G., *Historia de Medina del Campo*. Medina del Campo, Imprenta de Manuel Mateo, 1971 (op-gesteld tussen 1940 en 1946), pp. 486-497.
- NAVARRO GARCÍA, L., *El Hospital General de Simón Ruiz en Medina del Campo. Fábrica e idea*. Salamanca, Junta de Castilla y León, 1998.
- PEÑA BARROSO, E. de la, *Catálogo de la documentación de la familia Ruiz Embito en el Archivo de los Vizcondes de Altamira de Vivero*. Valladolid, Cátedra Simón Ruiz, Universidad de Valladolid, 2015.
- PEÑA DÍAZ, L. de la, *Mi actuación en Medina del Campo durante la guerra (1936- 1939) y después de la victoria (28 marzo 1939 - 31 marzo 1942)*. Madrid, Suc. de J. Sánchez de Ocaña, 1942.
- PINTO GÓMEZ, S. M^a. C., *A companhia de Simón Ruiz: Análise espacial de uma rede de negócios no século XVI* (Doctoraats-thesis). Oporto, Universidad de Oporto, 2012.
- PONZ, A., *Viage de España...* (tomo XII). Madrid, Imp. Joachin Ibarra, 1783, 1ste uitgave, pp. 154-160.
- RAMOS GONZÁLEZ, F., “Inventario de los papeles traídos de Madrid a la muerte de Andrés de Otaola”, in *Archivo Simón Ruiz. Comercio y finanzas en tiempos de Felipe II* (Tentoonstellingscatalogus). Valladolid, Ministerio de Cultura, Junta de Castilla y León y F. Museo de las Ferias, 2018, pp. 38-39.
- RAMOS GONZÁLEZ, F., *Sellos y marcas en la correspondencia comercial del Archivo Simón Ruiz*. Fundación Museo de las Ferias, 2020.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R., *Los libros de cuentas del mercader Simón Ruiz. Análisis de una década (1551-1560)*, 6 t. (Doctoraats-thesis). Valladolid, Universidad de Valladolid, 1990.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R., “Los libros de contabilidad conservados en el Archivo de los Ruiz de Medina y sus correlaciones”, in *Cuadernos de investigación contable*, vol. 4, nr. 1 en 2, 1992, pp. 157-169.
- RUIZ MARTÍN, F., *Lettres marchandes échangées entre Florence et Medina del Campo*. Paris, S.E.V.P.E.N., 1965.
- RUIZ MARTÍN, F., “Henri Lapeyre”, in *Revista de Historia Económica*, Año III, nr. 1, 1985, pp. 127-132.
- RUIZ MARTÍN, F., *Pequeño capitalismo, gran capitalismo. Simón Ruiz y sus negocios en Florencia*. Barcelona, Ed. Crítica, 1990.
- SÁNCHEZ DEL BARRIO, A., “Simón Ruiz y el Hospital General de Medina del Campo” en Urrea Fernández, J. (coord.), in *Arte y mecenazgo*. Valladolid, 2000, pp. 225-248.
- SÁNCHEZ DEL BARRIO, A., “Simón Ruiz Envito”, in *Diccionario Biográfico de la Real Academia de la Historia*. Madrid, Real Academia de la Historia, 2006.
- SÁNCHEZ DEL BARRIO, A. (Coord.), *Francesco Datini, Jacob Fugger y Simón Ruiz. Los legados histórico-artísticos y documentales de tres grandes hombres de negocios*. Valladolid, Fundación Museo de las Ferias en Junta de Castilla y León, 2009.
- SÁNCHEZ DEL BARRIO, A. (Ed.), *Simón Ruiz: mercader, banquero y fundador*. Valladolid, Fundación Museo de las Ferias y otros, 2016.

SÁNCHEZ DEL BARRIO, A. (Dir.), *Archivo Simón Ruiz. Comercio y finanzas en tiempos de Felipe II* (Tentoonstellingscatalogus). Valladolid, Ministerio de Cultura, Junta de Castilla y León en F. Museo de las Ferias, 2018 (Tentoonstelling in ARChV) en 2019 (Tentoonstelling in AGI).

SÁNCHEZ DEL BARRIO, A. (Dir.) *Archivo Simón Ruiz. Un legado documental para la historia del comercio europeo*. Junta de Castilla y León en Fundación Museo de las Ferias, 2018 (herdruk in 2023).

SÁNCHEZ DEL BARRIO, A. (Ed.), *Páginas (en)cubiertas. Pergaminos restaurados del Archivo Simón Ruiz* (Tentoonstellingscatalogus). Valladolid, Fundación Museo de las Ferias, 2021.

SÁNCHEZ DEL BARRIO, A., “Simón Ruiz, prototipo de hombre de negocios en la Europa del siglo XVI”, in *El Consulado del Mar y los mercaderes burgaleses* (Tentoonstellingscatalogus). Burgos, Fundación VIII Centenario de la Catedral, 2022, pp. 86-109.

SÁNCHEZ DEL BARRIO, A., (Ed.), *Documentos Archivo Simón Ruiz I* (2016-2022). Valladolid, Fundación Museo de las Ferias, 2023.

VÁZQUEZ DE PRADA, V., “La economía española de la época de Felipe II, vista a través de una firma comercial”, in *Revista de Archivos Bibliotecas y Museos*, t. LXII, 1956, pp.739-754.

VÁZQUEZ DE PRADA, V., *Lettres marchandes d'Anvers*, 4 vols. Paris, S.E.V.P.E.N., 1960.

VÁZQUEZ DE PRADA, V., “Los Ruiz en la vida económica del siglo XVI”, in *Città, Mercanti, dottrine nell'economia europea dal IV al XVIII secolo. Saggi in memoria di Gino Luzzatto*. Milano, Giuffrè, 1964.

(De acroniemen ASR en AMMC komen respectievelijk overeen met: Simón Ruiz Archief en Stadsarchief van Medina del Campo).

Archivo *ASR*
Simón Ruíz

